

Zenit-debatt om Socialism och demokrati

År 1977 publicerades i tidskriften *Zenit* (nr 50) en artikel som hade rubriken *Socialism och demokrati*. Denna artikel, som var skriven av Håkan Arvidsson och Lennart Berntson, kom att inleda en långvarig debatt, som främst engagerade folk kring VpK.

I denna artikelsamling har vi samlat alla debattinlägg i frågan som publicerades i *Zenit* under åren 1977-78 (*Zenit* nr 50-56). Även medlemmar i Förbundet Kommunisters deltog i debatten via sin teoretiska tidskrift *Kommunist* nr 32-33, som också finns tillgänglig på denna webbplats, se [Socialism och demokrati](#) (under menyn Sverige => FK).

Av inläggen nedan förtjänar Svante Nordins ett speciellt omnämnande. Svante Nordin tillhör de som vänt kappan ut och in – han är numera en fanatisk anti-kommunist som hör hemma i den konservativa borgerliga högerflygeln och som bara har förakt till övers för socialister. När han skrev artikeln nedan tillhörde han däremot den stalinistiska flygeln i Vpk och som sådan försvarade han dåvarande partiets kamratliga relationer till regimerna i Östeuropa/Sovjet och menade att den utbredda repressionen och avsaknaden av demokratiska rättigheter i dessa länder var helt OK, eftersom den främst riktade sig mot högerkrafterna, dvs just mot de som han själv idag tillhör. Vi undrar om han fortfarande har samma grundinställning till demokrati – dvs skulle han idag också gärna inskränka demokratin, om det riktades mot socialister?

MF

Innehåll

Arvidsson, Berntson: Socialismen och demokratin	1
I Johansson: Det kommunistiska demokratiproblemet	22
Arvidsson, Berntson: Svar till Ingvar Johansson.....	35
Sven A Ekberg: Till frågan om social demokrati.....	44
K Widerberg: Socialismen, demokratin och kvinnorna	48
S Nordin: Demokrati och revolution	51
A Lappalainen: Den borgerliga demokratin som klassdiktatur: En kritik av Arvidsson– Berntson	55
I Johansson: Replik om socialism och demokrati	58
T Tännsjö: Är riksdag och demokratiska friheter förenliga med socialistisk demokrati?	67
Arvidsson, Berntson: Filosofins elände – en replik i debatten om demokrati och socialism ..	77

Ur *Zenit* nr 50 (1977)

Arvidsson, Berntson: Socialismen och demokratin

Håkan Arvidsson, Lennart Berntson

Inledning

Denna artikel handlar om den demokratiska frågan, om de västeuropeiska kommunistpartiernas, och särskilt VPK:s, hållning till demokratin, om de politiska förhållandena i Sovjet och Östeuropa, om nödvändigheten av en ideologisk uppgörelse med den syn på både socialismens och demokratins utformning som framför allt Sovjetunionen företräder, om nödvändigheten att anknyta kampen för socialism till den västeuropeiska arbetarklassens demokratiska strävanden.

Artikeln inleds med en kortare diskussion om den borgerliga demokratis karaktär. Därefter tar vi upp frågan om den socialistiska statens grundvalar, främst dess relation till produktionsförhållandena. I detta sammanhang skisserar vi kort några drag i den ryska revolutionen, och anger därefter några hållpunkter vid bedömningen av de nuvarande samhällsformationerna i Sovjet/Östeuropa. Mot denna bakgrund går vi över till en kritik av några av de föreställningar som varit förknippade med tesen om proletariats diktatur. Även om själva parollen sedan länge har övergivits lever många av föreställningarna kvar, och blockerar en nödvändig uppgörelse med kommunismens ortodoxa arv i demokratifrågan. Slutligen förespråkar vi nödvändigheten av att utan tvetydigheter och glidningar göra upp med det förflutnas belastning, och förankra kampen för socialism i de västeuropeiska samhällenas specifika problematik, vilket förutsätter en *ideologisk brytning* med den östeuropeiska synen på socialistisk demokrati.

Vi är naturligtvis medvetna om att vi renodlar många aspekter för att understryka våra argument, att många problem enbart får en kortfattad behandling, att vissa exempel enbart används för att illustrera våra huvudteser. Detta framställningssätt måste anses som både nödvändigt och legitimt – artikeln är redan alltför lång.

När det gäller Sovjetunionen och Östeuropa är vi klara över att det här inte rör sig om något monolitiskt block, att inte oväsentliga skillnader, även i det politiska systemet, finns mellan de olika länderna, och att de hållpunkter vi skisserar inte utgör hela sanningen om Östeuropa. För att med en gång undvika missförstånd vill vi dessutom ha sagt att vi Kina och 'Mao Tse-Tungs tänkande' inte ser något alternativ för den västeuropeiska arbetarklassen.

Det förefaller oss emellertid som om en av de allra viktigaste uppgifterna för marxismens vidareutveckling i Västeuropa består i att utplåna de avsevärda rester av stalinistisk, eller prosovjetisk dogmatik och ortodoxi som fortfarande lever kvar inom den kommunistiska rörelsen och blockerar ett mer definitivt ståndpunktstagande för en demokratisk styrelseform. Det finns inom vänstern, också inom den del som är klart medveten om demokratibegreppets problematik, en utbredd tveohågsenhet och ovillighet att öppet och konsekvent ta itu med den nödvändiga uppgörelsen med traditionens historiska misstag i demokratifrågan. Det är en attityd som ofta motiveras med taktiska hänsynstaganden, av nödvändigheten att skynda långsamt, och inte äventyra den i vissa avseenden förment stabila grund som traditionen erbjuder, i utbyte mot de osäkra vinster som en djupgående omprövning eventuellt kunde innebära. Det är möjligt för att inte säga troligt att man inte kan beträda nya vägar inom teori och politik, utan att löpa risker för nya misstag. Denna risk utsätter man sig emellertid för i all politisk verksamhet, och den kan endast undvikas genom att undvika politiken som sådan. Vad gäller nödvändigheten av en ny linje i den demokratiska frågan förefaller det oss som ett

citat av Wolf Biermann – en av de många kommunister som drabbats av den östeuropeiska socialismens auktoritära deformation – innehåller ett gott råd:

‘Det vore bättre om den revolutionära rörelsen började göra nya misstag istället för att upprepa gamla.’

Den borgerliga demokratin

Den borgerliga eller liberala demokratin är ingen produkt av borgarklassens politiska strävanden. Paradoxalt nog är den istället ett resultat av arbetarklassens och den progressiva småborgerlighetens kamp. Bakom rösträttsreformerna under 1900-talets första årtionden finner man arbetarrörelsen som den drivande politiska kraften. I försvaret för demokratin mot de fascistiska anloppen bars huvudbördan av kommunister och socialdemokrater. I såväl striden för den spanska republiken som i de antinazistiska motståndsrörelserna återfinns man arbetarrörelsen i huvudrollen. Det finns därför fog för påståendet att kampen för demokratin tillhör den västeuropeiska arbetarrörelsens avgörande historiska erfarenheter.

Den borgerliga demokratin är först och främst en särskild statsform, en specifik variant av den kapitalistiska staten, men denna form är inte den enda skepnad i vilken den kapitalistiska statstypen kan uppträda. Fascism och militärdiktatur är andra statsformer som väl låter sig förenas med denna statstyp.

Denna distinktion mellan statstyp och statsform är viktig att ha i minnet. Med *statstyp* menas då de grunddrag, eller gemensamma och bestående karakteristika som varje stat i ett kapitalistiskt samhälle uppvisar. De olika varianter däremot i vilka en statstyp framträder täcks av begreppet *statsform*. När vi i fortsättningen dessutom använder begreppet styrelseform avses därmed den speciella utformning som en viss statsforms politiska beslutssystem har. Termen borgerlig eller liberal demokrati kan i den följande framställningen syfta på både själva den politiska styrelseformen och den bredare företeelse som statsformen utgör.

I detta sammanhang ska ytterligare en skiljelinje dras upp, nämligen mellan å ena sidan de *principer* efter vilka en viss styrelseform fungerar, och på andra sidan de *institutioner* genom vilka dessa principer praktiseras.

Vilka principer är det då som kännetecknar den borgerliga demokratin som styrelseform?

1. Regeringen måste ha parlamentets förtroende, dvs regeringen måste hämtas ur det/de parti/-er som i alla väsentliga frågor kan mobilisera en majoritet i parlamentet. Undantagna från denna princip är länder med sk presidentstyre.
2. De styrande, eller lagstiftande organen sammansätts efter en valprocess baserad på allmän och lika rösträtt.
3. Beslut i de styrande organen fattas efter majoritetsprincipen.
4. Både valrörelser och beslutsprocess är grundad på en betydande frihet i åsiktsbildningen, liksom möjligheten och rätten att bilda självständiga organisationer av fackligt och politiskt slag.

Ser man på den liberala demokratin som en särskild styrelseform tycks de olika principerna i huvudsak syfta till följande: att reglera den inbördes maktfördelningen mellan de olika grenarna av statsmakten (lagstiftande, verkställande och dömande) i syfte att förhindra en överdriven maktkoncentration till de verkställande organen, dvs regering, departement, ämbetsverk; att låta riksdagsmajoritetens – indirekt folkmajoritetens – uppfattning präglaregeringsmakten; att skapa regelbundna och ordnade former för maktbyten i statsledningen; att skapa ett parti- och organisationsväsende som står fritt och oberoende visavi den verkställande makten; att skydda den enskilda människan i hennes förhållande till staten.

Det kan knappast råda något tvivel om att den borgerliga demokratin representerar ett utomordentligt viktigt framsteg i de västeuropeiska folkens historia. Den eliminerade den personliga kungamakten, beskar byråkratins maktbefogenheter, och möjliggjorde för småborgerlighet och arbetarklass att inom det kapitalistiska systemets ram få ett inflytande på samhällsutvecklingen.

Samtidigt vet vi emellertid att den liberala demokratin – också inom det politiska livet – väl låter sig förenas med systematiska rättsövergrepp mot olika medborgargrupper och mot vissa politiska åsiktsriktningar. Både yrkes- och partiförbud mot radikala rörelser ryms inom den politiska demokratin. Mot högerextremistiska och fascistiska våldsrörelser däremot, visar nästan alltid den liberala demokratin stor tolerans. I några fall har den t o m utan motstånd överlämnat makten till fascistiska riktningar.

Någon ideal eller ren frihet och rättssäkerhet existerar således inte i den liberala demokratin. Officiellt söker man dock ge sken av att alla medborgare och åsiktsriktningar är likställda och bemöts likvärdigt från statens sida. Konstitutionellt finns i och för sig tacksägelse för denna ståndpunkt, men i praktiken är förhållandena annorlunda. Inte desto mindre har de medborgerliga friheterna i många borgerliga demokratier under långa perioder varit (och är fortfarande) påtagligt större – även för arbetarklassen – än i exempelvis de socialistiska länderna i Östeuropa.

Den kapitalistiska statstypen

I det kapitalistiska produktionssystemet är arbetarna skilda från produktionsmedlen. Dessa ägs av en liten grupp kapitalister. För sin försörjning är därför arbetaren tvungen att sälja sin arbetskraft till en kapitalägare. Genom köpet förbinder sig arbetsgivaren att ersätta löntagaren med en viss summa, men tillväller sig samtidigt rätten att lägga beslag på det merarbete arbetaren framställer och disponera detta efter eget gottfinnande. Eftersom denna process försiggår ute i de enskilda företagen har den kapitalistiska staten kunnat distansera sig från det direkta utvinnandet av det samhällseliga merarbetet. Staten behöver därför inte heller bindas till enskilda kapitalgrupper eller storkoncerner. Dess primära uppgift blir istället att bevara och reproducera de mer grundläggande samhällsbetingelser som möjliggör en kontinuerlig utpumpning av merarbete ute i de enskilda produktionsenheterna. I bevarandet av dessa basala betingelser spelar de administrativa, dömande och repressiva statsorganen en betydligt viktigare roll än den folkvalda lagstiftningsmakten.

Det faktum att den kapitalistiska staten inte behöver vara direkt inblandad i kapitalägarnas expropriering av merarbetet i den materiella produktionen gör, att det inte heller är nödvändigt för kapitalistklassen att ha en omedelbar kontroll över parlament och regeringsmakt. Detta arbete kan ofta med fördel överlåtas till mer eller mindre professionella politiker. Självutrymmet för parlamentets och regeringens befogenheter är ändå i sista hand bestämt av de utanför statsapparaten existerande egendoms- och klassförhållanden.

Den stat vi känner från de avancerade kapitalistiska länderna får således inte enbart sin karaktär bestämd av den liberala demokratis principer och institutioner som t ex parlament, fullmäktigeförsamlingar, partier och intresseorganisationer. Dess stomme vilar istället på andra element.

1. Staten består av en samling väl sammanhållna organ, i vilka makten är utomordentligt starkt centraliserad till de ledande enheterna och befattningarna. Maktens centralisering är visserligen ofta kombinerad med ett lokalt självstyre, som dock enbart kan utövas inom mycket snäva gränser.

2. De statliga institutionerna är strängt hierarkiskt uppbyggda, och baserade på ett bestämt lydheidsförhållande mellan olika organ och kategorier av befattningshavare. När den liberala

demokratin infördes i Sverige, förblev principerna om maktens centralisering, organens hierarkiska uppbyggnad och de auktoritära lydheidsförhållandena fullständigt intakta. Inte heller påverkas dessa principer av strävandena att demokratisera institutioner och arbetsplatser.

3. En stor del av statsapparaten verksamhet syftar inte till något annat än s k myndighetsutövning. Genom olika åtgärder framtvings lydheid, respekt och i bästa fall förståelse för statens maktutövning. För att uppnå dessa verkningar kan myndigheterna i sista hand tillgripa de rent repressiva maktmedlen – domstolar, polis och militär.

4. De ledande statsorganen bärs upp av särskilda kårer – ämbetsmannakåren, domarkåren, poliskåren och officerskåren. Dessa kårer utgör homogena och slutna sociala grupper, nära knutna till de förmögna och styrande kretsarna inom industri, handel och finansvärld, liksom till dessa kretsars administrativa, juridiska, tekniska och vetenskapliga expertis.

De borgerliga kårerna

Vad innebär det att de administrativa, repressiva och dömande funktionerna bärs upp av speciella kårer?

a. De befattningshavare som ingår i kårerna har en unik makt och säkerhet i sin myndighetsutövning. Endast i undantagsfall är de åtkomliga vad beträffar övergrepp och maktmissbruk. Att återkalla eller avsätta dessa ämbetsmän är näst intill omöjligt, i all synnerhet om deras övergrepp har begåtts gentemot s k vanliga medborgare.

b. Med undantag för den lägre kadern inom polis- och officerskåren härstammar i hög grad kårmedlemmarna från de övre och privilegierade skikten i samhället.

c. Vad beträffar sina ideologiska perspektiv och sociala egenskaper är de sällsynt likriktade. Stor betydelse har här det faktum att de formats under en likartad skolgång – gymnasier / privatskolor och särskilda högskolor, eller för kårerna egna och specifika institutioner som exempelvis kadettskolor, polisbefälsskolor, förvaltningshögskolor.

d. Kårnas sociala exklusivitet förstärks också av att de lönemässigt ligger i topp, med stora möjligheter till extrainkomster. Själva arbetet har dessutom en självständig och rörlig karaktär. De socioekonomiska villkor under vilka kårmedlemmarna verkar avskiljer dem således radikalt från befolkningens huvudmassa av arbetare och tjänstemän. Medan kårmedlemmarna – särskilt de i ledande ställning – både i tjänsten och privat har ett utvecklat kontakt- och förbindelsenät med företagssamhetens ledande kretsar, är de fullständigt isolerade från arbetarklassen och mellanskikten. Inte ens i tjänsten möter de, annat än i undantagsfall, arbetare och lägre tjänstemän.

e. Som kitt i fogarna verkar en stark kåranda och kollegialitet. Man håller varandra om ryggen, kanske inte uppåt, men väl utåt och neråt.

f. Sist men inte minst reproducerar sig kårerna under egen kontroll. De styr och bestämmer självständigt sin egen återväxt vad gäller rekrytering, intern utbildning, och karriärvägar, samt övervakning och kontroll av personalen. Detta är ett viktigt villkor för att upprätthålla och återskapa ämbetsmannakåren, domarkåren, polis- och officerskårens slutenhet, homogenitet och oåtkomlighet.

Det mest anmärkningsvärda är egentligen att dessa kårer sitter på och behärskar statsapparaten viktigaste institutioner – departementen, ämbetsverkens och länsstyrelsernas beslutande funktioner, domstolar, polis- och militärapparaten, dvs statens verkställande, dömande och repressiva grenar. Den marxistiska uppfattningen att staten – också i den liberala demokratin – står över folket och befinner sig bortom dess kontroll måste ses mot

bakgrund av att statens strategiska institutioner bärs upp av kårer utan någon som helst förankring bland de lönearbetande massorna. Istället är de knutna till borgarklassen, främst storföretagsamheten, och fyller på olika sätt statsutövningen med ett kapitalistiskt klassinnehåll.

Den liberala invändningen i detta sammanhang är att den politiska demokratin reducerar kårerna till neutrala och fogliga redskap i de folkvalda organens händer.

Säkert är detta riktigt så till vida att kårerna i ett fåtal västländer har underordnat sig folkvalda regimer som på ett acceptabelt sätt förmått reproducera den bestående samhällsstrukturen – självklart inte statiskt utan genom en ständig anpassning till de krav den sociala och tekniska utvecklingen ställer.

Problemet uppstår emellertid när de sociala motsättningarna tar sig uttryck i starka folkliga krav på mer djupgående ingrepp i de bestående egendoms- och maktförhållandena. Skulle dessutom dessa krav företrädas av en majoritet i de folkvalda organen, en majoritet som representerar andra samhällsintressen än de ledande bank- och företagskretsar som kårerna är nära anknutna till, ställs lojaliteten mot de representativa institutionerna på sin spets. Hur många exempel finns inte från Europas moderna historia som visar ämbetsmannakåren, domarkåren, polis- och officerskårens fientliga inställning till mer genomgripande förändringar i folkmajoritetens intresse. I hur många fall kan man inte visa att dessa kårer upphävt de folkvalda organens beslut, åsidosatt deras befogenheter, eller till och med röjt undan dem för gott.

Vilka slutsatser kan man då dra om den borgerliga demokratins karaktär på grundval av ovanstående skiss?

Helt avgörande är att man skiljer mellan å ena sidan de organ och principer som tillhör den borgerligt-demokratiska styrelseformen och å andra sidan de institutioner och principer som är specifika för varje stat i ett kapitalistiskt samhälle oberoende av genom vilken styrelseform samhället regeras. Till den förstnämnda kategorin hör parlament och andra folkvalda församlingar, dit hör självständiga intresseorganisationer och politiska partier, liksom andra folkrörelser av olika slag. Bland principerna återfinns vi de medborgerliga fri- och rättigheterna, de representativt-demokratiska styrelseformerna, regeln om majoritetsbeslut i valda organ, kraven på likhet inför lagen och en fullvärdig rättssäkerhet. Denna styrelseform finns det all anledning att slå vakt om, inte bara i det kapitalistiska samhället, utan självklart också efter en socialistisk omvälvning.

Vad däremot gäller maktens centralisering, särskilt då våldsmaktens, de ledande statsorganens auktoritärt hierarkiska uppbyggnad, det strikta lydndsforhållandet mellan befattningshavarna och existensen av speciella kårer som står över även de folkstyrda organen kommer saken i ett helt annat läge. Både vad beträffar sin uppbyggnad, sociala slutenhet, sina maktbefogenheter och byråkratiska funktionssätt är de helt oförenliga med en socialistisk samhällsform eller uppbyggnaden av en sådan.

Den socialistiska demokratin

Frågan om socialismen kan aldrig reduceras till den politiska styrelseformens utseende. Att övergå till ett socialistiskt samhälle är på inga villkor liktydigt med att enbart utvidga demokratin, att införa den politiska demokratins principer också på det ekonomiska området. Socialismen är först och sist ett särskilt *produktionssätt*, en specifik sammansättning av produktionsförhållanden och produktivkrafter, ett produktionssystem där marknadskrafter och profit, har ersatts med planering och politik. Nästan lika viktigt är dock utformningen av den politiska överbyggnaden. Utan en verkligt demokratisk styrelseform förfaller politiken och

planeringen urartar till byråkrati. Att *fullborda* övergången till socialistiska produktionsförhållanden utan demokrati är därför inte möjligt.

Arbetarrörelsens kamp inom den borgerliga demokratin och kapitalistiska produktionsordningen har lett till omistliga förbättringar av lönearbetarnas levnadsvillkor. Högre lön och sociala reformer är emellertid inte det samma som socialism. Den socialistiska omvälvningen syftar till att upphäva exploatering, förtryck och klassklyftor. All historisk erfarenhet visar att en sådan omvälvning inte är möjlig genom parlamentets lagstiftning. Även om arbetarklassen lyckas besätta parlament och regering, har den ändå inte i det avgörande och kritiska ögonblicket makten över de verkställande, dömande och repressiva grenarna av staten. Genom en rad olika förhållanden och mekanismer är dessa istället – även i en liberal-demokratisk statsform – förbundna med den ekonomiskt härskande borgarklassen.

Bourgeoisins dominans över civil byråkrati, domstolar, polis och militär kan motverkas genom att arbetarrörelsen kontrollerar de folkvalda organen, samt under förutsättning att rörelsens krav är förenliga med kapitalismens fortbestånd, men dominansen kan dessvärre aldrig elimineras via de folkvalda organens lagstiftning. Därför innebär inte heller en parlamentariskt tillsatt 'arbetarregering' att statsmakten förts över i arbetarklassens händer, ty att utöva regeringsmakten är inte alls det samma som att besitta statsmakten. Lyckas det således inte arbetarklassen att erövra den kapitalistiska statsmakten i dess helhet är och förblir övergången till socialismen en omöjlighet.

Tre förändringar av staten

För att belysa vad som menas med arbetarklassens erövring av statsmakten kan man jämföra tre olika typer av förändringar i statsstrukturen, nämligen regimskifte, byte av statsform och omvälvning av själva statstypen.

Ett *regimskifte* innebär en begränsad förändring. Författningen består, endast ministären och en handfull politiska rådgivare byts ut. En mindre politisk kursändring äger rum.

Ett byte av *statsform* representerar däremot en mer djupgående förändring. Vanligtvis sker den genom en militärkupp, eller ett fascistiskt maktövertagande. Om ett demokratiskt statsskick elimineras sätts alla medborgerliga fri- och rättigheter ur spel. De folkvalda organen undanröjs, politiska och fackliga organisationer krossas. Ledande demokratiska politiker, ämbetsmän, domare, militär- och polisbefälhavare utrensas. Ett skifte av statsform innebär således att den existerande politiska styrelseformen upphävs. *Vad man bör observera är dock att själva stommen i den kapitalistiska staten kvarstår intakt.* Någon grundläggande omorganisering av de institutioner och kårer som bär upp statsapparaten sker nämligen inte.

Medan ett regimskifte sker mellan politiska partier som är anhängare av en och samma statsform och samhällsstruktur, är förändringen av statsformen ett uttryck för mer djupgående sociala konflikter mellan samhällets huvudklasser. Sådana konflikter ger ofta upphov till maktförskjutningar inom de härskande skikten. Utan att rubba kapitalägarnas grundläggande härskarställning tillträder nya fraktioner och inför förändrade politiska styrelseformer.

Mot ovanstående bakgrund är det lättare att förstå innebörden i en omvälvning av den kapitalistiska *statstypen*. En sådan omvälvning av staten bygger på att hela borgarklassens maktutövning välts över ända. Detta är endast möjligt i samband med en grundläggande förändring av hela det kapitalistiska samhällets ekonomiska, sociala och maktpolitiska struktur. Att arbetarklassen i en situation av denna typ också erövrar makten över statens verkställande, dömande och repressiva institutioner är en absolut nödvändighet, men därutöver krävs också en djupgående omorganisering av statsapparaten uppbyggnad och funktionssätt.

Den klassiska termen för detta förfarande är att den kapitalistiska staten måste 'krossas'. Med detta menas naturligtvis inte att staten som sådan ska förstöras och dess ämbetsmän likvideras. Istället rör det sig om en omstrukturering som primärt tar sikte på att ge statsutövningen ett annat klassmässigt innehåll. Ska en socialistisk statstyp präglad av ett proletärt klassintresse kunna byggas upp, måste nämligen de principer och institutioner som tjänar funktionen att skydda och återskapa den kapitalägande minoritetens ekonomiska och politiska härskarställning tas bort.

Den ryska revolutionen

För att bättre förstå det kommande avsnittet om den socialistiska statens grundvalar och karaktär, samt den politiska strukturens utformning i Sovjetunionen är här en historisk utveckling om den ryska revolutionen nödvändig.

Den ryska feodalismen, med dess inslag av asiatiskt produktionssätt erbjöd ett starkare motstånd för kapitalistisk utveckling än vad den västeuropeiska varianten förmådde. Det fick till följd att 1800-talets ryska samhälle, trots sin militära och politiska maktposition, var efterblivet i ekonomiskt hänseende jämfört med sina europeiska konkurrenter. Kapitalismen kom som ett yttre tvång till Ryssland, som ett resultat av världsmarknadens utveckling och ställde landet inför valet att antingen söka inhämta västerns försprång eller också duka under i den internationella maktkampen. Kombinationen av yttre tryck och inre eftersläpning accelererade och förtätade utvecklingsprocessen i Ryssland till ett ytterst komplicerat och motsägelsefullt mönster. Det centrala momentet i detta förlopp – kapitalismens omvälvande penetration av en ålderdomlig klass- och produktionsstruktur – fick en ytterligare tillspetsning genom det politiska och administrativa systemets efterblivenhet. Kapitalismen i Ryssland utvecklades i en allians mellan utländskt kapital och autokratisk statsmakt över huvudet på, och stick i stäv mot, den svaga inhemska borgarklassens intressen, som till yttermera visso därigenom i det närmaste krossades. Den centrala klassmotsättning som utkristalliserades ställde de borgerliga intressena åt sidan och sköt i förgrunden en konflikt mellan å ena sidan den väldiga bondeklassen och den lilla men avancerade arbetarklassen och å andra sidan självhärskardömet med dess maktfullkomliga byråkrati. I Ryssland kom således de borgerliga intressena på mellanhand och berövades möjligheten att prägla samhällsutvecklingen. I den mån som de överhuvud artikulerades, så skedde det via de mest välbeställda skikten i bondeklassen och huvudsakligen efter revolutionen. Det särpräglade motsättningsmönstret, det sammanpressade och förtätade förloppet, den speciella klassalliansen mellan arbetare och bönder – allt detta skiljer den ryska utvecklingen från den typiskt västeuropeiska. Den demokratiska frågan kopplades därigenom på ett unikt sätt samman med behoven av social och ekonomisk förändring. Frånvaron av en stark och självmedveten borgarklass i kombination med den påträngande nödvändigheten att befria produktivkrafterna från deras feudala bojar var det specifika problem som knöt ihop den demokratiska frågan med de sociala och ekonomiska. Genom att borgarklassen inte förmått fylla sin historiska uppgift lämnades den demokratiska frågan som gemensamt problem till arbetarklass och bondeklass.

Konflikten bönder – arbetare

Den ryska revolutionen löste en serie bestämda motsättningar i det ryska samhället. Den undanröjde den politiskt-administrativa överbyggnad som dittills bromsat produktivkrafternas utveckling. Den emanciperade arbetarklassen och bondeklassen genom att ge arbetarklassen politisk makt och bondeklassen dessutom jord. Men den kunde likväl inte överbrygga den latent konflikten inom bondeklassen och mellan bonde- och arbetarklass, ty den konflikten bottnade i samma objektiva, fundamentala motsättning som möjliggjort revolutionen, nämligen motsättningen mellan avancerat och efterblivet. Den grundläggande konflikten löpte genom det ryska samhällslivets alla nivåer – mellan det ålderdomliga jordbruket och den

moderna industrin, mellan stad och land, mellan böndernas småborgerliga intressen av individuell förkovran och arbetarklassens kamp för ett socialistiskt kollektiv, mellan behovet att expandera och modernisera industrin och nödvändigheten att göra det genom exploatering av jordbrukets överskott. Överallt ställdes revolutionen inför dessa svårigheter och de tillspetsades ytterligare av den internationella utvecklingen. Efter revolutionen koncentrerades efterhand hela den väldiga problematiken till alliansförhållandet mellan samhällets dominerande klasser bönder och arbetare. Den nya regimen drevs till en klassisk balanspolitik. Dess val bestod i att antingen stödja arbetarklassen och industrin och därmed arbeta med sikte på socialismen eller att stödja bondeklassen och jordbruket och därigenom främja kapitalismen, låt vara i småborgerlig tappning. Regimen valde bådadera: ömsom skuldsatte den sig djupt hos bondeklassen som under inbördeskriget, ömsom tärde den på arbetarklassens förtroende som under Kronstadtkrisen.

Revolutionen och demokratin

Den inre partikampen under 20-talet speglade också denna konflikt men utan att kunna lösa dess problematik. Balanspolitiken havererade i det sena 20-talets krympande marginaler som gjorde ett definitivt val ofrånkomligt. Men i valet mellan bonde- och arbetarklass valde den triumferande stalinistiska linjen inte någondera. Balanspolitiken avslutades genom en repressiv akt från statens sida (kollektiviseringen) och krossade därigenom den självägande bondeklassen (kulakerna) som politisk kraft samtidigt som arbetarklassens självständiga organisering definitivt stympades genom arbetslivets militarisering. Det val som den stalinistiska fraktionen träffade betydde att partiets klassförankring kapades och de för att upprätthålla sin makt och myndighet endast kunde förlita sig till statsmakten.

Revolutionsförloppet i Sovjetunionen är historiskt sett förklarligt – i den meningen att det har sina påvisbara och specifika samhällsliga orsaker. Dess resultat kan emellertid inte förnekas, nämligen att de demokratiska fri- och rättigheterna bröts ned och att ansatserna till socialistisk utveckling avstannade. För vår del är vi övertygade om sambandet mellan dessa två fenomen. Trettioalets repressiva statspolitik ödelade två av revolutionens centrala landvinningar nämligen den politiska rätten för arbetarklassen att fritt artikulera och självständigt organisera sina klassintressen och bondeklassens fria ackumulation av jord och kapital. I debatten om den sovjetiska politiken har vänstern ofta fokuserat på den senare reformen och ansett den som ett steg i socialistisk riktning. Men resonemanget är orimligt. De båda tendenserna kan inte ses åtskilda. Socialismen kan inte förverkligas genom en förtryckt och ofri arbetarklass oavsett hur antikapitalistisk jordbrukspolitik en regim än för. Ståndpunkten blir än mer ohållbar med tanke på att det var just genom alliansen mellan bönder och arbetare som revolutionen blev möjlig – leninismens egentliga originalitet i den samtida marxismen låg ju bl a i dess upptäckt av det kreativa i denna allians under imperialistiska förhållanden. Det var ur den alliansen, och bara därur, som socialismen fruktbart kunde ha utvecklats i Sovjet. Tjugutalets politiska vändor visar svårigheterna att gå från efterblivenhet mot socialism medan 30-talets stalinistiska 'radikalism' demonstrerar kapitulationen inför dessa svårigheter. Slaktandet av allianspolitiken, likvideringen av kulakerna som 'klass' och krossandet av arbetarklassens självständiga makt, allt detta visar på sambandet mellan de demokratiska rättigheternas upplösning och socialismens stagnation.

Stat och produktionsförhållanden

Låt oss nu ta upp frågan om den socialistiska statens grundvalar, liksom sambandet mellan den socialistiska statens karaktär och utformningen av produktionsförhållandena under socialismen.

Den socialistiska staten vilar på följande tre grundpelare:

a. produktionsmedel och naturrikedomar fräntas ett toppskikt av kapitalägare och statsbyråkrater och överförs till allmän egendom. (Detta får aldrig vara det samma som statligt ägande.)

b. upprättandet av en central samhällsplanering förutsätter avancerade tekniskt-organisatoriska samverkansformer mellan olika samhällssektorer, branscher och produktionsenheter.

c. förekomsten av en långtgående självförvaltning över produktion, boende, transport, samhällsservice etc. Det rör sig här om en folkmakt utövad i mer direkt demokratiska styrelseformer. Att vi skriver folkmakt, och inte arbetarmakt, beror bara på att självförvaltningen i lika hög grad som arbetare måste dra in tjänstemän, tekniker etc.

Låt oss nu se hur dessa grundpelare, framför allt det allmänna egendomsägandet och den folkliga självförvaltningen eller folkmakten kommer till uttryck i de socialistiska produktionsförhållandena.

Allmänt sett, dvs oberoende av ekonomiskt system, innebär ägandet av produktionsmedel följande:

- a. att man lägger beslag på och disponerar över produktionsresultatet eller merarbetet
- b. att man bestämmer över vad som ska produceras och var produktionen ska ske
- c. att man bestämmer hur det ska produceras; dvs den som äger bestämmer den tekniskt-organisatoriska utformningen av produktionen
- d. att man besitter makten att sätta produktionsmedlen i rörelse; dvs den som äger bestämmer över skötseln av de enskilda produktionsenheterna
- e. att man övervakar och kontrollerar arbetskraften

Ser vi först på kapitalistiska produktionsförhållanden innebär dessa att kapitalägarna / direktörerna har makten i sina händer vad beträffar alla de fem ovanstående punkterna. Detta hindrar inte att man – i borgerliga demokratier – tvingas till en varierande grad av hänsynstagande till arbetarnas fackliga organisationer, dock endast vad beträffar punkterna d och e. Själva utsugningen under kapitalismen består just i att arbetarna tvingas lämna ifrån sig ett merarbete över vars disposition de inte har det ringaste inflytande.

Sovjet och Östeuropa

Betraktar man produktionsförhållandena i Sovjet/Östeuropa med utgångspunkt från ovanstående schema råder ingen som helst tvekan att dispositionen över det samhälleliga merarbetet (punkterna a, b och c) är monopoliserad av ett privilegierat skikt stats- och partibyråkrater. Vad skötseln av de enskilda företagen beträffar är denna i väsentliga avseenden centraliserad till företagsledningarna. Även övervakningen av arbetskraften består. Mot bakgrund av detta är den enda rimliga slutsatsen att socialistiska produktionsförhållanden inte existerar i Sovjet/Östeuropa, vilket inte utesluter att arbetarna i några av länderna, vad gäller skötseln och övervakningen har en något starkare ställning än sina kamrater i Västeuropas borgerliga demokratier.

Det är nu också möjligt att se en annan skillnad mellan samhällssystemen i Öst- och Väst-europa. Den kapitalägande bourgeoisin i Västeuropa baserar sin härskarställning på utpumpningen och dispositionen av det samhälleliga merarbetet, en del av detta använder den för att bygga upp stora privata förmögenheter, m m. Genom en lång historisk utveckling har den 'västliga' borgarklassen skapat en rad institutioner, vid sidan om statsapparaten, ute i det civila samhället. Detta medverkar till och förstärker det faktum att klassen inte har ett

tvingande behov av någon omedelbar kontroll över staten – dess härskarställning är ändå säkert förankrad i det civila samhället.

Även stats- och partibyråkratin i Sovjet/Östeuropa baserar sin maktställning på exproprieringen och dispositionen av det samhällsliga merarbetet. Det maktägande skiktet i Östeuropa kan emellertid inte omsätta sina höga inkomster i kapital, i privat egendom till samhällets produktionsmedel och naturtillgångar. Det saknar möjligheter att bygga upp egna förmögenheter och privata institutioner vid sidan om och utanför statsapparaten. Ledarskiktet i Östeuropa saknar således möjlighet att i det civila samhället reproducera sig själv som härskande skikt. Endast genom en exklusiv kontroll över statsapparaten kan detta skikt bevara och återskapa sin maktställning. Medan den västeuropeiska borgarklassens politiska makt härrör från dess ekonomiska ägande, kan byråkratskiktet i Östeuropa bara kontrollera samhällsekonomin om det lyckas det att upprätthålla sitt politiska maktmonopol.

Det allmänna ägandet av produktionsmedlen är i Sovjet/Östeuropa reducerat till statligt ägande, och dispositionen över det samhällsliga merarbetet har berövats arbetarklassen, för att istället centraliseras till en privilegierad grupp av stats- och partibyråkrater. En viktig punkt som härvidlag skiljer de östeuropeiska samhällssystemen från västkapitalismen är att merarbetets disposition i öst (i huvudsak) regleras genom en politiskt beslutad plan, medan det i väst allokeras genom marknadskonkurrensen. Vi vet dock att marknadskrafterna även i Östeuropa har fått en växande betydelse de senaste 10-15 åren. Vad slutligen den folkliga självförvaltningen beträffar är den i Östeuropa undertryckt, för att inte säga överkörd av den maktfullkomliga stats- och partibyråkratin. De lokala förvaltningsorgan som finns på fabriker och bostadskvarter grundar sig inte på någon folklig självorganiserande massrörelse, utan är strikt underordnade och kontrollerade av statsapparaten.

Vi menar således att man i Sovjet/Östeuropa varken kan tala om socialistiska produktionsförhållanden, eller om någon socialistisk statstyp. Med detta vill vi dock inte ha sagt att det inte finns både socialistiska och progressiva inslag i samhällsstrukturen, inte heller att dessa länder skulle karakteriseras av statskapitalism. På andra sidan kan man inte blunda för att allt fler tecken tyder på en utveckling i denna riktning.

Socialistiska produktionsförhållanden och demokrati

Låt oss nu – mot bakgrund av jämförelsen mellan produktionsförhållanden och statsmakt i Öst- respektive Västeuropa – återknyta till diskussionen om den socialistiska statens grundvalar och utformning.

Även under socialismen framställer naturligtvis arbetarna ett merarbete eller en merprodukt (som används till underhåll av och investeringar i nya produktionsmedel, forskning, utbildning, social service, utlandshjälp etc). Riktlinjerna för dispositionen av denna merprodukt måste fastläggas av de centrala och övergripande politiska institutionerna. Normalt får dessa riktlinjer formen av fleråriga planer för samhällsutvecklingen på olika områden. Här kommer vi till en helt avgörande punkt. *För att man överhuvudtaget ska kunna påstå att exploateringen har upphört, samt att de arbetande massorna har makten, måste det ha byggts upp en demokratisk representativ styrelseform som verkligen garanterar arbetarna, tjänstemännen, teknikerna m fl grupper det avgörande inflytandet över den centrala planeringen och fördelningen av marprodukten.* En sådan styrelseform måste bygga på regelbundna fria, allmänna och hemliga val, på beslut fattade enligt majoritetsprincipen, på en fri åsiktsbildning som tryggas genom fullständiga fri- och rättigheter åt alla medborgare. Det folkvalda parlament som på detta vis upprättas måste givetvis ha avsevärt mycket större befogenheter än riksdagen i en borgerlig demokrati. Dess makt måste sträcka sig över hela samhällsekonomin. Dessutom måste de centrala planorganen vara reellt underordnade och beroende av parlamentet.

Det är inte tillräckligt att statsledningen och planeringsorganen så låter den ekonomiska riksplanen gå på remiss, inhämtar synpunkter från lokala statsorgan och produktionsenheter. Så länge den centrala statsledningen – genom representativt utformade organ – inte står under folklig kontroll är de arbetande massorna berövade makten över dispositionen av sitt eget merarbete. Villkoret för att produktionsmedel och naturtillgångar ska bli allmän eller samhällelig egendom är att även det centrala förfogandet över nationens resurser ligger i folkets händer. Detta kan enbart ske inom ramen för en demokratisk representativ styrelseform, i kombination med folkmaktsorgan. Någon sådan styrelse existerar inte som vi vet i Sovjet och Östeuropa, därför är det under de nuvarande regimerna heller aldrig möjligt att fullborda uppbygget av socialistiska samhällsförhållanden. Ja mer än så, det är själva frånvaron av politisk demokrati som ligger till grund för den degeneration av många socialistiska landvinningar som för närvarande sker i dessa länder.

En demokratiskt organiserad kontroll över den centrala planeringen och dispositionen av merprodukten är emellertid inte tillräcklig. Själva den socialistiska omvälvningen, revolutionen, förutsätter och bygger på en omfattande folklig massrörelse, med sin tyngdpunkt i arbetarklassen. Denna massrörelse måste säkras en fortsatt existens även under uppbyggnaden av socialismen. Den folkliga självförvaltningen kommer att ta sig uttryck i direktvalda råd och kommittéer på arbetsplatserna, i bostadsområdena, inom utbildningsväsendet etc. Åtminstone två viktiga skäl talar för detta folkliga massdeltagande.

Den folkliga självförvaltningen

För det första måste grunden för ett församhälleligande av egendomen läggas genom en omvälvning av produktionsförhållandena i de enskilda produktionsenheterna. 'Förmågan att sätta produktionsmedlen i rörelse', dvs det vi ovan har kallat skötseln av företagen måste ligga i händerna på direktvalda arbetarråd på företagen. Den får under inga omständigheter delegeras till överordnade företagsledningar med långtgående självständiga befogenheter som fallet är i Sovjet och Östeuropa (eventuellt med undantag för Jugoslavien). Endast när arbetarna, teknikerna och tjänstemännen själva direkt kontrollerar företagens skötsel kan man tala om att *en oåterkallelig bas har lagts för socialistiska produktionsförhållanden*. När denna självförvaltning av produktionen har upprättats försvinner också all anledning till kontroll och övervakning av arbetskraften. Övervakningen som tidigare haft sin grund i arbetskraftens exploaterade och underordnade ställning, ersätts nu med en kollektiv självdisciplin.

Det finns ett andra viktigt skäl för det folkliga massdeltagandet. I och med övergången till socialism kommer antalet samhälleliga beslut och åtgärder att mångfaldigas. Dessa beslut och handlingar måste bli föremål för massornas kollektiva självförvaltning, om inte man ska få en närmast okontrollerbar tillväxt av den centrala och lokala byråkratin. I Sovjet/Östeuropa kan man bevittna den sistnämnda utvecklingen. Där har det härskande skiktet undertryckt massornas självförvaltning – arbetar- eller folkmakten – och istället har hela den samhälleliga verksamheten centraliserats till statsapparaten, med en förkvävande byråkratisering som följd.

För att summera: den socialistiska staten måste som sin grundval ha de arbetande massornas självförvaltning av produktionsmedlen på de enskilda arbetsplatserna. Det är denna arbetarnas, tjänstemännens och teknikernas makt över arbetsprocessen i de lokala produktionsenheterna som möjliggör för dem att också tillvälla sig den avgörande makten över den samhälleliga merprodukten centrala disposition, i form av en på nationell nivå upprättad och genomförd planering. Det rör sig här om en politisk beslutsprocess som enbart kan genomföras inom den centrala statsledningen – i parlament och regering. *Först när arbetskraften både kontrollerar skötseln av de enskilda produktionsenheterna och den centrala dispositionen av sitt merarbete är det berättigat att tala om socialistiska produktionsförhållanden och en socialistisk statsmakt.*

Maktens dualism

Redan under övergången till det socialistiska samhället kommer det således att finnas en dualism mellan de arbetande massornas självförvaltning och den centrala statliga maktutövningen. Vi ska här kortfattat peka på några samband mellan dessa båda maktcentra.

Självförvaltningens organ – arbetarråden – kommer att baseras på direktval och en hög grad av närhet mellan massorna och deras representanter. Den centrala statsutövningen däremot måste naturligtvis vara baserad på ett indirekt valförfarande i representativt demokratiska former. Om fabriks- och bostadskommittéer ('arbetarråden') eller geografiskt-administrativt indelade valkretsar kommer att ligga till grund för riksdagsvalen är naturligtvis en fråga som avgörs av konkreta historiska omständigheter. Däremot vore det en klar begränsning om det nationella parlamentet skulle sammansättas enbart av representanter från arbetarråden. För det första skulle det medföra en begränsning i urvalet av kandidater till parlamentet. Men den avgörande invändningen är att valen till parlamentet, även efter en socialistisk omvälvning, måste baseras på politiska partier. Dels på de partier som redan fanns under kapitalismen, dels på de åsiktsriktningar som kan finnas beträffande den socialistiska uppbyggnadens inriktning. Dessa partier måste givetvis få verka i en offentlighetsfär som går utöver arbetarråden.

Det ovan sagda antyder att den i sista hand avgörande makten – i varje fall under övergången till socialism – måste ligga i de centrala statsorganen – parlament och regering. Spärrarna vad gäller att förhindra att den centrala statsledningen självständiggörs och blir en makt bortom de arbetande massornas kontroll utgörs av: a. en reell självförvaltning av produktionen baserad på massornas direkta deltagande. Denna självförvaltning måste ha en relativ autonomi visavi statsapparaten b. självförvaltningens relativa autonomi säkras bl a av att arbetarråden har en beväpning av lokalförsvarskaraktär; en beväpning som inte är direkt indragen i och omedelbart underställd den statskontrollerade folkarmén c. existensen av verkliga fri- och rättigheter, av ett fritt och självständigt partiväsende, och en fri åsiktsbildning. Dessa spärrar är också en säkerhet mot att den centrala statsledningen kuvar och undertrycker den folkliga självförvaltningen.

Om att 'krossa' staten

Låt oss nu på nytt ta upp diskussionen om tesen att 'krossa' den kapitalistiska statstypen. Vi skrev tidigare att detta givetvis inte innebar att staten som sådan skulle förstöras och dess ämbetsmän likvideras. Syftet är istället att omorganisera staten på så sätt att dess klassinnehåll ändras. Vad kommer då denna omorganisering att innebära?

Som vi tidigare har hävdad kommer omorganiseringen att omfatta de institutioner och kårer som utgör stommen i den kapitalistiska statstypen, dvs de organ som konstituerar de verkställande, dömande och repressiva grenarna av staten. Några ingrepp i den liberal-demokratiska styrelseformen som inskränker de medborgerliga fri- och rättigheterna, det fria parti- och organisationsväsendet kan däremot inte tolereras. Vad omstruktureringen i första hand måste inriktas på är att upplösa den civila ämbetsmannakåren, domarkåren, polis- och officerskåren. Vidare måste de principer som styr och reglerar dessa kårers verksamhetsformer upphävas. Förändringarna kan sammanfattas i följande punkter:

1. De ledande statsorganens auktoritärt hierarkiska uppbyggnad och det strikta lydnds-förhållandet mellan befattningshavarna måste i grunden brytas ner. Alternativet måste grundas på jämlika och demokratiska samarbetsformer, där beslut fattas efter majoritetsprincipen istället för att avgöras av medarbetarnas tjänsteställning.
2. Kårens ledande tjänstemän försätts i disponibilitet, dvs pensioneras. Något allmänt avskedande har det aldrig varit frågan om vid de socialistiska revolutioner som ägt rum.

3. Rekryteringen till de ledande statsorganen måste få en radikalt annorlunda social (och politisk) sammansättning. Huvuddelen måste rekryteras från arbetarklassen, eventuellt genom kvotering.
  4. Tjänstemännen i de ledande statsorganen måste göras åtkomliga och avsättbara i en radikalt större utsträckning än vad fallet är i de borgerliga demokratierna. Den folkliga självförvaltningens organ måste få en direkt insyn i och inflytande på myndigheternas arbete.
  5. Tjänstemännen måste med jämna mellanrum gå ut i produktionen under en längre sammanhängande tidsperiod.
  6. Urvalet och kontrollen i samband med nyanställningar måste helt och hållet frånges de redan anställda tjänstemännen. Istället överförs den dels till de representativt folkvalda organen, dels till arbetarråden.
  7. Lönerna för kårernas ledande makthavare sänks radikalt. Extrainkomster och sekundära förmåner slopas helt och hållet.
  8. Officerskåren upplöses som kår och uppgår i en folkarmé. Vad poliskåren beträffar bör den avväpnas och upplösas. Huvudansvaret för den inre säkerheten och den allmänna ordningen överföres till arbetarråden.
- Syftet med denna redovisning är att peka på åtgärder som upplöser de olika kårernas oåtkomlighet, slutenhet och relativa självständighet. Likaså måste den borgerliga ämbetsmannakårens bundenhet till det gamla samhällets ledande kretsar brytas ner, och ersättas med en närhet till och förankring i de arbetande massornas självförvaltningsorgan.

Kritik

Genom att betrakta kampen för demokrati och socialism som åtskiljbara och uppfatta socialismen mer eller mindre som ett tekniskt och organisatoriskt system för att utveckla *produktivkrafterna* har stalinismen i öst och väst förorsakat socialismen oerhörda skador. Den har i praktiken blottat den socialistiska teorin på dess klassinnehåll – att arbetarklassens befrielse bara kan vara dess eget verk – och hävdade att den kan åstadkommas genom en akt från en maktfullkomlig statsapparat. Den har berövat den socialistiska ideologin en stor del av den visionära kraft som den alltid utövade på massorna genom att bygga en 'socialism' på auktoritära produktionsförhållanden och politisk ofrihet.

Det kan förefalla egendomligt att den europeiska vänsterflygeln kunde acceptera, stödja och till och med lidelsefullt försvara den 'socialism' som utvecklades i Sovjetunionen. Orsakerna till det är naturligtvis många och invecklade och det skulle föra alltför långt att i detta sammanhang gå in i detaljer. Det är tillräckligt för våra syften att peka på tre faktorer som vi uppfattar som skeendets huvudorsaker.

1. Den ryska revolutionen var den första av socialistiskt slag. Därigenom kom den att öva ett väldigt emotionellt inflytande över den västeuropeiska arbetarradikalismen.
2. Genom bildandet av den kommunistiska internationalen institutionaliserades dessa bindningar och arbetarradikalismen i väst knöts både ideologiskt och organisatoriskt till Sovjetunionen.
3. Den utrikespolitiska linje som Sovjet förde var trots den inre stagnationen progressiv, och innebar under 30- och 40-talens fascistiska repression ett avgörande stöd för de progressiva krafterna i Västeuropa.

Den proletära diktaturen

Teorin om den proletära diktaturen, i den form den gavs inom Komintern, utgick från den marxistiska tesen att staten i varje klassamhälle är ett redskap för den härskande klassens intressen. Särskilt Lenin framhävde att staten, oavsett samhällssystem, måste uppfattas som en förtryckarapparat. Frågan har därför inte gällt 'demokrati' eller 'diktatur'. Avgörande har istället varit vilken samhällsklass – kapitalisterna eller proletariatet – som förfogat över våldsapparaten. Ur detta perspektiv, som förgrovades under stalinismen, är den borgerliga staten enbart ett organ för klassförtryck, och den borgerliga demokratin kan i sista hand reduceras till det samma som borgerlig diktatur utövad med silkesvantar snarare än hårdhandskar. Med utgångspunkt i detta synsätt har man från kommunistiskt håll framställt den liberala demokratin som ett formellt utanverk avsett att beslöja det politiska och ekonomiska förtrycket av arbetarklassen. Längre förnekade man dessutom att arbetarklassen, genom den parlamentariska demokratin, hade fått ett inflytande på samhällsutvecklingen. Man erkände de medborgerliga fri- och rättigheternas formella existens, men menade att de saknade reell innebörd för arbetarklassen.

Det centrala momentet i den kommunistiska rörelsens syn på proletariatets diktatur har varit betoningen av dess repressiva karaktär. Man har framför allt framhållt nödvändigheten att efter revolutionen slå tillbaka och trycka ner den nya regimens motståndare, samtidigt som man förringat de demokratiska styrelseformernas roll och betydelse för det socialistiska uppbygget.

Vad man här bör erinra sig är att tesen om den proletära diktaturen ingick som ett centralt begrepp i den kommunistiska internationals strategi för övergång från kapitalism till socialism. Det var i själva verket dess nyckelbegrepp. Parollen framfördes som ett alternativ till socialdemokratis uppfattning att arbetarklassen inom ramen för den borgerliga demokratin stegvis kunde förbättra sina villkor, för att till slut genom lagstiftning förverkliga socialismen.

Idag vet vi att den borgerliga demokratin varit en framkomlig väg för den västeuropeiska arbetarklassen, en väg som lett till radikalt förbättrade levnadsvillkor, och någorlunda acceptabla demokratiska rättigheter. Komintern felbedömde onekligen kapitalismens tillväxtpotentialer, liksom utrymmet för arbetarklassens politiska och fackliga frihet. Lika uppenbart är dock att det inte går att lagstifta bort kapitalismen, liksom att den socialistiska omvälvningen förutsätter en bred folklig resning, och inte går att begränsa till strikt parlamentariska åtgärder.

Om således den socialdemokratiska vägen till socialismen visat sig oframkomlig, har också den kommunistiska strategin löpt in i en återvändsgränd. Längre försökte de traditionella kommunistpartierna framställa de 'proletära diktaturerna' i Sovjet/Östeuropa som den politiska styrelseform varigenom även den västeuropeiska arbetarklassen skulle genomföra sin befrielse. Efterhand som det politiska förtrycket av arbetarklassen i öst, av kommunister, socialdemokrater och oberoende socialister, blev alltmer uppenbart, underminerades i rask takt parollen om proletariatets diktatur. I renodlad form framförs den idag enbart av de smågrupper inom yttersta vänstern som är måna att slå vakt om sin isolering och sektkaraktär. Men även om de etablerade kommunistpartierna idag övergivit parollen som sådan, eftersom den djupt komprometterats av stalinismen, lever resterna av den kvar i flertalet kommunistpartier, i form av en tvetydig inställning till demokratin under socialismen, som en ringaktande och dubbelbottnad hållning till den representativa demokratin, och de medborgerliga fri- och rättigheternas betydelse för den västeuropeiska arbetarklassen.

Det är vår uppfattning att det idag är dags att göra upp med och slutgiltigt förkasta de föreställningar som ryms i tesen om proletariats diktatur. Vad man i detta sammanhang främst bör peka på är följande:

- a. problemen kring den socialistiska statens demokratiska utformning måste skjutas i förgrunden på bekostnad av uppfattningen att den nya staten främst är en förtryckarapparat riktad mot regimens motståndare.
- b. uppfattningen att kommunistpartiet genom särskilda organisatoriska och politiska privilegier ska tillförsäkras en ledande roll efter revolutionen måste förkastas.

I detta sammanhang är det helt nödvändigt att vänstern i sin helhet, men särskilt VPK, kräver att de östeuropeiska kommunistpartiernas maktmonopol, integrationen mellan stat och parti, en gång för alla upphör. Föreställningen att kommunistpartiet ska garanteras en särskild roll i den statliga maktutövningen efter revolutionen är oförenlig med ståndpunktstagandet för flerpartisystem och lika fri- och rättigheter för alla politiska riktningar inom det arbetande folket.

- c. uppfattningen att det efter den socialistiska omvälvningen endast finns utrymme för ett parti inom arbetarklassen måste överges. Det är omöjligt att tänka sig ett samarbete, en enhetsfront, med socialdemokrater och socialister, om man från kommunistiskt håll samtidigt svävar på målet om dessa partiers fortsatta existensmöjligheter efter revolutionen. Det portugisiska kommunistpartiets fatala misstag i denna fråga borde visa hur tvingande nödvändigt det är för kommunistpartierna att öppet och konsekvent ta ståndpunkt för socialdemokratiska, socialistiska och olika kommunistiska riktningars lika existensberättigande efter en revolutionär omvälvning.

Vi har i avsnittet om den socialistiska demokratin skisserat några hållpunkter vad beträffar den socialistiska statens utformning. Det finns här ingen anledning att upprepa dessa synpunkter. Däremot är det viktigt att understryka några grundprinciper i den marxistiska statsteorin som det är nödvändigt att fasthålla:

- a. en socialistisk omvälvning förutsätter att statsmakten i sin helhet fräntas bourgeoisin och överförs till arbetarklassen.
- b. den socialistiska omvälvningen kan aldrig genomföras om arbetarklassens kamp begränsas till strikt parlamentariska åtgärder. Istället krävs en folklig mobilisering och kamp, som visserligen innefattar parlamentariskt arbete, men som främst är baserad på de arbetande massornas resning.
- c. den socialistiska omvälvningen måste bibehålla och vidareutveckla de institutioner och principer som kännetecknar den representativa demokratin, samtidigt som den befäster och bygger ut den folkliga självförvaltningens maktorgan. Lika viktigt är dock att den erövrade borgerliga statsmaktens verkställande, dömande och repressiva organ i grunden omorganiserar.

VPK och demokratin

Jörn Svensson formulerade nyligen den, i vår mening helt riktiga, ståndpunkten: 'I VPK:s enhälligt antagna partiprogram heter det att partiet slåss för varje utvidgning av och bekämpar varje inskränkning i folkets demokratiska rättigheter. Antag, att vi ersatt denna princip med en annan som lydde: Vi bekämpar inskränkningar i fri- och rättigheterna i Sverige, men godtar dem i socialistiska länder. Vad skulle återstå av vårt förtroende, om vi hävdade denna dubbelmoral? Svar, intet.' (*Ny Dag* nr 17/1977.)

Problemet för VPK:s vidkommande är att just denna princip karakteriserade partiets tidigare hållning i demokratifrågan. Det var först de s k avslöjandena vid SUKP:s 20:e partikongress 1956 som definitivt slog undan benen på denna dubbelmoral. I och med partiledarbytet 1964 gick partiet emellertid in på en ny kurs. Den nationella självständigheten betonades. Det kritiklösa försvaret av varje moment i Sovjets samhällsutveckling och internationella politik upphörde. Mot slutet av 1960-talet fastslog man också programmatiskt att partiet accepterade flerpartisystem och parlamentarism.

Den s k 'Hermanssonlinjen' eller modernismen i frågan om socialismen och demokratin innebar utan tvekan ett stort framsteg i partiets utveckling. Problemet är att denna linje inte med kraft och konsekvens har fullföljts. Enligt vår mening kan man snarare tala om en tillbakagång i vissa avseenden (mer om detta nedan). Modernismens stagnation i frågorna om den socialistiska demokratin beror antagligen på den vaga prosovjetiska hållning som bredd ut sig i partiet under senare år. I fråga om intensitet och omfattningen kan den givetvis inte jämföras med den gamla prosovjetiska hängivenheten. Vi tror att bakgrunden till att denna ganska diffusa strömning vuxit i styrka delvis står att söka i nödvändigheten att markera en gräns gentemot den fullständigt besinningslösa kritik som SKP, på det kinesiska utrikesdepartementets uppdrag, riktat mot Sovjetunionen. Viktigare än detta har nog ändå varit den ideologiska offensiv som Sovjetunionen och SUKP under senare år satt in främst mot den s k eurokommunismen.

Vari består den nya prosovjetismen inom VPK?

Till de ståndpunkter och hållningar som kännetecknar den hör bl a följande: uppfattningen att Sovjet fortfarande intar en ideologisk ledarposition inom den s k världskommunistiska rörelsen; ett sätt att på nytt framställa kommunistpartierna i öst som broderpartier, mot vilka enbart kamratlig kritik kan riktas; en allmän ovilja att öppet kritisera det politiska förtrycket i Sovjet/Östeuropa – man intar ståndpunkten att kritiken bör framföras via partikontakter, och att man inte vill gå ut med några 'allmänna avståndstaganden' eller fördömanden'; en stor förståelse för den s k normaliseringen (dvs den fortsatta ockupationen) i Tjeckoslovakien; en förklenande hållning till de demokratiska fri- och rättigheter som arbetarklassen i Västeuropa tillkämpat sig; uppfattningen att det är lika illa ställt med de politiska friheterna och rätts-säkerheten i Västeuropa som i Sovjet och Östeuropa; tesen att kritiken idag måste riktas mot den borgerliga demokratin, eftersom det inte kan ingå bland VPK:s huvuduppgifter att ständigt kritisera de kommunistiska broderpartiernas politiska metoder vid uppbygget av socialismen.

I huvudsak finner man denna nya, vaga prosovjetism på attitydplanet, i partilivets 'undervegetation'. Den är därför svår att belägga, och lätt att tillbakavisa med retoriska frågor om var i partiprogrammet och andra officiella dokument den står skriven. Denna nya hållning till Sovjetunionen återfinns i överraskande hög grad bland många yngre VPK-are/sympatisörer, och inom ungdomsförbundet. Paradoxalt nog kvarstår den i VPK även efter brytningen med gruppen kring *Norrskensflamman*. Detta beklagar vi i och för sig inte, men menar att den nya ideologiska strömningen riskerar att blockera en fortsatt och mer definitiv ideologisk uppgörelse med den sovjetorienterade eller ortodoxa synen i frågorna om socialismen och demokratin. När nu 'flammangrupperingen' lämnat partiet öppnas emellertid en ny möjlighet att i frågorna om den socialistiska demokratin fullfölja 'Hermanssonlinjen'. Skulle den nya prosovjetismen hindra en sådan utveckling bidrar den också aktivt till att upprätthålla partiets relativa isolering inom svensk arbetarklass.

Även om partiet numer kritiserar förtrycket av s k oliktankande i Östeuropa, kan man fortfarande höra ekon av den tidigare dubbelmoralen. Den nya prosovjetiska strömningen har också förstärkt en tvetydig och dubbelbottnad inställning i demokratifrågan.

Från officiellt partihåll talar man om att 'demokratin har fördjupats i de socialistiska länderna'. (*Ny Dag* nr 17/1977) I en resolution skriver partiets VU att man måste '... påtala ofullkomligheter och brister i dessa (socialistiska) länder. Uppgörelsen med stalintidens missgrepp innebar en nödvändig självkritik och ett stort framsteg. Demokratiseringsprocessen måste fortsätta. Därför måste vi också självkritiskt diskutera de inskränkningar eller ofullständigheter i de demokratiska rättigheterna som kvarstår.' (*Ny Dag* nr 14/1977)

Man kan fråga sig vilken demokratiseringsprocess det är som ska fortsätta. Är det den som ryckte in i Tjeckoslovakien 1968, eller den som drabbade de polska arbetarna sommaren 1976? Sanningen är ju dessvärre den att det inte alls pågår någon demokratiseringsprocess i Sovjet/Östeuropa, och hur ska en process som inte har påbörjats kunna fortsätta och fördjupas? Sak samma gäller 'uppgörelsen med stalintidens missgrepp'. . Vari består denna uppgörelse? Sant är att det inte längre förekommer summariska avrättningar i masskala av arbetare och bönder, av kommunister och socialister, eller att miljoner människor hålls fängslade utan rättegång och dom, men både de institutioner och (många av de) personer som svarade för 'missgreppen' sitter i orubbat bo. Fastän inte en enda byråkrat ställts till ansvar, fastän regimen inte ens vågar publicera en kritisk studie av stalintiden som Roy Medvedevs *Låt historien döma* talar VPK ändå om 'självkritik och 'stora framsteg'.

Det synsätt som ligger till grund för ståndpunkten att 'demokratin har fördjupats i de socialistiska länderna' har på ett mer sofistikerat sätt formulerats i *FIB-Juristbladet* nr 3 1976/77:

'Vi menar att det är orimligt att lägga vårt borgerliga fri- och rättighetsbegrepp som mall över det socialistiska Östtyskland, och sedan bara konstatera att inga av våra rättigheter finns. I Östtyskland rör man sig med en helt annan definition av rättighetsbegreppet. Större vikt läggs här vid den materiella basen, rätt till arbete, utbildning och social trygghet. Våra högst formella rättigheter framstår med säkerhet som rätt obetydliga och intetsägande i Östtyskland.' (I Welander/P Persson.)

Underförstått i detta resonemang ligger tanken att under socialismen är brödet viktigare än friheten. Övergången till socialism innebär vidare att man först tillkämpar sig brödet sedan friheten. Genom att folkflertalet i de socialistiska länderna fått både arbete och utbildning har demokratin fördjupats. Det krav man kan ställa på regimerna i dessa länder är, att de nu också ger de oliktankande vissa fri- och rättigheter. Det är dessa ofullkomligheter som återstår att fila bort innan socialismen och demokratin har fullbordats.

Vad vi tidigare i denna artikel sökt visa är att frågan om socialistiska *produktionsförhållanden* (vilka inte kan reduceras till arbete, utbildning och social trygghet) och en demokratiskt representativ styrelseform inte går att skilja åt. Så länge de arbetande massorna varken har makten över merarbetets centrala disposition eller skötseln av de enskilda produktionsenheterna kan man inte hävda att produktionen sker under socialistiska förhållanden. Men den grundläggande förutsättningen för att massorna ska kunna tillskansa sig denna makt är existensen av medborgerliga fri- och rättigheter, möjligheten till en självständig politisk och facklig organisering, representativa parlamentariska styrelseformer, dvs just de demokratiska förhållanden som arbetarklassen har tillkämpat sig i Västeuropas liberala demokratier, men som den fortfarande är berövad i Sovjet/Östeuropa.

I princip menar vi att sambandet mellan socialistiska produktionsförhållanden och demokratiska styrelseformer också gäller för socialistiska länder som Kuba, Kina, Vietnam och Nordkorea, men för dessa länders vidkommande är det förståeligt om problemet att säkra folkförsörjningen genom en centralt planerad ekonomi baserad på ett kollektivt jordbruk och en av samhällsbehov styrd industrialisering har prioritet. Riskerna är dock uppenbara att denna prioritering kan leda till att uppbyggnaden av en socialistisk demokrati på sikt kommer

i kläm. Skulle så bli fallet kommer också de socialistiska produktionsförhållandenas existens i dessa länder att bli en öppen fråga.

För att återgå till VPK: allt pratet om att demokratin har fördjupats, eller att definitionen av rättighetsbegreppet är en annan fyller enbart funktionen att dölja det verkliga problemet, nämligen att det i Östeuropa varken pågår någon uppbyggnad av socialism eller demokrati. Visserligen betvivlar vi inte för ett ögonblick att parti- och statsbyråkraterna i öst rör sig med andra definitioner av fri- och rättighetsbegreppet än arbetarrörelsen i väst. Vad vi emellertid tycker är beklämmande är att många kommunister och socialister i väst har anammat en definition som på det mest föraktfulla sätt framställer de demokratiska rättigheter som Västeuropas arbetarrörelse har tillkämpat sig som obetydliga och intetsägande.

Tvetydigheten i VPK:s resonemang är naturligtvis än mer utmanande när man vet att i hela Europa är det enbart arbetarklassen i väst som åtnjuter någorlunda acceptabla rättigheter, samtidigt med att det just är den östeuropeiska arbetarklassen som hårdast drabbas av bristen på demokratiska fri- och rättigheter. Hårdast – därför att den saknar möjligheten till en självständigt organiserad förvaltning av produktionsmedlen och till en under rättssäkerhet och fri åsiktsbildning utövad offentlig kontroll över den centrala statsledningen. Det är arbetarna i öst som får bära bördan av de nuvarande regimernas 'misstag' samtidigt som de saknar möjligheten att både försvara och fullfölja de landvinningar som de socialistiska omvälvningarna en gång innebar. Man kan i detta sammanhang inte undgå att notera att medan VPK med full rätt hävdar tesen att den svenska/västeuropeiska arbetarklassens frigörelse måste vara dess eget verk, sätter man för den östeuropeiska arbetarklassens slutliga befrielse sin tilltro till det ledande byråkratskiktets upplysta, men oinskränkta herravälde – i väst förlitar man sig på arbetarklassen, i öst på byråkratin.

Inte sällan möter man argumentet att frågan om demokratiska fri- och rättigheter saknar intresse bland arbetare, och enbart engagerar teoretiker och intellektuella. För arbetarklassen däremot är det enbart frågorna om löner, arbetsmiljö och sysselsättning som är viktiga. Borde inte de som framför detta argument fråga sig vilken innebörd fri- och rättigheterna har för arbetarklassen. Svaret är naturligtvis att de demokratiska rättigheterna är av central betydelse för arbetarklassen. De berör nämligen dess möjlighet till facklig och politisk organisering, att öppet kunna verka för och hävda rätten till en sådan organisering; de berör strejk- och blockadrätten; de berör de fackligt och politiskt aktiva arbetarnas rättssäkerhet i konflikt-situationer med arbetsgivaren och den borgerliga statsapparaten. Att påstå att dessa frågor saknar intresse inom arbetarklassen är inte bara nonsens, det vittnar också om en fatal brist på medvetenhet om de medborgerliga friheternas avgörande betydelse för arbetarklassens frigörelsekamp. Ett sådant påstående blottar också en häpnadsväckande brist på insikt i den europeiska arbetarrörelsens historia och kampraditioner. Om arbetarklassen nu inte har något större intresse för frågan om demokrati varför är det då just den som har burit upp kampen för den borgerliga demokratin, och varför har den omgående ställt sig i främsta ledet vid försvaret för de vunna rättigheterna? De som intar denna ståndpunkt (naturligtvis vågar de aldrig öppet hävda den) bör också erinras om att VPK:s hela förlust vid 1968 års val, dvs efter Sovjets undertryckande av demokratiseringsprocessen i Tjeckoslovakien, var koncentrerad till arbetarklassen (jfr SCB:s intervjuundersökningar).

PCP och demokratifrågan

I detta sammanhang kan man inte gå förbi frågan om det portugisiska kommunistpartiets (PCP) ståndpunkt i demokratifrågan. Många inom vänstern, både inom och utanför VPK, menar att av Västeuropas etablerade kommunistpartier är PCP det mest eller rent av enda revolutionära partiet. Utan att vilja gå till något allmänt avståndstagande från PCP tycker vi

det finns starka skäl för en kritik av partiet som definitivt ifrågasätter värdet av den revolutionära position som tillskrivs partiet.

PCP var det enda parti som hade fört en lång och uppoffrande kamp mot den portugisiska fascismen. Vid statskuppen våren 1974 utgjorde partiet antagligen den jämte MFA starkaste politiska kraften. Socialistpartiet (PS) däremot bildades först efter kuppen av en handfull intellektuella. Inte desto mindre har PS vuxit till landets största parti med ett starkt stöd inom arbetarklassen, samtidigt som PCP spelats över och numera befinner sig i en isolerad politisk position.

Hur har detta kunnat ske? Utan att vilja bortse från att bakgrunden är komplicerad vill vi särskilt betona en aspekt, nämligen demokratifrågan. När denna fråga kommer på tal framförs ofta argumenten att PCP isolerades därför att borgarna och PS drev fram en antikommunistisk hetskampanj, där frågan om de politiska formerna för övergången till socialism trängde tillbaka frågan om motsättningen mellan kapitalism och socialism. Säkert kom denna hetskampanj att spela en avgörande roll, men vi menar att PCP får ta på sig en stor del, kanske huvuddelen, av ansvaret för att denna kampanj fick vind i seglen. På olika sätt markerade PCP en avvisande inställning till den parlamentariska, representativa demokratin, med dess flerpartisystem och allmänna val. Dessa institutioner avvisades som borgerliga. Man ställde folkmaktsorganen mot den konstituerande församlingen, och man svävade på målet i frågan om PS skulle få verka som ett självständigt politiskt parti efter ett revolutionärt maktövertagande.

Genom denna hållning omöjliggjorde PCP ett samarbete med socialisterna, och försåg högern inom PS och den borgerliga reaktionen med bränsle till en hetskampanj som svängde styrkeförhållandena till PCP:s och i sista hand arbetarklassens nackdel. Ja, även inom arbetarklassen drevs PCP tillbaka. Påståendet att denna kampanj för många arbetare fördunklade motsättningen mellan socialism och kapitalism är att förvrida perspektivet. Därför att även om denna motsättning sätts i förgrunden uppstår med rätta frågan – vilken typ av socialism. Den variant som PCP genom sin hållning i demokratifrågan 'antydde' var naturligtvis den östeuropeiska. Borgarna och högernationalisterna utnyttjade denna 'antydning' till en veritabel kampanj mot socialismen som sådan. Även i ögonblick då man kan bortse från denna kampanj, menar vi att arbetarklassen i Portugal och övriga Västeuropa har en välgrundad mening att avvisa denna variant av socialismen, liksom de partier som i praktiken företräder den.

Händelseutvecklingen i Portugal visar med önskvärd tydlighet att en ortodox eller pro-sovjetisk hållning i frågorna om demokratin och socialismens utformning är och förblir en komprometterad och politiskt omöjlig ståndpunkt. Frågan man här bör ställa är: vilket värde har en revolutionär ståndpunkt som bara leder till isolering och maktlöshet? Och hur pass revolutionär är den i själva verket?

Den enda försvarbara hållningen i demokratifrågan är ett öppet och konsekvent ståndpunktstagande för den representativa demokratin. De italienska, spanska och franska kommunistpartierna har insett vad som är nödvändigt i denna fråga. Framför allt det spanska kommunistpartiet har dessutom förstått att detta ståndpunktstagande måste förenas med en öppen kritik av den politiska ofriheten i Sovjet/Östeuropa – en kritik som inte heller framstår som motvillig och nödtvungen, eller enbart utgör ett mummel i skägget.

Naturligtvis kan inte den eurokommunistiska positionen anammas kritiklöst. Den innehåller en klar högertendens som bl a kommer till uttryck i en benägenhet att ge avkall på krav som är fundamentala i kampen för socialismen i syfte att uppnå perspektivlösa parlamentariska framgångar. Högeropportunisten vill inte heller vidkännas att en erövring av regeringsmakten aldrig är tillräcklig för att övergå till socialismen, eller att en demokratisk styrelse-

form efter en socialistisk omvälvning kräver en grundläggande omorganisering av den borgerliga statsapparaten, och dessutom måste bygga på de arbetande massornas folk-maktsorgan. Visst kan eurokommunismen leda in i en ny återvändsgränd, men är det inte bättre att slå in på en väg med risk för nya faror, än att bara upprepa gamla misstag?

Avslutning

Frågan om demokratin har under årtionden varit de västeuropeiska kommunistpartiernas akilleshäla. Trots all uppoffring för arbetarklassens kamp har de flesta kommunistpartier, genom att okritiskt anamma den sovjetiska modellen för socialism och demokrati, försatt sig i en motsatsställning till den västeuropeiska arbetarklassens demokratiska strävanden. Det förtroende man vunnit genom att i praktiken hängivet stödja lönearbetarnas kamp för bättre levnadsvillkor, har mer eller mindre gått förlorat så snart den demokratiska frågan aktualiserats. Vid några tillfällen har det lyckats vissa kommunistpartier att bryta sig ur sin politiska isolering och uppnå en massförankring inom de arbetande massorna. Typiskt nog har detta varit tillfällen då kommunistpartierna helhjärtat och otvetydigt slutit upp, och ofta ställt sig i ledningen för en nationell och demokratisk frihetskamp – vi tänker här främst på den anti-fascistiska motståndskampen under andra världskriget.

Historiska omständigheter gjorde att VPK inte tillhörde dessa partier. Genom den s k 'Hermanssonlinjen' befriades ändå partiet från en stor del av det förflutnas belastning. Man kunde kanske tycka att den demokratiska frågan nu trots allt borde vara utagerad för VPK:s del – programmatiskt har ju partiet tagit ställning för politisk demokrati. Vad man i så fall fullständigt blundar för är att utvecklingen i Sovjet/Östeuropa, i de länder som VPK kallar socialistiska, ständigt håller frågan om demokratin aktuell – Tjeckoslovakien 1968, Polen 1970 och 1976, Charta -77, Biermann, förtrycket av s k oliktänkande.

Vi kan höra invändningen – vad har VPK med detta att göra? Partiet kritiserar ju övergrepp även i Östeuropa. VPK är ett kommunistiskt arbetarparti. Man ser i socialismen lösningen på kapitalismens problem och motsättningar. Men när svenska arbetare möter denna synpunkt är det både självklart och berättigat att de ställer frågan – hur ska socialismen se ut? Vad kommer den att innebära? Blir det som i Sovjet och Östeuropa?

Det är i detta sammanhang VPK:s, och den västeuropeiska kommunismens, akilleshäla gör sig påmind. Genom att man aldrig har lyckats genomföra någon *ideologisk uppgörelse* med den syn på socialismen och demokratin som Sovjet/Östeuropa företräder saknar partiet förmågan att i en diskussion om socialismens utformning ge svar som övertygar om att man står för något i grunden annorlunda än det system som finns i Östeuropa. Det ökar förvisso inte heller förtroendet för VPK att man inte öppet och entydigt vågar ta avstånd från den fortsatta ockupationen av Tjeckoslovakien, eller att man i det längsta tiger om händelserna i Polen, eller att man inte kan gå ut och kräva att den östeuropeiska stats- och partibyråkratins maktmonopol måste brytas ner. När man bara tvetydigt och ovilligt kan fås att kritisera det politiska förtrycket i öst, bör man inte förvånas om den villiga och otvetydiga uppslutningen bakom partiet uteblir. Några garantier att en ideologisk brytning med den prosovjetiska och ortodoxa synen på socialismen och demokratin leder till mer eller mindre omedelbara framgångar finns givetvis inte. Vad man däremot kan vara säker på är att en utebliven uppgörelse garanterar en fortsatt litenhet och politisk isolering. Problemet för VPK:s vidkommande är inte heller att det finns folk som ställer dessa frågor. Det verkliga problemet är att det inom VPK fortfarande finns strömningar och grupperingar som förhindrar en för partiets breda förankring i arbetarklassen nödvändig ideologisk brytning med den sovjetiska socialismens ståndpunkt i den demokratiska frågan. Det rör sig om grupper och personer som alltid låter förment taktiska hänsyn till prosovjetismen inom partiet, eller 'bresjnevitiska'

sektor utanför partiet, gå före den mycket viktigare hänsynen att föra in partiet på en linje som brett och massivt skulle kunna förankra det i den svenska arbetarklassen.

Som vi understrukt i avsnittet om den ryska revolutionen kom den ryska samhällsformationens problematik att bli bestämmande också för de västliga kommunistpartierna, bl a vad beträffar deras syn på socialismens och demokratins utformning. Mycket av denna påverkan har naturligtvis förklingat, men fortfarande reses frågan om den socialistiska demokratin, efter en omvälvning i de avancerade kapitalistiska länderna, med utgångspunkt i erfarenheter från socialistiska revolutioner i underutvecklade länder. I dessa länder har kampen för socialism varit tvingande nödvändig eftersom imperialismen har blockerat möjligheten att tillfredsställa massornas mest elementära behov. Efter revolutionen har följande målsättning haft prioritet: att trygga folkförsörjningen genom en centraliserad planering, och genom att staten lägger beslag på det kollektiverade jordbrukets överskott, i syfte att främja en snabb industrialiseringsprocess. (Vi kan inte här gå in på modifieringarna av detta mönster i Kina och på Kuba.) I dessa länder har, med undantag i vissa avseenden från Kina och Kuba, omvälvningen av produktionsförhållandena, liksom folkmakten över självförvaltningen och en representativ demokratisk kontroll över den centrala planeringen satts i bakgrunden.

Poängen i detta sammanhang är emellertid att socialismen i avancerade kapitalistiska länder med borgerlig demokrati aldrig kan tillåta sig en prioritering av ovan nämnda typ. Det är inte den omedelbara nöden, den skriande fattigdomen, som gör socialismen till något tvingande nödvändigt i Västeuropa. Tvärtom har det lyckats den avancerade kapitalismen att kraftigt höja massornas levnadsstandard, och att ge problemen om arbete, utbildning och social trygghet en acceptabel lösning. En socialistisk omvälvning i Västeuropa kan därför inte ha frågan om en höjning av arbetarklassens mer begränsade levnadsvillkor (dvs lönen, hyran, priserna, etc) som sin primära målsättning.

En socialistisk omvälvning i Västeuropa måste istället baseras på nödvändigheten att låta produktionens tekniska och organisatoriska utformning underordnas lönearbetarnas behov och intressen, för att därigenom få till stånd en tryggad sysselsättning, en säkrare arbetsmiljö, ett lugnare arbetstempo, en förnuftigare inriktning på produktionen, en mer balanserad geografisk lokalisering av produktionen, och en mer sparsam resurs- och energianvändning.

Den är också nödvändig för att trygga den kollektiva servicens utbyggnad (barnomsorg, transporter, sjukvård, utbildning etc) och relation till arbetslivet. Den socialistiska omvälvningen måste vidare baseras på nödvändigheten att upphäva kvinnoförtrycket, och olikheterna mellan manuellt och intellektuellt arbete.

Kapitalismen kan aldrig lösa dessa motsättningar och problem. Men inte ens efter en socialistisk omvälvning kan man komma särskilt långt, om inte lönearbetarna får den avgörande och slutliga makten över såväl produktionens övergripande inriktning och utformning, som den lokala förvaltningen av produktionsmedlen. De socialistiska lösningarna måste bygga på en omfattande mobilisering av de arbetandes medvetenhet, intresse och energi; måste bygga på möjligheten att olika uppfattningar och riktningar under fri åsiktsbildning och full rättssäkerhet får brytas mot varandra; måste bygga på möjligheten att motstridiga intressen bland lönearbetarna fritt får artikuleras.

Hur ska detta kunna ske om arbetarklassen efter en socialistisk seger tvingas överlämna makten över produktionen och samhällslivet till toppskiktet inom ett maktfullkomligt kommunistparti, till ett parti som genom organisatoriska och ekonomiska privilegier monopoliserar maktutövningen, och undertrycker andra uppfattningar inom arbetarklassen än sina egna? Varje 'antydning' från något västeuropeiskt kommunistpartis sida att en sådan utveckling skulle vara tänkbar, eller att man inte vill utesluta den, leder som i det portugisiska fallet, till partiets isolering. Vi menar att det inte är tillräckligt att låta bli att 'antydning'. Det

krävs ytterligare ett steg, nämligen att övertyga arbetarklassen och andra skikt av löntagare, om att den socialism man förespråkar i grunden skiljer sig från den östeuropeiska.

Vidare: hur ska den ovan nämnda frigörelsen av lönearbetarnas intresse och energi ske; hur ska omvälvningen av produktionsförhållandena kunna ske om inte en representativ demokratisk styrelseform upprättas som bygger på flerpartisystem med allmänna, fria och hemliga val, på demokratiska fri- och rättigheter, och som garanterar lönearbetarnas fackliga rättigheter? Poängen med demokratin under socialismen är att den krävs för att trygga övergången till socialistiska produktionsförhållanden. Därför kan heller aldrig frågan om demokratin skiljas från frågan om socialismen. Lika fel som borgerliga ideologer har när de försöker göra demokratin till en överideologi, lika fel har de som menar att socialismen går före demokratin. I varje fall för Västeuropas vidkommande (ja, även i Östeuropa) är dessa företeelser oupplösligt förknippade med varandra. Utan socialism ingen fullvärdig demokrati, men utan demokrati ingen möjlighet att fullborda det socialistiska uppbygget.

Det är inte bara så att socialismens möjligheter i Västeuropa är utomordentligt små om den inte förenas med en demokratisk styrelseform, utan också *förutsättningarna* för uppbyggnaden av en socialistisk demokrati är bättre i Västeuropa än de flesta andra delar av världen. Här finns en lång erfarenhet inom arbetarklassen av kamp för demokratin; här finns någorlunda fungerande demokratiska institutioner; här finns en arbetarrörelse som rymmer flera olika fackliga och politiska åsiktsriktningar och organisationer; här finns en klass av lönearbetare med hög utbildningsnivå vilket är en viktig förutsättning vid självförvaltningen av produktionsmedlen, och här finns slutligen ett tekniskt och organisatoriskt utomordentligt avancerat produktionssystem med hög grad av ömsesidigt beroende mellan olika sektorer och enheter inom produktionen – något som krävs för att kunna genomföra en effektiv och smidig central planering av hela ekonomin.

Med tanke på dessa förhållanden måste man säga att de mer objektiva förutsättningarna för en socialistisk demokrati i Västeuropa är goda. Naturligtvis bestäms i sista hand möjligheterna för övergången till ett sådant samhällssystem av styrkeförhållandena i den fackliga och politiska kampen. Ett centralt moment i detta styrkeförhållande är emellertid den ståndpunkt som vänstern i allmänhet, och kommunistpartierna i synnerhet, intar i den demokratiska frågan. För VPK:s vidkommande menar vi att det nu, efter den 'bresjnevitiska' flamman-gruppens utbrytning, öppnas en möjlighet till en mer definitiv uppgörelse med den prosovjetiska och ortodoxa synen på socialismen och demokratin. Frågan är om partiet kommer att ta tillvara den möjligheten?

Ur *Zenit* nr 51 (1977)

I Johansson: Det kommunistiska demokratiproblemet

I nr 50 av *Zenit* inledde Håkan Arvidsson och Lennart Berntson en debatt om socialismen och demokratin. Men demokratin förvandlas i deras artikel till en abstrakt princip hävdar Ingvar Johansson i den här artikeln. Demokratifrågan måste drivas av den kommunistiska rörelsen säger Ingvar Johansson därför att en övergång till socialism förutsätter breda klassallianser mellan arbetare och mellanskikt. Under socialismen är demokratin nödvändig för att arbetarklassen skall kunna hindra att den underordnas de tjänstemannaskikt som i övergångssamhället upprätthåller de samordnande uppgifterna. Kampen för demokrati blir därför tätt sammankopplad med kampen mot arbetsdelningen mellan intellektuellt och manuellt arbete.

I artikeln berörs också VPK:s förhållande till de kommunistiska partierna i Östeuropa där Ingvar Johansson hävdar att VPK bör eftersträva att upprätthålla kontakter med partierna såväl som med den socialistiska oppositionen.

Den marxistiska debatten

Håkan Arvidsson och Lennart Berntson har i nummer 50 av *Zenit* publicerat artikeln *Socialism och demokrati* i syfte att göra upp med den sovjetiska synen på socialism och demokrati. Det är ett angeläget ärende, och det är därför högst beklagligt att de i sin iver eller ilska tappar bort flera av de ur kommunistisk synpunkt viktigaste aspekterna. Min avsikt med den nedanstående kritiken av deras artikel är inte att polemisera mot önskvärdenheten av demokratiska rättigheter i efterrevolutionära samhällen, utan att försöka få mera klarhet i frågan varför rättigheterna är önskvärda, samt vad som inte automatiskt uppnås med hjälp av dessa rättigheter. A&B brister emellertid också i det avseendet att de tar alltför lättvindigt på den abstrakt-teoretiska marxistiska debatt som förts det sista decenniet, varför jag skall börja med att mycket kort redogöra för vad jag anser vara fem viktiga resultat av denna debatt.

1. Klasskampen

I den Tredje Internationalens marxism var produktivkrafternas utveckling historiens subjekt eller motor – inte klasskampen. I och för sig betingas naturligtvis klasskampen av produktivkrafternas utveckling och tvärtom, men det tycks ha en viss betydelse vilken man utnämner till subjektet. Ser man produktivkrafterna som subjektet leds man lätt dels till en fatalistisk syn på kapitalismens utveckling, dels till en identifiering av socialism med utvecklandet av produktivkrafterna. I A&B:s artikel är det demokratin som stundtals upphöjs till ett historiskt subjekt, vilket förvränger perspektivet.

A&B för visserligen i början av sin artikel in klasskampen – de säger helt riktigt att den liberal-demokratiska statsformen är ett resultat av arbetarklassens kamp – men sedan är klasskampen helt försvunnen ur artikeln.

Istället för att säga att det var vissa klasser som ‘eliminerade den personliga kungamakten, beskar byråkratins maktbefogenheter, och möjliggjorde för småborgerlighet och arbetarklass att inom det kapitalistiska samhällets ram få ett inflytande på samhällsutvecklingen’ (s. 75), så säger de att det var den borgerliga demokratin som gjorde allt detta. Istället för att säga att fascismen var resultatet av klasskampen i en viss konjunktur, säger A&B att den liberala demokratin i några fall har ‘utan motstånd överlämnat makten till fascistiska riktningar’ (s. 75). Den borttappade klasskampen får som effekt att de inte lyckas säga någonting om sambandet mellan demokrati och klasskamp. När de skriver om de efterkapitalistiska samhällsformationerna är effekten rent katastrofal. De skriver som om de menade att det i dessa samhällen inte finns någonting som kan kallas klasskamp. Det allt överskuggande blir demokratin. Om demokratiska rättigheter finns, så tycks A&B inte hitta några motsättningar alls, och om de saknas, så kan det leda till att ‘den centrala statsledningen kuvar och undertrycker den folkliga självförvaltningen’ (s. 85).

2. Distinktionen statstyp–statsform

Enligt Poulantzas är det viktigt att hålla isär *staten som sådan*, *statstypen*, och *statsformen*. Med staten som sådan avses de egenskaper och funktioner som kännetecknar alla statsapparater oberoende av produktionssätt. Statstypen inbegriper också de *ytterligare* egenskaper och funktioner som kännetecknar alla statsapparater i ett givet produktionssätt. Det finns alltså en feodal, en kapitalistisk och en socialistisk statstyp, men var och en av dessa

statstyper är förenlig med olika statsformer. En statsform inbegriper alltså fler och konkretare egenskaper och funktioner än de som innesluts i statstypen.

När A&B diskuterar borgerlig demokrati använder de de ovanstående distinktionerna, och man tror att de skall använda dem också i sin diskussion av socialistisk demokrati, för att på så sätt slippa få de demokratiska principerna hängande i luften. Men när de väl kommer till den diskussionen är distinktionerna bortglömda. Man vet t.ex. inte om de i följande citat karakteriserar en socialistisk statsform eller den socialistiska statstypen, vilket, som jag hoppas senare skall framgå, inte är en helt oviktig fråga: 'För att man överhuvudtaget ska kunna påstå att exploateringen har upphört, samt att de arbetande massorna har makten, måste det ha byggts upp en demokratisk representativ styrelseform som verkligen garanterar arbetarna, tjänstemännen, teknikerna m.fl. grupper det avgörande inflytandet över den centrala planeringen och fördelningen av merprodukten' (s. 83).

3. Distinktionen produktionssätt–samhällsformation

När man beskriver ett produktionssätt beskriver man en abstrakt struktur som utifrån sig själv kan förstås som reproducerande sig själv, men när man beskriver en samhällsformation beskriver man en abstrakt struktur som endast kan förstås som en fogning av andra strukturer, dvs. som en fogning av produktionssätt. Förmodligen måste alla hittills i historien existerande samhällen betraktas som samhällsformationer, och normalt så att ett produktionssätt dominerat varje samhällsformation.

Den införda distinktionen är speciellt viktig när man diskuterar samhällen där det gjorts en socialistisk revolution. Dessa måste självklart under en viss period vara en fogning mellan ett kapitalistiskt produktionssätt och något annat. Men vad är detta andra? Här dyker flera frågor upp: Finns det både ett kommunistiskt och ett socialistiskt produktionssätt? Kan socialismen kanske bara förstås som en samhällsformation?, Vad är ett övergångssamhälle?, Är alla eller bara vissa samhällsformationer övergångssamhällen?, etc.

A&B diskuterar emellertid inte några sådana här frågor. De betraktar begreppet 'socialistiska produktionsförhållanden' som helt oproblematiskt. De ger en kort karakteristik av dessa produktionsförhållanden, av vilken det framgår att det samtidigt är en karakteristik av deras idealsamhälle. Socialism och demokrati blir definitionsmässigt oupplösligt förbundna, vilket i och för sig har visst fog för sig. Men den stora fadäsen i sammanhanget är att de ibland skriver som om de tror att därför att man på lång sikt inte kan 'betrakta kampen för demokrati och socialism som åtskiljbara' (s. 86) så kan de två momenten inte heller på kort sikt skiljas åt. Med den här tekniken bespar man sig mycken möda. Man vet på förhand, oberoende av alla konkreta omständigheter, att en inskränkning i de demokratiska rättigheterna är ett steg bort från socialismen. Hoppas de gamla bolsjevikerna i sina gravar uppskattar Arvidssons och Berntsons senkomna lösning till deras diskussioner om förbud mot icke-bolsjevikiska partier och upplösning av den konstituerande församlingen.

4. Relationen produktivkrafter–produktionsförhållanden

Kritiken av den Tredje Internationalens marxism rymmer också påpekandet, att produktivkrafterna utvecklas och församhälleligas på olika sätt under olika produktionsförhållanden. Man kan inte tala om utveckling eller församhälleligande av produktivkrafter och samtidigt abstrahera bort produktionsförhållandena. Speciellt viktigt är påpekandet att det kommunistiska produktionssättet måste innehålla en annan typ av produktivkrafter än det kapitalistiska. I annat fall har inte arbetsdelningen försvunnit, eftersom den är inbyggd i de kapitalistiska produktivkrafterna. I båda produktionssätten har man församhälleligade produktivkrafter, men de är församhälleligade på olika sätt. A&B diskuterar och karakteriserar socialismen utan att alls diskutera produktivkrafternas utseende.

5. Empiristisk reduktionism

För att kunna bedöma ett samhälle behöver man mer än en aldrig så lång uppräkningslista av i och för sig obestridliga fakta. Man måste också få dessa att belysa varandra och passa in i en struktur. Detta håller A&B helt säkert med om, men det gäller att komma ihåg det också när man skriver. A&B redogör för en del väl kända fakta om Östeuropa: frånvaro av parlamentarism och organisationsfrihet m.m., men längre kommer de inte. Till yttermera visso säger de uttryckligen (s. 82) att Sovjet varken är socialistiskt eller statskapitalistiskt, och någon diskussion kring ett tredje alternativ hittar man inte. Kvar blir endast fakta som redan tidigare var allmänt kända.

Kapitalism och demokrati

Den liberal-demokratiska statsformen

A&B nämner i sin artikel tre olika kapitalistiska statsformer, fascism, militärdiktatur och liberal demokrati, varav den sistnämnda utförligt karakteriseras. Jag har inga principiella invändningar mot denna karakteristik, men saknar ett ordentligt understrykande av det väsentligaste i sammanhanget, nämligen att den liberaldemokratiska statsformen först och främst skall förstås som en form i vilken statsapparaten kan utföra sin sammanhållande funktion trots att arbetarklassen nått en viss styrka. Det är först mot bakgrund av detta som man får ett riktigt perspektiv på alla de principer som enligt A&B konstituerar statsformen i fråga.

Jag vill i sammanhanget också påpeka att A&B i artikeln begränsar begreppet demokratiska rättigheter till de rättigheter som kan abstraheras fram ur den liberal-demokratiska statsformen. Detta innebär t.ex. att rätten till arbete i artikeln aldrig utnämns till en demokratisk rättighet. Visserligen skriver de (s. 99) att 'utan socialism ingen fullvärdig demokrati', men de nämner inte någonstans vad de anser vara demokratiska brister i den liberal-demokratiska statsformen.

Den liberal-demokratiska statsformen har, som A&B säger, uppkommit som ett resultat av arbetarklassens kamp, och denna statsform är ett stort steg framåt för arbetarklassen (A&B skriver 'de västeuropeiska folken'), både i förhållande till de former den avlöste och i förhållande till den fascistiska statsformen. Det är därför lätt förståeligt att den nu utgör en del av den västeuropeiska arbetarklassens ideologi. Nu har statsformen reproducerats under en längre period, något som jag tror är nödvändigt om en ideologi skall rota sig, och dessutom ses nu i Europa ett helt världskrig som försvar av denna statsform. Jag anser liksom A&B att det är nödvändigt för arbetarklassen, och därigenom också för kommunister, att försvara denna statsform. Men jag tror till skillnad från A&B inte att denna nödvändighet idag kan bevisas med några historiska exempel.

Jag tror inte, som A&B antyder (s. 92), att det italienska och det franska kommunistpartiet fick sin massbas p.g.a. sitt försvar av demokratin, utan främst p.g.a. försvaret av nationen. Jag tror inte man kan hitta några empiriska exempel där demokratifrågan hittills varit den avgörande faktorn för ett kommunistpartis framgångar eller uteblivna framgångar, inbegripet Portugal, om vilket A&B också hinner säga ett par felaktigheter. Men jag tror att demokratifrågan kan komma att bli den avgörande faktorn, något som jag snart skall argumentera för.

Demokrati och klassallianser

Att förstå hur demokratiideologin uppkommit inom arbetarklassen är en sak, att ta ställning till huruvida den i framtiden är positiv eller negativ för arbetarklassens kamp en annan. Är det t.ex. så att principen om allmän och lika rösträtt alltid gynnar arbetarklassen? I stort sett tar

A&B detta för givet, även om de på ett ställe (s. 99) utan förklaring begränsar sig till Europa. Självklarheten i A&B:s ståndpunkt bleknar en smula om man betänker att arbetarklassen i Sverige idag endast utgör ca 50 % av de förvärvsarbetande och ca 30 % av valmanskåren (*Zenit* nr 48 s. 8 och 11). Visar inte dessa siffror att det vore i det närmaste politiskt självmord för arbetarklassen att efter revolutionen acceptera allmän och lika rösträtt? Kan löneslaveriet accepteras därför att slaverna är i minoritet?

Dilemmat ovan försvinner om man för in begreppet *klassallians*, vilket förekommer endast i förbigående i A&B:s artikel. Anser man att de västeuropeiska revolutionerna måste baseras på en klassallians mellan arbetarklassen och vissa mellanskikt förändras situationen. Alliansen har dels garanterad majoritet, och dels, vilket är minst lika viktigt, så blir åtminstone kvantitativt sett arbetarklassen automatiskt den tongivande i alliansen. Men så behöver det inte alltid förhålla sig. Både den ryska och den kinesiska revolutionen grundade sig på en allians mellan arbetare och bönder, och alliansen som helhet utgjorde en majoritet av befolkningen. Men inom alliansen låg åtminstone den väljarmässiga tyngdpunkten helt klart inre hos arbetarklassen! Hur man skall se på demokratifrågan i en sådan situation, speciellt om den fokuseras på allmän och lika rösträtt, är verkligen inget som kan avgöras av några färdiggjorda scheman för demokrati och socialism.

A&B anar den nu nämnda problematiken. De vill uppenbarligen inte döma Kuba, Kina, Vietnam och Nordkorea lika hårt som Östeuropa. De skriver 'men för dessa länders vidkommande är det förståeligt om problemet att säkra folkförsörjningen genom en centralt planerad ekonomi baserad på ett kollektivt jordbruk och en av samhällsbehov styrd industrialisering har prioritet' (s. 90). Enligt A&B är det alltså tillåtet att åsidosätta demokratin när folkförsörjningen hotas, men inte annars. Nu är det väl inte längre så att folkförsörjningen är hotad i någon av de nämnda länderna, vilket innebär att A&B inte lyckas förklara varför de i likhet med en stor del av den svenska vänstern vill hårt kritisera förhållandena i Östeuropa, men åtminstone inte lika hårt kritisera förhållandena i Kuba, Kina, Vietnam och Nordkorea. Som jag ser saken måste förklaringen främst sökas i klassalliansernas utseende i de olika länderna; plus förstås historiska traditioner i resp. land. Skillnaden mellan mitt och A&B:s synsätt kommer tydligt fram om man tillåter sig tankeexperimentet att det i ett nyblivet socialistiskt Västeuropa uppstår en ekologisk kris som hotar folkförsörjningen. Detta skulle enligt A&B rättfärdiga långtgående inskränkningar i de demokratiska rättigheterna, men eftersom krisen inte skulle förändra klassalliansen skulle den inte för mig motivera några sådana inskränkningar.

Personligen menar jag att det för de *västeuropeiska* kommunistpartierna inte bara är nödvändigt så där i allmänhet att driva demokratifrågorna, utan att det också finns skäl att tro att dessa frågor kan utgöra en del av de frågor som i en revolutionär situation för ihop arbetarklassen och mellanskikten till ett politiskt block. Sedan andra världskriget har två moment dominerat de flesta västeuropeiska länders ideologi, nationen och demokratin. Kapitalets internationalisering håller på att undergräva nationalitetsideologin, och kvar för EG är demokratiideologin, vilket också visat sig i dess relationer till Grekland och Spanien. Men genom vissa mellanskikts 'närhet' till arbetarklassen katt det i en revolutionär, eller kanske t.o.m. förrevolutionär situation bli helt uppenbart att en klar majoritet önskar avskaffa kapitalismen. Demokratin kommer då att framstå som ett direkt hot mot borgerligheten, och försvaret av demokratin/parlamentarismen kan tänkas bli revolutionens samlande paroll. Parollen är inte klassbunden, inte ens klassalliansbunden för att mynta ett nytt uttryck, utan av universell karaktär. Detta är förmodligen en fördel. Alla de hitills lyckade revolutionerna har bland sina väsentligaste paroller haft någon av universell karaktär, vanligtvis försvaret av nationen. Den tes jag vill driva kan sammanfattas sålunda: Försvaret av demokratin är

livsviktigt för de västeuropeiska kommunistpartierna, främst beroende på den specifika utformning som klassalliansen måste få i dessa länder.

Demokratin som slöja för förtryck

Arvidsson och Berntson påpekar att man 'från kommunistiskt håll framställt den liberala demokratin som ett formellt utanverk avsett att beslöja det politiska och ekonomiska förtrycket av arbetarklassen' (s. 86). Detta menar de är felaktigt, och skriver 'Idag vet vi att den borgerliga demokratin varit en framkomlig väg för den västeuropeiska arbetarklassen' (s. 87). Men att skriva så är att ge en helt felaktig bild av den liberal-demokratiska statsformen. Det är inte fråga om ett antingen-eller utan om ett både-och. Den liberala demokratin är inte antingen bra för arbetarklassen eller beslöjare av utsugningen, utan bådadera. Det är t.o.m. så att den kan fungera som beslöjare av utsugningen just *därför att* den också är bra för arbetarklassen.

För att förstå den nu utpekade dialektiken måste man föra in den i A&B:s artikel bortglömda klasskampen. För man in kampmomentet kan man notera, att möjligheten att ge bort ett finger för att slippa bli av med hela handen är en regel som är känd också i borgarklassen. Uppenbarligen var hotet om en revolution en starkt bidragande faktor till att borgerligheten i ex.-vis Sverige accepterade demokratin. Men kampen upphörde naturligtvis inte i och med att demokratin hade införts. Och vad var nu naturligare för borgarklassens ideologer än att säga att utsugningen var avskaffad och ägandefrågan ointressant – alla var ju röstmässigt sett lika, var och en hade en röst. Men hade denna propaganda inte varit förknippad med reella förbättringar för arbetarklassen tror jag inte demokratiideologin slagit rot i den.

Socialism och demokrati

Kommunism, socialism och övergångssamhällen

Av de tre termerna kommunism, socialism och övergångssamhälle är det bara en som fått en klar avgränsning av klassikerna, det kommunistiska produktionssättet. Detta kännetecknas främst av att all vertikal arbetsdelning försvunnit och att staten som en från befolkningen skild apparat har dött bort; (vad gäller skillnaden mellan vertikal och horisontell arbetsdelning se t.ex. *Zenit* nr 43 s. 58-61). A&B anser att man också kan tala om ett socialistiskt *produktions-sätt* (s. 78), och om detta skriver de bl.a.: 'Först när arbetskraften både kontrollerar skötseln av de enskilda produktionsenheterna och den centrala dispositionen av sitt merarbete är det berättigat att tala om socialistiska produktionsförhållanden och en socialistisk statsmakt' (s. 84). Den fråga som reser sig i anslutning till citatet är vilken funktion staten fyller när arbetarna faktiskt kontrollerar allting. Deras karakteristik av det socialistiska produktionssättet tenderar att trots allt göra detta identiskt med det kommunistiska produktionssättet. Jag skall emellertid inte fördjupa mig i deras oklarheter utan själv föreslå en begreppsavgränsning.

Jag föreslår följande. Det socialistiska produktionssättet kännetecknas av frånvaro av privat ägande av produktionsmedel, en central samhällsplanering av större delen av produktionen och – det viktigaste – att produktivkrafternas utseende kräver en arbetsdelning mellan samordnande och samordnade funktioner både inom och mellan företagen. Det sista innebär att det socialistiska produktionssättet innehåller en uppdelning mellan över- och underordnade *funktioner*, vilket gör att produktionssättet innehåller en tendens att frambringa speciella sociala skikt som besätter dessa funktioner och disponerar över merarbetet. Tendensen existerar därför att *sättet att producera* har en karaktär som gör att arbetarklassen kan finna det 'naturligt' att särskilda skikt har förfoganderätt över merarbetet.

Huvudmotsättningen i det nu definierade socialistiska produktionssättet går mellan arbetarklassen och vissa av de skikt som representerar de samordnande funktionerna. Låt mig i brist på bättre namn kalla dessa för tjänstemannaskikten. Men det är en motsättning som har

en annan karaktär än den mellan arbetarklassen och borgarklassen. Den senare kan, liksom andra härskande klasser, avskaffas som klass mer eller mindre över en natt; kapitalfunktionen försvinner. Det är emellertid inte möjligt med tjänstemannaskikten, eftersom de funktioner dessa fyller är nödvändiga, givet produktivkrafternas utseende. Tjänstemannaskikten kan bara *gradvis* dö bort, och skall så göra samtidigt med staten.

Min definition av det socialistiska produktionssättet innehåller vissa egenheter som jag vill fästa uppmärksamheten på. För det första så har produktivkrafterna i det socialistiska produktionssättet samma utseende som produktivkrafterna i det kapitalistiska, dvs. jag accepterar tanken att produktivkrafterna i två olika produktionssätt kan ha samma karaktär. För det andra så blir det meningslöst att tala om en härskande klass under socialismen. Arbetarklassen är underordnad tjänstemannaskikten och kan därför inte sägas vara härskande, och de senare är inte en klass. Är vissa villkor vilka jag senare återkommer till uppfyllda, menar jag dock att man kan tala om *härskande skikt*, dvs. en helt ny term måste införas om man skall fånga den väsentliga motsättningen under socialismen. Detta innebär för det tredje att begreppet klasskamp bör vidgas så det inte bara innefattar kamp mellan två klasser, utan också kamp mellan en klass och härskande skikt. Accepterar man den utvidgningen så finns det klasskamp också i det socialistiska produktionssättet.

Min definition av det socialistiska produktionssättet leder alltså till smärre modifieringar av vissa hittillsvarande marxistiska synsätt, men det ser jag snarast som något naturligt. Det sagda är naturligtvis sagt med en analys av Östeuropa i baktanke, och det vore förvånansvärt om inte existensen av efterrevolutionära samhällen skulle ge kunskap som modifierar det som marxister sagt om dessa samhällen före revolutionerna. Den givna definitionen uppfyller dock det krav som skiljer ett produktionssätt från en samhällsformation, ett produktionssätt är en struktur som utifrån sig själv kan förstås som reproducerande sig själv.

Med begreppet socialistiskt produktionssätt givet följer automatiskt också karaktärstegen av en socialistisk samhällsformation. En samhällsformation är en fogning av flera produktionssätt där ett dominerar. Denna fogning är praktiskt taget aldrig statisk, ett produktionssätt håller normalt på att tränga ut ett annat. Denna egenhet gör att det kan kännas naturligt att se alla samhällsformationer som övergångssamhällen, men jag vill reservera den senare termen för *vissa* samhällsformationer med speciella egenheter. Jag vill definiera ett övergångssamhälle från kapitalism till socialism som en samhällsformation där den kapitalistiska statsapparaten krossats, men där större delen av produktionen ännu inte följer någon central plan. Här finns s.a.s. en disharmoni mellan den politiska nivån (statsapparaten) och den ekonomiska nivån.

De nu givna definitionerna överensstämmer ganska bra med vanligt språkbruk. Sovjet, Kina, Kuba, m.fl. kallas socialistiska, medan länder som Laos, Kambodja, Mocambique och Angola ännu inte rubriceras så. Här ligger spontant termen övergångssamhälle nära till hands. Jag menar alltså att det idag är rimligt att se t.ex. Kina som en socialistisk samhällsformation, som en fogning av främst socialism och enkel varuproduktion, inte som en fogning mellan främst socialism och kapitalism.

Socialistiska statsformer

Poulantzas definierar den kapitalistiska statstypen med hjälp av dess icke-ingripande i ekonomin. På motsvarande sätt kan den socialistiska statstypen definieras med hjälp av sitt ingripande i ekonomin. Enklare uttryckt: varje kapitalistisk stat måste tillåta en marknad, medan varje socialistisk stat måste planera större delen av produktionen. Som avgränsning av två möjliga socialistiska *statsformer* skall jag nöja mig med A&B:s beskrivning av dels Östeuropa och dels deras ideala socialism. Jag skall kalla dem för den statssocialistiska respektive demokratisk-socialistiska statsformen. Den senare kännetecknas av att det översta organet i den ekonomiska planeringshierarkin tillsätts genom fria och hemliga val med allmän

och lika rösträtt samt fri partibildning; dessutom tillkommer yttrandefrihet, organisationsfrihet, strejkrätt, m.m. Den statssocialistiska statsformen definierar jag negativt som frånvaron av det nu nämnda, vilket bl.a. innebär att intresseorganisationer blir 'överföringsmekanismer' för statsapparaten. I denna statsform menar jag att tjänstemannaskikten mycket väl kan kallas för härskande skikt.

En jämförelse, ur arbetarklassens synpunkt, mellan den liberal-demokratiska, socialistisk-demokratiska och statsocialistiska statsformen, ger uppenbarligen som resultat att den socialistisk-demokratiska är överlägsen de båda andra nämnda. Men vilken är att föredra av den liberal-demokratiska och den statsocialistiska? I den senare saknas de flesta demokratiska rättigheter, men rättigheten till arbete finns; i den förra är det tvärtom. Av detta torde framgå att frågan inte har något allmängiltigt svar, eftersom detta måste bero på hur stor den faktiska arbetslösheten i de liberal-demokratiska staterna är. A&B skriver att 'i hela Europa är det enbart arbetarklassen i väst som åtnjuter någorlunda acceptabla rättigheter' (s. 90). Tar man bort rätten till arbete är det självklart sant, men jag förstår inte varför man skall göra detta. Jag vill med detta påpekande inte på något sätt försvara frånvaron av demokratiska rättigheter i Östeuropa, utan endast återigen påpeka det lite märkliga förhållandet att A&B i sin vällovliga nit att hamra in betydelsen av de demokratiska rättigheterna, omedvetet begränsar dessa till de rättigheter som finns i den liberal-demokratiska statsformen.

Jag har emellertid inte dragit in distinktionen mellan statstyp och statsform enbart för att kunna påpeka att rätten till arbete kan ses som en demokratisk rättighet, det har gjorts många gånger förr utan hjälp av den distinktionen. Det viktigaste med den är att den underlättar en klar exponering av perspektivlösheten i AB:s syn på demokratin. För socialdemokratin blev den liberala demokratin allt, och övergången till socialismen försvann. För A&B blir den socialistiska demokratin allt, och övergången till kommunismen försvinner. Detta visar sig på så sätt att de inte anser sig behöva säga något om vad arbetarklassen skall använda de demokratiska rättigheterna till. De talar visserligen om självförvaltning, men denna har för dem t.ex. inget med upphävd arbetsdelning att göra utan blir ett specialfall av formella demokratiska rättigheter.

Det grundläggande draget i det socialistiska produktionssättet oberoende av statsform är åtskillnaden mellan samordnande (styrande) och samordnade (styrda) funktioner, dvs. jag menar att demokratiska rättigheter mycket väl kan införas i Östeuropa utan att detta medför att man på något som helst sätt börjar bryta ner den givna vertikala arbetsdelningen. Detta innebär inte att statsformerna är likvärdiga för arbetarklassen, utan bara att de är former av samma statstyp. I den socialistisk-demokratiska statsformen kommer arbetarna säkerligen att tillskansa sig en större del av merarbetet, och dessutom få ett något större inflytande över disponeringen av merarbetet. Men fortfarande är de underordnade tjänstemannaskikten, och kan så *förbli* om de inte inser nödvändigheten av kamp mot arbetsdelningen; en insikt som på intet sätt följer av existensen av demokratiska rättigheter. Arbetarklassen blir inte automatiskt socialistisk under kapitalismen, och jag tror inte att den automatiskt blir kommunistisk under socialismen. Jag tror att produktivkrafterna kan utvecklas både med bibehållen arbetsdelning och med avskaffande av densamma. Det fordras klasskamp om socialismen skall utvecklas mot kommunism, och den kampen måste i Västeuropa starta direkt efter revolutionen. Det som skall dö bort – staten och arbetsdelningen – måste tvingas att dö bort. Och för det krävs det att de demokratiska rättigheterna ses som ett medel, inte som ett mål i sig. Det finns all anledning att dra fram ett påpekande som Marx gjorde i sin kritik av Gothaprogrammet, och som kan formuleras som så, att det bara är meningsfullt att tala om lika eller demokratiska rättigheter i samhällen som rymmer en ojämlikhet, ty rättigheter är alltid lika mått på olika människor. Det sistnämnda är lika sant i det socialistiska produktionssättet som i det kapitalistiska.

Proletariatets diktatur

Begreppet 'proletariatets diktatur' har utan någon egentlig diskussion plockats bort ur alla västeuropeiska kommunistpartiers program, och det är därför inte konstigt att partierna rymmer två förhållningssätt till begreppet. Ett synsätt är att begreppet visserligen måste bort ur propagandan, men att det fyller en teoretiskt viktig funktion och därför bör finnas med i studiematerial o.dyl. Det andra synsättet går ut på att begreppet inte fyller någon som helst funktion. De som står för den senare linjen identifierar proletariatets diktatur med enpartisystem, medan de som står för den förra linjen menar att proletariatets diktatur automatiskt råder i varje samhällsformation som domineras av det socialistiska produktionssättet. A&B tycks utan diskussion ansluta sig till dem som helt förkastar begreppet. Jag skall också helt förkasta begreppet, men till skillnad från A&B försöka förklara varför. Jag skall ta min utgångspunkt i följande välkända Lenin-citat:

'Läran om klasskampen, som Marx tillämpade på frågan om staten och om den socialistiska revolutionen, leder oundvikligt till erkännande av proletariatets *politiska herravälde*, dess diktatur, dvs. en makt, som inte delas med någon och stödjer sig på massornas väpnade styrka. Bourgeoisins störtande kan förverkligas endast genom att proletariatet höjes till *härskande klass*, i stånd att undertrycka bourgeoisins oundvikliga, desperata motstånd och organisera *alla* de arbetande och exploaterade massorna för det nya hushållningssystemet.

Proletariatet behöver statsmakten, en centraliserad maktorganisation, en våldsorganisation, både för att undertrycka exploatörernas motstånd och för att *leda* befolkningens väldiga massa, bönderna, småbourgeoisin, halvproletärerna vid den socialistiska hushållningens igångsättande.' (*Valda verk* II:1 s. 221.)

När Marx använde begreppet proletariatets diktatur i sin kritik av Gothaprogrammet, diskuterade han i termer av två klasser, arbetarklassen och borgarklassen. När Lenin i *Staten och revolutionen* diskuterar begreppet finns tanken på klassallianser med. I det sista stycket säger Lenin egentligen att proletariatets diktatur är till för två saker: dels undertrycka borgarklassen dels leda arbetarklassens allianspartners. Min invändning mot detta är att det leder alldeles vilse att bunta ihop dessa saker. Klassalliansen bör inte ses som en allians där arbetarklassen utövar diktatur över de andra klasserna eller skikten i alliansen. Man bör se klassalliansen som något som kräver kompromisser från arbetarklassens sida. Egentligen anser jag att ordet kompromiss är missvisande, ty jag tror att det i realiteten är kompromisser som arbetarklassen tjänar på, men jag har inget annat ord att ta till.

Vad jag tänkte på är, att om en västeuropeisk socialistisk revolution baserar sig på en allians mellan arbetarklassen och vissa mellanskikt, så skulle det efter revolutionen vara rena katastrofen för arbetarklassen att försöka förtrycka mellanskikten så som man i Sovjet under Stalin förtryckte vissa av bondeskikten. Mellanskikten fyller också efter revolutionen högst nödvändiga funktioner, och *besitter den härför nödvändiga kunskapen*. De kan inte ersättas i en handvändning, och ett försök att direkt förtrycka dem skulle bara slå tillbaka på arbetarklassen själv. I och för sig finns det ju en hel del som talar för att så också blev fallet i Sovjet efter den stalinska tvångskollektiviseringen.

Som jag uppfattar begreppet 'proletariatets diktatur' är *det nödvändigheten av klassallianser som gör begreppet omöjligt*. Hittills har jag bara talat om den efterrevolutionära situationen, men man kan också tänka på det politiskt omöjliga i att försöka få till stånd en allians mellan arbetarklassen och mellanskikten samtidigt som man hävdar att arbetarklassen efter revolutionen skall utöva diktatur över mellanskikten (alternativt bönderna).

Krossandet av staten

I A&B:s artikel finns ett avsnitt betitlat 'Om att "krossa" staten'. Detta kännetecknas som en stor del av den övriga artikeln av en oförmåga att införa begrepp som gör det möjligt att både

börja analysera de östeuropeiska staterna och att tala om hur man själv vill utforma socialismen. A&B nöjer sig med det senare, men jag tror man måste göra båda sakerna samtidigt.

Eftersom jag hittills i stor utsträckning förlitat mig på distinktioner som härrör från Althusser-skolan, vill jag här börja med att säga, att om man strikt håller sig till det strukturella synsätt som denna skola utformat så är det fullständigt omöjligt att förstå vad krossandet av den kapitalistiska staten innebär. I denna skola talar man enbart om strukturer, men krossandet av staten kan inte förklaras utan att man drar in strukturernas bärare, dvs. de konkreta människorna.

Den enkla innebörden i krossandet av staten är den att större delen av de människor som konstituerar de kårer som A&B bra beskriver, ämbetsmannakåren, domarkåren, poliskåren och officerskåren, ersätts av människor med ett socialistiskt perspektiv; och att därefter rekryteringen sker via nya specifika institutioner som inplanterar detta perspektiv. Därutöver är det *önskvärt* att också strukturen, i de apparater som befolkas av dessa kårer förändras på det sätt som A&B beskriver, alltså att man bryter ned den auktoritärt hierarkiska uppbyggnaden, att tjänstemännen ifråga görs avsättbara, att deras sociala avstånd till arbetarklassen minskas, etc. Men det vore dumt att låta dessa senare saker definitoriskt ingå i begreppet 'krossandet av staten', ty då blir det förmodligen omöjligt att förstå t.ex. den ryska revolutionen. I denna byts de nämnda kårerna ut, men den auktoritärt hierarkiska uppbyggnaden försvinner inte. Frågan är om inte de nu nämnda skillnaderna borde bakas in i den tidigare införda distinktionen mellan statsocialistisk och socialistisk-demokratisk statsform.

Synen på partiet

Jag vill påpeka att alla mina resonemang ovan som förordat den socialistisk-demokratiska statsformen, förutsätter en viss syn på hur ett kommunistiskt parti bör vara uppbyggt, vilken i sin tur förutsätter vissa åsikter om hur kunskapen om den för arbetarklassen bästa politiska linjen uppkommer. Det skulle föra för långt att här ta upp också den diskussionen, men jag vill betona att här verkligen döljer sig en tyst förutsättning. Det skall också betonas att det är en förutsättning i A&B:s artikel, vilket de som nästan allting annat viktigt i sammanhanget underlåter att nämna eller diskutera.

VPK och 'broderpartierna'

Vad är en ideologisk brytning?

Ett av Arvidssons och Berntsons syften med sin artikel är att påpeka nödvändigheten för VPK att definitivt bryta med den östeuropeiska synen på socialism och demokrati. Detta låter vid första påseendet bra, men efter att ha läst artikeln tror jag inte jag vill ha samma ideologiska brytning som A&B. Jag är överens med dem om att man måste komma dithän, att det inte råder något som helst tvivel om att partiet syftar till ett i grunden annorlunda system än det i Östeuropa, men denna fråga kan i partiet omöjligen isoleras från frågan om hur önskvärt det är att ha förbindelser med de östeuropeiska partierna. Den sista frågan, vilken jag ser som den svåra frågan, diskuterar A&B överhuvudtaget inte. Detta kan såvitt jag förstår bero på att de antingen är helt blinda för hur den konkreta problematiken i VPK ser ut, eller på att de tar för givet att förbindelserna med Östeuropa enbart är en belastning för partiet. Är det sistnämnda fallet, kräver de alltså en brytning med de östeuropeiska kommunistpartierna.

För mig är det uppenbart att VPK:s förbindelse med de östeuropeiska partierna är en förbindelse som har *både* positiva och negativa aspekter. VPK:s konkreta problem är hur partiet skall kunna minska ner och helst helt bli av med de negativa aspekterna utan att förlora de positiva. De uppenbart positiva aspekter jag tänker på är dels att relationen till SUKP samtidigt är en del av relationen till länder som Angola, Kuba och Vietnam, och dels att relationen inte heller helt går att skilja från förbindelserna med de stora västeuropeiska

kommunistpartierna. Att hålla dessa aspekter i minnet torde vara av stor vikt just nu, när av allt att döma Sovjet kommer att spela en viss roll i likvideringen av rasistregimerna i södra Afrika.

Genom att glömma eller förneka att VPK:s förbindelse med Sovjet också har positiva sidor, blir A&B oförmögna att helt förstå bakgrunden till den också i mitt tycke överdrivet positiva syn på Östeuropa som fortfarande finns kvar i partiet. A&B kan som förklaring till att en sådan syn finns kvar bara hänvisa till SKP:s vansinniga kritik av Sovjet och SUKP:s kritik av den s.k. eurokommunismen, vilket jag inte tycker är mycket till förklaring. Jag vill också påpeka att A&B mycket kraftigt överdriver det de kallar 'den nya prosovjetismen inom VPK'. De skriver själva att det är en diffus strömning, och att den är svår att belägga, ty 'I huvudsak finner man denna nya, vaga prosovjetism på attitydplanet i partiets "under vegetation"' (s. 89). Jag vet inte genom vilka kanaler A&B skaffar sig kunskap om denna 'undervegetation', men tidigare erfarenhet säger mig att min kunskap om denna är betydligt bättre.

Vad representerar de östeuropeiska partierna?

Som framgått anser jag att de östeuropeiska partierna spelar en progressiv roll i den antiimperialistiska kampen, och att ur denna synpunkt förbindelser med dem är önskvärda. Det har också framgått att jag vill klassificera de östeuropeiska statsformerna som statssocialistiska, samt anser det önskvärt att de blir demokratisk-socialistiska. Detta reser frågan huruvida förbindelser med dessa partier kan fylla någon positiv roll för en sådan omvandling. En fråga vars svar kräver lite kunskap om vad partierna representerar.

(Siffermaterialet nedan kommer från Z. Hejzlar *Prag i skuggan av Moskva*, Nacka 1976, och F. Kupferberg *Mot det klasslösa samhället? Om den sovjetiska klasstrukturen, i Häften för Kritiska Studier nr 7-8 1975.*) De östeuropeiska partierna är i regel mycket stora partier. Det tjeckiska utgjorde t.ex. under 60-talet ca 15 % av den vuxna befolkningen. Den sociala strukturen (1971) på den tjeckiska befolkningen får man en aning om genom följande siffror: arbetare 58 %, bönder 10 %, övriga löntagare 30 %. Var bland dessa kategorier partiet i början av 60-talet var förankrat framgår av följande citat (Hejzlar s. 42):

'Bland de ledande inom ekonomin var 70-80 procent partimedlemmar, bland funktionärerna i organisationer utanför partiet var andelen 80-90 procent, bland tjänstemännen vid centrala institutioner 85-90 procent, bland konstnärer och journalister 70 procent, bland grundskole- och gymnasierektorer 50-55 procent, bland högskolelärare 60 procent, bland tekniker inom industri och jordbruk 30-40 procent och bland anställda inom forskningen 40-45 procent.'

Det enda som på något väsentligt sätt skiljer Sovjetunionen från Tjeckoslovakien är en större andel bönder. Det sovjetiska partiet har samma slagsida som det tjeckiska. Jag citerar Kupferberg (s. 53):

'Det förhållandet att arbetarklassen inte utgjorde mer än 1/3 av partiets medlemskader trots att den utgjorde hälften av befolkningen, samtidigt som intelligentian och tjänstemännen, som utgjorde 20 procent av befolkningen, utgjorde hälften av partiets medlemskader, var knappast förenligt med uppfattningen att SUKP utgjorde ett arbetarparti.'

Det är alltså helt klart att de östeuropeiska partierna i stor utsträckning kan ses som tjänstemannaskiktens parti, för att återknyta till den terminologi jag införde i diskussionen av det socialistiska produktionssättet. Frågan om partiernas roll i en övergång från en stats-socialistisk till en socialistisk-demokratisk statsform sammanfaller därför med frågan om tjänstemannaskiktens roll i en sådan förvandling. Att delar av tjänstemannaskikten måste vara emot densamma ligger i sakens natur, men utvecklingen i Tjeckoslovakien under 1960-talet visar att stora delar också kan vara för en förändring. Konkret måste alltså frågan vara huruvida det är möjligt för arbetarklassen att med hjälp av en allians med vissa delar av tjänstemannaskikten kunna byta statsform.

Tjeckoslovakien visar att arbetarklassen *kan* få hjälp från delar av tjänstemannaskikten, vissa saker tyder också på att arbetarklassen måste få en sådan hjälp om förändringen skall bli bestående. Som jag tidigare påpekat måste det i en socialistisk samhällsformation finnas skikt som fyller de samordnande funktionerna. Tjänstemannaskikten kan bara på mycket lång sikt avskaffas. Detta är förmodligen en av anledningarna till svårigheten för arbetarklassen att formulera ett direkt alternativ till Partiet. Partiet representerar idag funktioner som är helt nödvändiga. Och jag tror det är helt omöjligt att få tjänstemannaskikten helt underordnade arbetarklassen. Här gäller det att se upp med en försåtlig tankegång som t.o.m. Lenin ibland fallit offer för.

Man kan lätt tänkas resonera på följande sätt: Tjänstemannaskikten i det socialistiska produktionssättet utför arbetsuppgifter som är mycket snarlika dem som vissa mellanskikt utför i det kapitalistiska produktionssättet, och eftersom dessa mellanskikt utan större knot låter sig underordnas borgarklassen så borde man på samma sätt under socialismen kunna underordna tjänstemannaskikten under arbetarklassen. Vad som förbises i detta resonemang är att mellanskikten ifråga under kapitalismen inte bara är underordnade utan också överordnade, nämligen överordnade i förhållande till arbetarklassen, dvs. den klass vars funktioner de styr och samordnar. Tjänstemannaskikten under socialismen skulle däremot enbart bli underordnade, och t.o.m. underordnade dem vars funktioner de styr eller samordnar. Jag tror att det är omöjligt att få skikt som representerar samordnande funktioner att helt underordna sig dem de samordnar, vilket underbygger min tro att arbetarklassen i Östeuropa endast kan skapa ett socialistiskt-demokratiskt samhälle i allians med delar av tjänstemannaskikten, vilket automatiskt innebär att det blir tillsammans med vissa delar av respektive Parti.

Det nu sagda menar jag talar för att VPK bör *anstränga* sig för att ha kvar förbindelserna med de östeuropeiska partierna, samtidigt som VPK kritiserar dem för att ha infört en stats-socialistisk statsform. Det krävs ett dubbelt förhållningssätt till partierna i Östeuropa.

Det finns ytterligare skäl som talar för min tes att man bör ha kontakter med de östeuropeiska partierna om man vill befrämja en utveckling mot demokrati i Östeuropa. Identifieringen av stat och parti i Östeuropa är *tyvärr* ett faktum, men man måste ta med det i analysen. Denna identifiering gör att Partiet inte kan ses som ett parti i västerländsk mening, utan snarare som ett mellanting mellan ett sådant parti och en hel riksdag. Det blir något av en politisk arena i de statssocialistiska samhällena, något som varje politisk rörelse måste bryta in i om den skall få någon betydelse. (Den här åsikten gör sig ex.-vis den tjeckiske 'reformkommunisten' i exil Zdenek Hejzlar sig till tolk för i den intervju med honom som fanns i *Zenit* nr 50; se speciellt s. 61.)

VPK:s analys av Östeuropa

Efter att nu ha försvarat ett moment i VPK:s politik, förbindelserna med de östeuropeiska partierna, är det väl bäst jag påpekar att jag är medveten om att detta moment har sin rot i historiska omständigheter och inte i någon analys av Östeuropa. Inte någon i partiledningen har försökt sig på att ge en helhetsbild av Östeuropa, och inte någon artikel i det teoretiska organet Socialistisk debatt har behandlat ämnet. Men hellre en någorlunda vettig politik utan en teoretisk analys än en galen politik (jfr. nedan om KAF och FK). Jag anser dock självfallet att en diskussion som leder fram till en helhetssyn på Östeuropa måste drivas fram i partiet. I det polemiska sammanhang som den här artikeln är skriven måste jag emellertid påpeka, att jag inte anser VPK-ledningens fras om Östeuropa 'socialism med missförhållanden' vara sämre än A&B:s 'varken socialism eller statskapitalism'.

För att undvika missförstånd vill jag också påpeka att jag anser att förbindelser med de östeuropeiska partierna bör kunna förenas med informella förbindelser med den socialistiska opposition som finns utanför dessa partier, samt att kritiken mot Östeuropa inte bara skall

framföras via partikontakter, utan också bör kunna ta sig uttryck i demonstrationer i Sverige. Jag anser också att resonemang liknande de framförda, men inte identiska, kan anföras till stöd för åsikten att VPK borde göra större ansträngningar för att förnya kontakterna med partierna i Kina och Albanien.

För att få bättre perspektiv både på VPK:s, A&B:s och min egen syn på Östeuropa kan det vara lämpligt att också säga något om KAF:s (dvs. Fjärde Internationalens) och Förbundet Kommunisters analyser av Östeuropa. Ingen av dessa organisationer har ju förfallit till tron att Östeuropa är kapitalistiskt eller styrs av en borgarklass.

Fjärde Internationalens analys av Östeuropa

(Källor: Fernand Charlier *Är Sovjetunionen kapitalistiskt?* (Halmstad 1971), Ernest Mandel *Övergångssamhället* nr 3 i serien Rött forum (1972) och Mandel *Sovjet – mot kapitalism eller socialism?* i nr 1/1973 av tidskriften Fjärde Internationalen.)

Trotskisterna betecknar Sovjet omväxlande som ett byråkratiskt degenererat övergångssamhälle och som en byråkratisk degenererad arbetarstat. Deras begrepp övergångssamhälle är ganska innehållslöst, varför det räcker att säga något om begreppet arbetarstat. Med arbetarstat avser de en stat där större delen av produktionen sker i enlighet med en plan och följaktligen inte rättar sig efter en marknadsmekanism. En arbetarstat är en icke-kapitalistisk samhällsformation. Enligt min mening är det trotskisterna som kommit med de bästa inläggen i debatten plan-marknad, och också den bästa argumenteringen varför Sovjet inte kan sägas vara ett kapitalistiskt samhälle.

Felet med Sovjet är enligt trotskisterna att man där har ett borgerligt distributionssätt, dvs. att merprodukten fördelas så ojämnt mellan befolkningen att man kan tala om ett speciellt byråkratiskt skikt eller en byråkratisk kast med speciella egenintressen inom konsumtionen. Byråkratin fyller ingen som helst nödvändig funktion, och bör snarast möjligt avskaffas genom en politisk revolution. När byråkratin är avskaffad tycks man kunna tala om socialism och socialistiska produktionsförhållanden.

Min kritik av trotskisterna består främst där att de inte lyckats se att produktivkrafternas utseende kräver att det finns vissa samordnande/styrande funktioner, samt att det krävs betydande kunskaper för att fylla dessa funktioner. Kort sagt, de undervärderar på ett katastrofalt sätt svårigheterna för arbetarklassen att få makt och kontroll över dem som utför dessa funktioner. Trotskisterna ser inte arbetsdelningens ofantliga betydelse på det samhälleliga planet. Arbetsdelningens betydelse inskränker sig på intet sätt till det rena produktionsplanet. Jag har försökt visa att man faktiskt kan ta arbetsdelningen till utgångspunkt för själva definitionen på ett socialistiskt, till skillnad från kommunistiskt, produktionsätt. Arbetsdelningen blir på detta sätt förklaringen till de borgerliga distributionsförhållandena. Denna trotskisternas blinda fläck får som konsekvens, dels att man aldrig kan avgöra om de menar att de borgerliga distributionsförhållandena på något sätt skall förklara byråkratin, eller om existensen av sådana helt enkelt är liktydigt med existensen av en byråkrati; dels för att för dem (liksom för A&B, vars synsätt också för övrigt är nästan identiskt med det trotskistiska) socialism och kommunism tenderar att sammanfalla. Kan t.ex. inte nedanstående definition av socialistiska produktionsförhållanden lika gärna läsas som en definition av kommunistiska?

‘Socialistiska produktionsförhållanden skulle innebära arbetarnas självstyre inom och mellan arbetande enheter och att arbetarna inte längre var underordnade maskiner och ledning.

Kapitalistiska produktionsförhållanden innebär att arbetet är underordnat marknaden såväl inom som mellan fabriker.’ (Mandel *Övergångssamhället* s. 7.)

Det är därför att jag till skillnad från trotskisterna anser att tjänstemannaskikten utför nödvändiga funktioner som jag inte velat använda termen byråkratiskt skikt. Jag ville ha en

term som täckte skikt som existerar både i den statssocialistiska och den socialistisk-demokratiska statsformen. Trotskisterna får aldrig något behov av att införa en distinktion mellan olika statsformer, eftersom de menar att byråkratin försvinner i och med införandet av demokrati. Att VPK:s förbindelser med de östeuropeiska partierna idag är betingade enbart av tradition är ett välkänt faktum. Det kan därför vara värt att påpeka att Fjärde Internationalens frånvaro av förbindelser idag är precis lika traditionellt betingad. Frågan om sådana förbindelser kan fylla någon positiv funktion diskuteras överhuvudtaget inte. Trotskij diskuterade på sin tid problematiken med själva partiet. Fram till en bit in på 30-talet menade han att det kunde uppstå positiva strömningar i det sovjetiskt partiet, men sedan ändrade han åsikt, och denna åsikt har sedan dess varit en dogm inom Fjärde Internationalen.

Förbundet Kommunisters analys av Östeuropa

(Källa: den redaktionella artikeln *Vägen från kapitalism till kommunism* i nr 18 (1975) av tidskriften *Kommunist*.)

Det jag betonat ifråga om arbetsdelning överensstämmer i mångt och mycket med vad som på ett teoretiskt plan sägs av FK i den artikel jag hänvisat till, och jag anser den vara den bästa på svenska hittills existerande teoretiska artikeln om övergången från kapitalism till kommunism. Att FK:s praktik sedan inte alls är i paritet med deras analyser, visar bara att steget från abstrakt teori till konkret praktik kan vara långt och svårt. Den kritik jag ovan framfört mot Fjärde Internationalens åsikter finns i stort sett i den nämnda artikeln, och då i mera utarbetad form. Jag skall börja med att citera ett litet stycke som jag instämmer i (s. 15):

‘På samma vis som klasskampen under kapitalismen i sista hand inte förs mellan kapitalister och arbetare, utan mellan bärarna av kapitalförhållandets bevarande och bärarna av deras avskaffande, förs kampen under övergången till kommunismen mellan bärarna av varuproduktionens och arbetsdelningens upphävande och bärarna av deras bevarande. Motorn i övergångssamhällets utveckling är inte arbetarnas strävan att öka demokratin eller öka produktiviteten, utan deras kamp för att utvidga sitt herravälde. Motorn är klasskampen.’

Roten till många av FK:s misstag ligger i att de inte insett nödvändigheten av klassallianser. Under kapitalismen ropar de ‘Arbetarmakt’ på ett sätt som, om de hade ett ordentligt inflytande, skulle kunna få mellanskikten att kasta sig rakt i armarna på borgarklassen. Och efter revolutionen skall de upprätta proletariats diktatur, dvs. också då skall arbetarklassen helt dominera.

Arvidsson, Berntson: Svar till Ingvar Johansson

Ingvar Johansson har kommit med en utförlig kritik av vår artikel i *Zenit* nr 50. Även om vi inte delar hans synpunkter uppfattar vi repliken som viktig och välkommen, och ser den som början till en längre och ingående diskussion i en fråga som både *Zenit* och övriga vänstern har försummat.

Vårt svar innehåller två huvudavsnitt. Det första tar upp teoretiska eller begreppslika problem som rör det socialistiska produktionsättet. Det andra avsnittet diskuterar den politiska och historiska problematik som demokratifrågan rymmer.

Om analysen av socialismen

Bland mycket annat påstår IJ att ‘... vi tagit alltför lättvindligt på den abstrakt-teoretiska debatten som förts det sista decenniet ...’. Som exempel framhäver han särskilt teorin om klasskampen, distinktionen mellan statstyp och statsform, mellan produktionsätt och samhällsformation och frågan om produktivkrafterna under socialismen.

I vår artikel underströk vi att vi enbart skisserade några hållpunkter vid analysen av östeuropa. Givetvis finns det ytterligare hållpunkter och andra problem än dem vi tog upp. Man kan därför inte som IJ tycks göra dra slutsatsen att det vi utelämnat tar vi lättvändigt på eller är negativa till. Den enda punkt på vilken IJ gör ett relevant påpekande är ifråga om distinktionen mellan statstyp och statsform under socialismen. Vi återkommer till detta problem.

Terminologin kring östeuropa är i hög grad förvirrande. Man talar på en och samma gång om socialistiska länder och övergångssamhällen, om statssocialism och folkdemokratier. Den avgörande politiska och teoretiska frågan är naturligtvis vilken samhällslig karaktär dessa länder har och med hjälp av vilka analysredskap man kan fastställa eller inringa denna karaktär. Vår utgångspunkt är att de begrepp den historiska materialismen rymmer (t.ex. produktionssätt, samhällsformation, produktionsförhållanden, produktivkrafter, klasser, klasskamp, statstyp, statsform) är så pass generella att de också kan tillämpas på efterkapitalistiska samhällen, ja även på socialistiska. Låt oss mot ovanstående bakgrund framföra följande punkter.

- 1) Länderna i östeuropa är samhällsformationer sammansatta av flera olika produktionssätt. Frågan om vilka dessa är, och vilket som är det dominerande finns det här inte utrymme att behandla. För att ta ett exempel kan man emellertid peka på att Lenin i sin artikel om 'Naturaskatten' (1921) pekade ut fem olika produktionssätt i det dåtida Ryssland: det patriarkaliska, enkel varuproduktion, privatkapitalism, statskapitalism och socialism. Som dominerande produktionssätt framhävde Lenin den enkla varuproduktionen.
- 2) Sammansatta av flera olika produktionssätt utgör samhällsformationerna i östeuropa *övergångssamhällen*. Detta begrepp är ingen egenhändig konstruktion, utan hämtat från det senaste årtiondets 'abstrakt-teoretiska' marxistiska debatt! När vi i vår artikel säger att t.ex. Sovjet varken är socialistiskt eller statskapitalistiskt, är innebörden den att varken socialism eller statskapitalism utgör det dominerande produktionssättet i den sovjetiska samhällsformationen.
- 3) I de östeuropeiska samhällsformationerna existerar både klasser och skikt, liksom materiellt förankrade intressen och motsättningar. Följaktligen försiggår också klasskamp i dessa samhällen. IJ menar att vi skriver som om det inte fanns klasskamp i östeuropa, och att effekten av detta är 'katastrofal'. Också på denna punkt har han fel. Klassmotsättningarna och klasskampen i östeuropa tar vi upp vid flera tillfällen, bl.a. i en längre utveckling om den ryska revolutionen.
- 4) IJ skriver att 'A&B diskuterar och karakteriserar socialismen utan att alls diskutera produktivkrafternas utseende'. Detta är en överdrift, eftersom vi kommer in på produktivkrafterna både i samband med definitionen av den socialistiska demokratin, den ryska revolutionen och förutsättningarna för en socialistisk revolution i västeuropa. Däremot har vi inte diskuterat produktivkrafternas utseende under socialismen. Det är en brist, men den delar vi i så fall med IJ som inte heller diskuterar produktivkrafternas utseende i det socialistiska produktionssättet.

Om produktionsförhållanden

5) Istället har vi lagt tyngdpunkten på en mer ingående diskussion av produktionsförhållandena under socialismen. Ett produktionssätt är ju i ekonomiskt avseende en kombination av produktionsförhållanden och produktivkrafter. I denna kombination utgör produktionsförhållandena det dominerande elementet. Det är äganderelationerna som är dominerande i förhållande till produktionens tekniskt-organisatoriska utformning. Kombinationen är naturligtvis ömsesidig, dialektisk, men det kan knappast råda någon tvekan om att både klassikerna och det senaste årtiondets abstrakt-teoretiska marxistiska debatt framhåvt

äganderelationen som bestämmande visavi produktivkrafterna, den sociala arbetsdelningen som bestämmande visavi den tekniska. Detta i sin tur beror på att:

‘Den specifika ekonomiska form i vilken obetalt merarbete pumpas ut ur de direkta producenterna, bestämmer det makt- och underordningsförhållande, som självt omedelbart växer fram ur produktionen och å sin sida återverkar på denna. *Härpå grundar sig hela gestaltandet av den ur produktionsförhållandena framvuxna ekonomiska helheten, och därmed samtidigt dess specifika politiska gestalt ...*’ (Marx, *Kapitalet* band III, vår kurs.)

IJ har således fel när han menar att det viktigaste kriteriet på ett socialistiskt produktionssätt är den tekniska-organisatoriska arbetsdelningen. Tyngdpunkten måste istället läggas på produktionsförhållandena, dvs. egendomsrelationen eller den reella tilläggnelsen av merarbetet.

6) Signifikativt nog går emellertid IJ inte närmare in på produktionsförhållandena under socialismen. Han anger enbart att de kännetecknas av ‘frånvaro av privat ägande av produktionsmedel’. Detta är ett vilseledande kriterium. ‘Frånvaro av privat ägande ...’ kan ju t.ex. vara både statligt och församhälleligt ägande. Skillnaden är emellertid stor. Vid statligt ägande ligger de befogenheter ägande ger i den statliga byråkratins ledande organ. Församhälleligt ägande innebär ju däremot att den makt som ägandet medför *ligger hos de arbetande massorna själva*. Får man tro både klassiker och senare debatt karakteriseras det socialistiska produktionssättet, inte av statligt, utan av samhälleligt ägande av produktionsmedlen. Om de arbetande massorna själva ska inneha kontrollen av produktionsmedlen nödvändiggör detta emellertid en demokratisk representativ styrelseform och en vidsträckt folklig självförvaltning.

Vi ber här läsaren observera att både vi och IJ i detta sammanhang diskuterar kriterier som rör det socialistiska *produktionssättet*, dvs. en abstrakt-teoretisk struktur. Det är denna struktur eller modell som, dels ska tjäna syftet att bättre förstå t.ex. de östeuropeiska övergångssamhällenas karaktär, dels tjäna som vägledning vid massornas uppbyggnad av socialistiska samhällsförhållanden under övergångsperioden – det är denna modell av socialismen som IJ hävdar primärt kännetecknas av en teknisk-organisatorisk arbetsdelning av samma utseende som under kapitalismen, samt en frånvaro av privat ägande vars närmare innebörd IJ lämnar därhän.

Om socialistisk statstyp

7) IJ menar att vi inte gjort någon distinktion mellan statstyp och statsform under socialismen. I stort sett har han rätt på denna punkt. Visserligen talar vi om den socialistiska statens grundvalar, men klargör inte att det vi avser är den socialistiska statstypen. Vi menar alltså att det vi kallar den socialistiska demokratin är det socialistiska produktionssättets statstyp.

Beträffande den socialistiska statstypen skriver IJ att den definieras av sitt ‘ingripande i ekonomin’. Bortsett från att detta också gäller staten i det monopolkapitalistiska eller statsmonopolkapitalistiska produktionssättet, menar vi att detta kriterium förvrider infallsvinkeln på den socialistiska statstypen.

I enlighet med det ovan framförda Marx-citatet måste den socialistiska statstypen definieras med utgångspunkt från de socialistiska egendomsrelationernas (produktionsförhållandena) karaktär. Låt oss här bara understryka att den församhälleligade egendomen, dvs. de arbetande massornas egen kontroll över produktionsmedlen, nödvändiggör en demokratisk representativ statstyp, eller m.a.o. mot socialistiska produktionsförhållanden svarar en (socialistisk) demokratisk statstyp. Att denna också kännetecknas av ingripande i ekonomin är riktigt men utgör inte statstypens huvudaspekt.

Klassikerna, främst Lenin, hävdade att övergångsperiodens statstyp var proletariatets diktatur. Som framgår av vår artikel kritiserar vi, för västeuropas vidkommande, denna uppfattning. Å

andra sidan menar vi inte att övergångssamhällets statstyp är den socialistiska demokratin. Visserligen måste även under övergången de demokratiska fri- och rättigheterna bevaras, men den kapitalistiska statens hierarkiska institutioner och kårer kan inte brytas ned i en handvändning, utan måste avvecklas successivt, samtidigt med att den folkliga självförvaltningen befästs och byggs ut, samt de demokratiska rättigheterna fördjupas. Av dessa anledningar är övergångsperiodens statstyp inte liktydig med den socialistiska demokratin.

8) Givetvis är vår diskussion av det socialistiska produktionssättet inte uttömmande. Vår poäng är emellertid att man måste börja med en bestämning av kombinationen produktionsförhållanden-produktivkrafter, och då i första hand produktionsförhållandena, varvid det är utomordentligt viktigt att skilja mellan juridiskt och reellt ägande. Nästa steg är att relatera statstypen till produktionsförhållandenas specifika karaktär.

IJ:s fel består bl.a. i att han börjar med produktivkrafterna, och sedan förbinder det skikt, som han felaktigt menar att den tekniska arbetsdelningen frambringar, med dispositionen av merarbetet och därmed staten, även om han inte skriver det senare.

Problemen med IJ:s 'modell' uppstår omgående när man söker tillämpa den på de öst-europeiska övergångssamhällena. Visserligen är ekonomin (främst produktionsförhållandena) i sista hand bestämmande, men i motsats till det kapitalistiska produktionssättet är både i övergångssamhället och under socialismen politiken den dominerande nivån. Från denna utgångspunkt hävdar vi att byråkratskiktet i östeuropa till följd av sin monopolistiska kontroll över staten i realiteten äger produktionsmedlen, i den meningen att de utövar ägandets befogenheter. På grund av denna sin ställning inom politiken och den av produktionsförhållandena betingade sociala arbetsdelningen följer också, att de utövar de samordnande funktionerna inom den tekniska arbetsdelningen.

IJ vänder upp och ner på hela detta sammanhang genom sin tes att det är den tekniska arbetsdelningen (produktivkrafternas utseende) som ligger till grund för byråkratskiktets kontroll över merarbetet. Med tanke på den avgörande betydelse IJ tilldelar produktivkrafternas utseende vid definitionen av socialismen är det inte helt omotiverat att uppmana honom att läsa om sin egen inledning. Där påpekar han att synen på produktivkrafterna som subjekt lätt leder till 'en identifiering av socialismen med utvecklandet av produktivkrafterna'. Detta är en av IJ:s förnuftigaste synpunkter.

När bolsjevikerna i oktober 1917 stormade Vinterpalatset i Petrograd var det inte primärt för att skaffa sig kontroll över tekniken, utan för att erövra och krossa den tsaristiska statsmakten. Av olika historiska skäl har detta (till innehållet helt omvandlade) parti monopoliserat statsmakten, och inte fört över makten till de arbetande massorna. Det är detta fenomen, och inte tekniken eller den tekniska arbetsdelningen, som lägger hinder i vägen för en socialistisk utveckling i Sovjetunionen. Härav följer också att enbart ett upphävande av SUKP:s maktmonopol, införande av demokratiska rättigheter för det arbetande folket och uppbyggnaden av en djupgående självförvaltning på nytt kan öppna vägen för en socialistisk utveckling i Sovjet.

Med östeuropa i baktanke

9) Anledningen till IJ:s bristfälliga och motsägelsefyllda bestämning av det socialistiska produktionssättet är enligt vår mening följande: i grund och botten utgår inte IJ från en ideologiskt-politiskt mer förutsättningslös problemställning om de östeuropeiska samhällenas specifika karaktär. Istället är enligt vårt förmenande hans utgångspunkt VPK:s, mer eller mindre officiella, ideologiska ståndpunkt att det i östeuropa råder socialism om än med missförhållanden. För övrigt påstår ju IJ öppet att han haft östeuropa i baktankarna vid sin definition av det socialistiska produktionssättet. Denna ideologiska bundenhet förskjuter IJ:s

perspektiv. Den mer eller mindre explicita uppgiften blir nu att finna godtagbara försvarsargument, argument som är användbara för en legitimering av hans ideologiska utgångspunkt.

Ett exempel: IJ menar att det socialistiska produktionssättet bl.a. kännetecknas av 'frånvaro av privat ägande av produktionsmedlen'. Varför har detta kriterium en apologetisk och legitimerande funktion vad beträffar förhållandena i östeuropa? Å ena sidan vet naturligtvis IJ att socialismen inte kännetecknas av statligt ägande, men å andra sidan är han givetvis lika klar över att produktionsmedlen i östeuropa inte är församhälleligade. Den enda lösningen på problemet att legitimera att produktionsförhållandena i östeuropa har socialistisk karaktär blir då en definition som är tillräckligt luddig för att dölja skillnaden mellan statligt och församhälleligt ägande. 'Frånvaro av privat ägande ...' är just en sådan definition.

Sak samma gäller tesen att socialismens produktivkrafter har samma utseende som kapitalismens. Vi utgår från att IJ är klar över att den teknisk-organisatoriska utformningen av produktionsprocessen i östeuropa inte väsentligt avviker från den kapitalistiska. Först när man har definierat bort skillnaden mellan produktivkrafternas utseende under socialismen respektive kapitalismen är det möjligt att även produktivkrafterna i östeuropa är socialistiska. Och om nu både produktionsförhållanden och produktivkrafter i östeuropa kan fastställas som socialistiska så ...

Samma funktion fyller tesen att man visserligen inte kan skilja socialism och demokrati på lång sikt, men väl på kort. Vad är detta annat än en legitimering av frånvaron av demokratiska rättigheter i östeuropa?

Vi menar också att termen statsocialistisk statsform har samma apologetiska funktion. Då detta kräver en längre motivering har vi av utrymmesbrist inte möjlighet att gå in på denna punkt.

10) Avslutningsvis! IJ menar att vi blandar ihop socialism och kommunism, vilket vi inte håller med honom om. Frågan är ju vad kommunism eller kommunistiskt produktionssätt är. Marx och Lenin uppfattade kommunismen som en slutstation, som en samhällstyp där bl.a. klasserna försvunnit och staten dött bort. När vi så skriver att arbetarklassen själv måste kontrollera merarbetets disposition både centralt och lokalt för att man ska kunna tala om socialism, hävdar IJ att detta är en beskrivning av kommunismen och inte socialismen. Låt oss då bara ställa frågan: hur ska en arbetarklass som inte längre existerar kunna kontrollera statsorgan som har dött bort?

Den politiska problematiken

En av IJ:s centrala invändningar mot vår artikel ligger i påståendet att vi skulle bortse från klasskampen som historisk drivkraft. Mera exakt säger IJ att vi sätter den borgerliga demokratin i klasskampens ställe. Så skulle vi exempelvis enligt IJ mena att det var den borgerliga demokratin och inte klasskampen som 'eliminerade den personliga kungamakten, beskar byråkratins maktbefogenheter, och möjliggjorde för småborgerlighet och arbetarklass att inom det kapitalistiska samhällets ram få ett inflytande på samhällsutvecklingen'. Kritiken är anmärkningsvärd eftersom den uppenbart avslöjar att IJ inte alls förstått vad vi uttryckligen sagt i analysen av den borgerliga demokratin utveckling, nämligen att den inte är någon gåva till de västerländska folken från en borgerlig revolution utan till största delen ett resultat av arbetarklassens kamp och emancipations-strävanden. Vår ståndpunkt innebär naturligtvis att vi ser på demokratin som en fråga om klasskamp.

Vad vi utöver det ganska triviala konstaterandet har velat understryka i vår text är att arbetarklassens kamp i större utsträckning än vad kommunister vanligtvis har velat erkänna har varit inriktad på de s.k. borgerliga demokratiska rättigheterna och att en viktig bidragande orsak till kommunisternas isolering i arbetarklassen har haft sin grund i en felbedömning och ned-

värdering av den demokratiska kampen. Den uppfattningen förnekar IJ uttryckligen, när han säger att de italienska och franska partiernas massbas skulle ha framvuxit ur en kamp för 'nationen' istället för, som vi menar, en kamp för demokratin. Det IJ glömmer bort då han bedömer orsakerna till de franska och italienska kommunistpartiernas tillväxt under andra världskriget är att den motståndskamp som då fördes, visserligen för Frankrikes del var en nationell motståndskamp, men att dess konkreta historiska form utgjordes av antifascismen och ställningstagandet för demokrati. Det nationella perspektivet i kampen bars upp av de borgerliga grupperingar som ingick i folkfronterna. För arbetarklassen har förmodligen aldrig 'nationen' spelat en avgörande roll, men däremot dess politiska innehåll och form. Det förefaller oss som IJ:s hållning på denna punkt uttrycker en klassisk fördunkling av demokratiproblemet, som de traditionella kommunistpartierna ofta har varit exponenter för.

I förlängningen av tesen att vi inte har förstått sambandet mellan demokrati och klasskamp klandrar IJ oss för att vi undervärderar klasskampens roll under socialistiska förhållanden. 'De skriver som om de menade att det i dessa samhällen (efterkapitalistiska) inte finns någonting som kan kallas klasskamp. Det allt överskuggande blir demokratin. Om demokratiska rättigheter finns, så tycks A&B inte hitta några motsättningar alls, och om de saknas, så kan det leda till att "den centrala statsledningen kuvar och undertrycker den folkliga självförvaltningen".' Kritiken är lite häpnadsväckande med tanke på att vår argumentation, för vikten av demokratiska rättigheter under socialistiska förhållanden, just baseras på att klasskampen inte är ett avslutat kapitel under socialismen. I själva verket har vi bemödat oss om att demonstrera vilka samhälleliga motsättningar som fokuseras i klasskampen under socialismen och vari de skiljer sig från dem som står i brännpunkten under kapitalistiska förhållanden.

IJ:s invändningar aktualiserar emellertid, om de uppfattas i en vid bemärkelse, ett problem som vi ovan redan berört, nämligen vilken statstyp som svarar mot ett socialistiskt produktions sätt. Problemet är centralt inte bara som ett teoretiskt knäck utan framför allt för att det är fundamentalt för den politiska bedömningen av de övergångssamhällen som idag existerar i såväl östeuropa som i den tredje världen. Den vanligaste och också den officiella inställningen till detta problem är den som C. H. Hermansson ger uttryck för i en intervju i nr 50 av *Zenit*, nämligen att socialismen är ett produktions sätt som kan ha många olika statstyper. I det synsättet ingår uppfattningen att statstypen är oväsentlig för bedömningen om ett samhälle är socialistiskt eller ej. Det väsentliga är istället ekonomins organisation eller som IJ uttrycker det om ägandet av produktionsmedlen ligger i privata händer eller ej. I sin kärna innebär den uppfattningen, enligt vår mening, en grov undervärdering av produktionsförhållandenas samband med statstypen och en farlig förenkling av hela problemet om dialektiken mellan statstyp och produktionsförhållanden.

Olika motsättningar

Om man betraktar problemet utifrån en rent abstrakt-teoretisk utgångspunkt skulle man kunna säga att den grundläggande motsättningen i kapitalismen mellan arbete och kapital upphävs i ett socialistiskt produktions sätt, men att den ersätts av en annan central motsättning, nämligen den mellan den centrala planens helhetsintressen och de lokala och klassmässiga särintressena. Så måste det vara så länge det existerar någon form av resursknapphet eller någon form av arbetsdelning. Det som var och fortfarande är vår poäng i detta sammanhang består i att skillnaden i motsättningstyp mellan kapitalism och socialism snarare aktualiserar och förstärker kravet på demokrati under socialismen än förminskar det.

Skillnaden mellan de båda systemens motsättningstyper ligger ju däri att det kapitalistiska produktions sättet innehåller en rad konflikter som inte kan lösas enbart med demokratin som vapen. Den kapitalistiska statens uppbyggnad, dess maktfullkomliga kårer, som är förankrade

i borgerlighetens ekonomiska ställning reser hinder för en demokratisk utveckling som riktar sig mot det kapitalistiska samhällets hjärtpunkt – maktförhållandet i produktionen.

Med socialismen förhåller det sig annorlunda. I ett sådant produktionssätt ligger motsättningarna inte koncentrerade till produktionen och marknaden utan till politiken och förvaltningen. De motsättningar som därmed uppstår och genereras kan därför lösas utan att själva produktionssättet nedbrytes, men bara under en förutsättning, nämligen att det finns fungerande demokratiska rättigheter. Man skulle kunna uttrycka skillnaden så att i det kapitalistiska sättet att producera finns det en inbyggd motsättning som oundvikligt alstrar social kamp, medan det inte finns en sådan immanent motsättning i det socialistiska produktionssättet.

I kapitalismen reflekteras de grundläggande konflikterna i de maktfulla kårernas särställning och deras exklusiva repressiva redskap. Utpumpningen av merarbete och den systematiska snedfördelningen av produktionsresultatet som marknaden ombesörjer gör att kapitalismen som system inte kan tänkas och inte heller i realiteten kan fungera utan en eller annan form för repressiv makt. Socialismen som system ersätter det privata ägandet med ett samhälleligt och marknadsanarkin med en central rationell plan som fördelar den samhälleliga merprodukten, därigenom uppstår möjligheten att undvika systematiska snedfördelningar och dess ödeläggande sociala konsekvenser. Socialismen blir på grund av detta förhållande ett utvecklingsbart socialt och ekonomiskt system som tillåter arbetarklassens frigörelse och mänskligt självförverkligande. Kapitalismen däremot innebär en historisk återvändsgränd som mänskligheten måste ta sig ur för att inte möta sin undergång.

Men inte heller under socialismen tillfaller värdet av människornas arbete dem själva oavkortat utan måste användas för samhällets vidare utbyggnad och utveckling. Det gör givetvis att den centrala planeringen till syvende och sist är en politisk och klassmässig fråga och i synnerhet under själva övergångsfasen mellan kapitalism och socialism. Men det är just detta moment, att politiken och planeringen under socialistiska förhållanden innehåller en konflikt, som gör demokratin oundgängligen nödvändig. Man skulle kunna säga att demokratin under kapitalismen utvecklas i kamp mot själva systemet och därför kan betraktas som ett viktigt strategiskt vapen för att övervinna detta produktionssätt. I övergångssamhället fungerar demokratin annorlunda. Den blir en hävstång för systemets vidareutveckling medan själva avsaknaden av demokrati hotar att bromsa och blockera utvecklingen mot socialism.

Det historiska planet

På ett konkret historiskt och politiskt plan blir problematiken emellertid mera komplicerad eftersom vi där inte har att göra med enstaka renodlade produktionssätt utan med samhällsformationer som kan vara sammansatta av skilda produktionssätt och som har sin startpunkt i varierande historiska traditioner. I det sammanhanget är det viktigt att klargöra att den marxiska analysen tar sin utgångspunkt i de västerländska samhällena. Det är den borgerliga revolutionen och den expanderande kapitalismen som i Marx' perspektiv både möjliggör den socialistiska revolutionen och direkt ställer den på dagordningen som en lösning på de problem som kapitalismen successivt anhopar. I Marx' analys är det ingen tvekan om att det är den kapitalistiska storindustrin och fabrikkssystemet med dess kollektivistiska inslag som både organisatoriskt och politiskt lägger grunden för socialismen. Det är emellertid en historisk realitet att de socialistiska eller rättare sagt antikapitalistiska revolutioner som ägt rum inte har inträffat i kapitalismens metropoler men i dess periferi. Orsaken till denna historiska strömkantring har sin grund i kapitalismens imperialistiska fas som förflyttat motsättningarnas fokus till samhällsformationer som varken är kapitalistiskt utvecklade produktionssätt eller någon form av borgerliga republiker.

Hela den komplikation av det strategiska perspektivet som imperialismen innebär kan vi inte gå in på i detta sammanhang. Det är heller inte nödvändigt för vårt resonemang. Det är tillräckligt att konstatera att den förskjutning i de politiska motsättningarnas fokus från högt utvecklade ekonomier till imperialistiskt behärskade förkapitalistiska samhällsformationer ger upphov till ett speciellt problem som i och för sig är klassiskt i den marxistiska teori-traditionen. Det problem som det rör sig om gäller kort sagt att imperialismen gör en anti-kapitalistisk revolution möjlig i länder som saknar förutsättningar att omedelbart realisera ett socialistiskt produktionssätt. Den svårigheten, att gå från för-kapitalistiska förhållanden till socialistiska utan att passera ett kapitalistiskt stadium blev första gången ett verkligt problem i det tsaristiska Ryssland och den ryska marxistiska debatten före och efter revolutionen handlar i sin kärna just om detta problem.

Den antikapitalistiska revolutionen i efterblivna ekonomier betyder att övergångsfasen till socialism utsträcks i tiden och att övergångssamhället konfronteras med kolossala problem då det gäller att på en gång ackumulera kapital och emancipera en förtryckt och analfabetisk befolkning. Det problem som möter den revolutionära regimen i ett övergångssamhälle av denna typ gäller helt enkelt att den från grunden måste bygga upp de förutsättningar för socialismen som i våra västeuropeiska länder har skapats av kapitalismen.

Den ryska revolutionen innehåller i sin koncentration alla dessa problem och därigenom också ett väldigt erfarenhetsstoff som gör den viktig att analysera. Enligt vår mening så innehåller leninismen en medvetenhet om att förutsättningen för socialism i ett övergångssamhälle av denna typ är en bred folklig förankring i form av en klassallians mellan arbetare och bönder. Endast en sådan allians kan bära upp den centrala statliga politiken just därför att den politiken måste kräva kolossala offer av dessa skikt. Arbetar- och bondesovjeterna var ur denna synpunkt ett medel att förverkliga ett demokratiskt inflytande på den planering som gällde dessa klassers livsvillkor och därigenom förbinda deras kamp med ett socialistiskt perspektiv. Stalinismens praktik innehöll ett förnekande av sambandet mellan övergångssamhällets klasskamp och socialismen. Dess politik satte istället hoppet till att den statliga politiken kunde fungera som en slags upplyst despoti med syfte att bygga socialismen å arbetarklassens vägnar. Den ryska utvecklingen visar enligt vår mening att en sådan strategi inte är möjlig. Den slutar nödvändigtvis i en byråkratisering som blockerar den socialistiska utvecklingen. De klasser som har ett objektivt behov av en socialistisk produktionsordning utestängs från den politiska beslutsprocessen och ledarskiktet i parti och stat isoleras från dessa klassers reella behov och krav. Byråkratiseringen av beslutsprocessen leder till ett dilemma som skärps alltmer ju mer produktions- och arbetsprocessen kompliceras och ju större de ekonomiska och sociala förutsättningarna blir att förverkliga ett socialistiskt produktionssätt.

Dilemmat består i att den centrala planens beslutsunderlag raderas genom avsaknaden av demokratiska möjligheter att artikulera folkliga krav och att produktionen ändå till sist måste tillfredsställa dessa krav om inte regimens ställning helt skall undermineras. Den enda logiska utvägen ur det dilemman består antingen i att genom demokratiska institutioner förverkliga socialismen eller genom att kombinera repression och marknadsmekanismer så att marknaden ger ett beslutsunderlag och repressionen ger medlen att genomtrumfa den ofrånkomliga snedfördelningen.

I dagens Sovjet går utvecklingen definitivt i riktningen mot införande av marknadsmekanismer och det har naturligtvis sin grund i det politiska problem som stalintiden konstruerade, nämligen att massorna förhindrades att aktivt kämpa för socialismen i övergångsfasen. Det är vår uppfattning att det ryska exemplet visar att inte heller i övergångssamhällen av den här diskuterade typen kan socialismen förverkligas utan att kampen för ett socialistiskt produktionssätt knyts samman med strävanden efter en demokratisk statstyp.

Givetvis måste det förhålla sig så att de för-kapitalistiska samhällsformationerna i den tredje världen där antikapitalistiska revolutioner genomförts befinner sig i historiska situationer där varken ett fullt genomfört socialistiskt produktionsätt eller en fullt utbyggd demokratisk statstyp kan omedelbart förverkligas. I de sammanhangen blir det centrala för bedömningen om vilken riktning övergången har om dessa samhällen vid sidan av kollektiva industriella produktionsformer också försäkras ett reellt folkligt inflytande över produktionens organisering, inriktning och fördelning. Det är utifrån sådana distinktioner man kan bedöma utvecklingen i Kina, Vietnam och Kuba annorlunda än den som ägt rum i Sovjet och östeuropa. Det är ingen tvekan om att den politiska praktiken i dessa länder har eftersträvat ett folkligt inflytande över produktionsprocessen och på den samhälleliga utvecklingen av helt annat omfång än den i Sovjet och östeuropa. Vi är självfallet medvetna om att kombinationen av ekonomisk utveckling och folkligt inflytande innehåller oerhört vanskliga problem och att en stalinistisk reduktionism ständigt hotar det politiska framåtskridandet i tredje världens övergångssamhällen. Inte desto mindre är det viktigt att understryka de framsteg som gjorts i dessa länder då det gäller att finna konkreta lösningar på industrialiseringens och emancipationens problem i andra, mindre grymma former än kapitalismens.

I högt industrialiserade samhällen av västerländsk typ ställer sig problemet om övergången till socialism annorlunda. Övergångsfasen kommer givetvis i dessa samhällen att bli betydligt kortare eftersom förutsättningarna här är helt annorlunda och betydligt bättre. I dessa samhällen finns nämligen en lång erfarenhet inom arbetarklassen i kampen för demokrati; här finns redan någorlunda fungerande demokratiska institutioner; här finns en klass av lönearbetare med hög utbildningsnivå och lång organisationsvana vilket är en viktig förutsättning för självförvaltningen av produktionsmedlen, och här finns slutligen ett tekniskt och organisatoriskt utomordentligt avancerat produktionssystem med hög grad av ömsesidigt beroende mellan olika sektorer och enheter inom produktionen – något som krävs för att kunna genomföra en effektiv och smidig central planering av hela ekonomin.

Avslutning

Den stalinistiska politiken i Sovjet och östeuropa har skadat socialismens sak just därigenom att den demonstrerat att en demokratisk, antikapitalistisk revolution med socialistiska ambitioner trots en statligt planerad ekonomi kan leda till förtryck av de arbetande massorna om inte demokratiska institutioner och folkligt inflytande får fria uttrycksmöjligheter. För den västliga socialismen kan därför inte frågan om demokratin skiljas från kampen för socialism. Det gäller att göra klart att demokratin inte framför allt är en fråga om taktik utan om politik, inte ett trovärdighetsproblem utan ett politiskt-strategiskt problem, inte ett bland många medel att nå socialismen, utan en integrerad del av själva målsättningen – socialismen.

Den avgörande svagheten i Ingvar Johanssons kritik är att han inte tagit upp och diskuterat den politiskt-strategiska problematiken, inte tycks ha fattat den djupgående skillnaden vad gäller demokratifrågan mellan övergången till socialism i avancerade och efterblivna samhällen. Därför ställer också D perspektivet fel då han tror att demokratifrågan kan bli avgörande i kampen för socialismen därför att den har möjlighet att formera breda klassallianser mot kapitalismen. Detta är inte oviktigt, men det avgörande strategiska problemet är det faktum att demokratin som politisk styrelseform är oundgänglig för uppbyggnaden av ett socialistiskt samhälle. IJ:s retoriska sofism att allmänna val inte nödvändigtvis gagnar arbetarklassen visar att han inte förstått sambandet mellan demokrati och socialism. Och om nu IJ efter revolutionen inte tycker att man längre ska acceptera allmän och lika rösträtt inställer sig givetvis frågan hur den allmänna rösträtten ska avskaffas. Vilka ska bestämma detta? Ska beslutet fattas genom en allmän folkomröstning? Eller är det det kommunistiska partiets ledning som ska avgöra frågan? Är verkligen IJ så okunnig om kommunismens historia att

han tror att ett kommunistparti som mumlar i skägget om, eller rent av öppet förkastar den allmänna rösträtten, kan bidra till att skapa en bred klassallians på basis av den demokratiska frågan?

Det som idag belastar socialismen är inte den hypotetiska möjligheten att ett allmänt val i ett tänkt socialistiskt västeuropa kanske inte kommer att gagna arbetarklassen, utan den alldeles uppenbara, dagligen dokumenterade, realiteten att frånvaron av allmänna demokratiska val i de s.k. socialistiska länderna betyder förtryck av arbetarklassen och mellanskikten i dessa länder. Så länge detta odiskutabla förhållande inte avsätter sig i kommunisternas medvetenhet kommer de att stå isolerade i förhållande till arbetarklassen, av det enkla skälet att politiska realiteter betyder mer än sofismer när det kommer till kritan. Demokratien är inte i första hand en fråga om kommunisternas taktik att uppnå trovärdighet utan om socialismens strategiska förutsättningar.

Ur *Zenit* nr 52 (1977)

Sven A Ekberg: Till frågan om social demokrati

Att kort kommentera den påbörjade diskussionen om socialism och demokrati erbjuder vissa svårigheter. Dels allmänna problem, dels svårigheter av personligt slag. Redaktionens initiativ är givetvis glädjande och jag hoppas diskussionen skall bära rik frukt. För att undvika alla missförstånd vill jag inledningsvis förklara att jag inte av naturen är begåvad med sinne för självplågeri, inte finner någon särskild glädje i att inta en hållning som strider mot andras, och inte söker strid för dess egen skull.

När jag därför intar en hållning som står i motsats till den som presenterats i *Zenit*, och i andra tidskrifter med liknande målsättning, är det inte för att vinna en billig poäng eller för jag ringaktar andra kamraters insatser. Den syn jag företräder har gradvis utvecklats i förhållande till mycket påtagliga problem i Vietnam och i denna mening har min situation varit privilegierad. Om en fruktbar diskussion kan växa ut och blomstra som en följd av dessa ståndpunkter, oavsett om de är riktiga eller helt galna, då tror jag mitt val av innehåll och form varit berättigat.

Mina invändningar mot Arvidsson, Berntson och Johansson gäller främst frågan om staten, om teknologi och sociala förhållanden, samt klasskampens innehåll och former under övergången till socialismen.

Historiens lärdomar

Efterkloshet kan vara bra, om vi vet att handskas med den. Detta gäller i synnerhet om vi vill undvika att upprepa gamla misstag och göra våra egna i stället. Arvidsson och Berntson hävdar att socialismen kunde ha utvecklats i Ryssland på grundval av en bibehållen allians mellan arbetarna och bönderna. Detta argument har också förts fram i *Häftet för Kritiska Studier*. I de flesta fall utmynnar dessa förklaringar i tesen att det *fanns* en möjlig alternativ politik *och* att denna kunde leda till socialism. Felet var därför att ledningen inom Bolsjevikpartiet inte begrep sig på klassanalys, eller brast beträffande skolningen i dialektiken. Hela förklaringen mynnar ut i att bolsjevikerna var lite korkade, inte riktigt lika klipska som Lenin. För att komma från marxister är denna förklaring minst sagt suspekt. Om vi går tillbaka till tjugotalet, och om vi går till de analyser som faktiskt gjordes av bolsjevikerna, så är det mest slående att Bucharin och Preobrazjenskij intog två *strikt* teoretiska ståndpunkter och av detta skäl hårdrog sina politiska slutsatser: att muta bönderna eller att plundra dem in på bara benen för att få resurser till industrins utveckling. Det är en bestående förtjänst att de teoretiskt definierade problemet och *alternativen som dom då kunde uppfatta dem*.

Till skillnad från utvecklingen i Kina och Vietnam hade bolsjevikerna inte något stöd på landsbygden sedan jorden var fördelad och bondesoldaterna fått amnesti för sina deserteringar ur armén. Det är därför lite tvivelaktigt att i efterhand argumentera för en politik som förutsatte detta politiska stöd. Men detta är inte allt, för även om vi i dag kan visa att ett alternativ fanns, så är det inte säkert att bolsjevikerna kunde föreställa sig det. Vi måste ta hänsyn till den erfarenhet, den kunskap och den teoretiska utveckling som låg till grund för de fattade besluten, och inte föra in denna kunskap i analysen i efterhand. Uppfattningen om bönderna som en revolutionär kraft i en *socialistisk* revolution var främmande för marxister under denna tid. När Lenin talar om att bilda bondesovjeter i kolonier och underutvecklade länder så talar han om en organisation av bönder som ett medel i en borgerlig revolution. Det var aldrig tal om något annat inom Komintern. Det räcker således inte att bara känna till den konkreta situationen och det konkreta problemet för att förstå den historiska utvecklingen. Vi måste också veta vad de som fattade besluten kunde veta, vad de inte kunde veta och vad de inte ens kunde tänka inom ramen för befintlig teori. Att försöka förklara historien genom någon slags omvänd tankeöverföring är inte särskilt hedrande för marxismen.

Till frågan om Staten

Jag delar inte uppfattningen om staten som den kommer till uttryck i denna diskussion, tesen om statens 'relativa autonomi'. I motsats till denna tes hävdar jag att motsättningarna i samhället reproduceras i staten, eller mer precist kommer till uttryck i statens politik. På denna grundval kan vi förstå imperialismen som det ekonomiska, politiska och militära uttrycket för klasskampen i samhället. Eller med andra ord, imperialismen som ett uttryck för reproduktionen av kapitalistiska förhållanden både inom och mellan länder.

Denna syn på staten öppnar möjligheten att analysera politiken som ett uttryck för klassernas kamp i samhället. Klasskampen blir med andra ord tillgänglig för en konkret analys och därmed för en teoretisk förståelse. Detta medger att statens politik kan härledas ur sociala och politiska problem i samhället. Jag nöjer mig med att bara slå fast denna tes, som inte är originell men som till en del fallit i glömska. Ur historien kan vi hämta talrika exempel för att belysa den: England mellan 1648-88, Frankrike 1787-99 och i synnerhet Jakobinernas nya ekonomiska politik under våren 1794, den ryska revolutionen från 1917 till den nya ekonomiska politiken i mars 1921, eller till exempel utvecklingen i Egypten efter 1952 som behandlats av Staffan Beckman.

Frågan om teknologi och sociala förhållanden

För det andra delar jag inte uppfattningen att tekniken och teknologin är bärare av något slags mystiska krafter, en föreställning som vunnit stor popularitet inom till exempel miljörelsen. Johansson hävdar att demokratin är *nödvändig* för att upphäva arbetsdelningen mellan handens och huvudets arbete, och att denna arbetsdelning är 'inbyggd i de kapitalistiska produktivkrafterna'. Jag hävdar tvärtom att det är de sociala förhållandena som bestämmer hur och för vem denna teknik och teknologi kommer till användning. Detta påstående kan till en början förefalla trivialt, men för att krydda anrättningen vill jag tillägga vad som följer av denna uppfattning.

Jag ser inte arbetsdelningen som roten till allt ont här i världen, utan tvärtom att den utgör grunden för all civilisation och allt framåtskridande. Jag kommer att hävda att demokratin är nödvändig i underutvecklade samhällen inte för att upphäva arbetsdelningen utan tvärtom *för att främja den*. Denna uppfattning kommer att ställa oss inför en paradox när vi senare går vidare för att se hur socialiseringen av arbetet i jordbruket med nödvändighet måste sammanfalla med social demokrati i dessa samhällen. Men först över till frågan om klassernas kamp.

Klasskamp i himlen och på jorden

I *Zenit* återger Johansson med gillande följande text som kamraterna i Förbundet Kommunist åstadkommit:

‘På samma vis som klasskampen under kapitalismen i sista hand inte förs mellan kapitalister och arbetare, utan mellan bärarna av kapitalförhållandets bevarande och bärarna av deras avskaffande, förs kampen under övergången till kommunismen mellan bärarna av varuproduktionens och arbetsdelningens upphävande och bärarna av deras bevarande.’

Det är ju så tjuvigt att man kan bli stum! Men även om Lukács inte kunnat formulera det vackrare, så måste det betyda att kampen pågår i huvudet på folk. På svenska säger vi arbetare och kapitalister. I underutvecklade samhällen talar vi om arbetare och bönder, förutsatt att arbetarklassen gripit den politiska makten. Dessa ‘bärare’ existerar faktiskt i verkligheten och om vi väljer att abstrahera bort dom kommer det konkreta problemet under övergången till socialismen likaså att undfly alla våra ansträngningar. Men detta förtjänar en särskild kommentar som anknyter till det tidigare.

Kamraterna i FK kan sina klassiker. Men det räcker inte med att koka soppa på en väl vald blandning av Lenin, Lukács, Luxemburg och Korsch och krydda med lite rödpeppar från Hunan. Som garnering är det brukligt att lägga några väl formulerade satser om den riktiga dialektiken som löser upp alla gordiska knutar där historien av en eller annan anledning gått fel väg. Vem blir inte imponerad av en sådan kok-konst? Men det räcker inte.

Det är till exempel inte utan intresse att Lenins politik i förhållande till bönderna blev rent fiasko och att bolsjevikerna inte lyckades mobilisera de fattiga bönderna. Det är inte heller trivialt att det kinesiska partiet aldrig lyckades tränga igenom klansystemet bland de fattiga och utarmade bönderna kring Canton i södra Kina, eller att Viet Minh och senare FNL inte kunde rekrytera bönderna som mobiliserades i sekter som Cao Dai och Hoa Hao, eller av banditer och flodpirater utmed Mekongfloden. Det är inte heller så säkert att bönderna i främsta hand kan mobiliseras bakom en jordreform. Beskattning i pengar kan slå ut mellanbönder mycket snabbare än vad arrenden i natura slår mot fattiga bönder. Detta gäller i synnerhet om priserna på spannmål och jordarna faller kraftigt som i Vietnam under trettitalet. Detta ledde mellanbönderna och deras söner och döttrar in i partiet där de då utgjorde inte mindre än 45 procent av alla medlemmar.

Kort sagt, studier av klassikerna måste kombineras med konkreta historiska studier av det slag som till exempel engelsmän och fransmän är mästare på. Jag är den förste att rekommendera historiska studier, men hävdar bestämt att dom måste syfta till att förklara utvecklingen i dag, så att vi, med Sweezys formulering, kan se det nuvarande som historia.

Klasskampen på jorden

När Johansson talar om alliansen mellan klasser framhäver han deras gemensamma intressen. Men han tycks glömma Lenins centrala tes att skapa politiska allianser med klasser och sociala skikt som historiskt måste gå framåt innan de förenar sig med reaktionen. Så snart böndernas behov var tillgodosedda var det slut med harmonin och den enda utvägen var den nya ekonomiska politiken i mars 1921.

Det är viktigt att förstå att samtidigt som en revolution kan genomföras på grundval av en allians mellan arbetare och bönder så skapar detta en situation som sätter *bestämda gränser* för politiken, som begränsar de möjliga politiska alternativen. Detta tvingar partiet att prioritera. Det är därför nonsens att förneka att den främsta motsättningen under utvecklingen mot socialismen i dessa samhällen är den mellan arbetare och bönder. Denna motsättning kommer till uttryck som en mellan den sociala och den tekniska revolutionen inom jord-

bruket. Konkret kommer den i dagen som en motsättning mellan kollektiva egendomsformer och hela folkets egendom i form av statliga företag.

Det gemensamma för utvecklingen i Kina och Vietnam är att den sociala förändringen på landsbygden föregår den tekniska. Detta sker genom att bönderna gradvis träder ut ur sin tidigare isolerade tillvaro i brukningen av en liten enskild jordbit för att i stället samverka med andra bönder inom ramen för ett arbetslag, ett kooperativ och senare inom en kommun eller ett distrikt. Detta innebär en större arbetsdelning mellan producenterna, en socialisering av arbetet. Det är på denna sociala grundval som ny teknik och moderna brukningsmetoder kan införas och därmed höja arbetets produktivitet liksom avkastningen på jordarna.

Det är under denna utveckling vi finner paradoxerna travade på varandra. Så länge dessa nya sociala förhållanden vilar på en efterbliven materiell grundval kan de inte reproduceras inom produktionsprocessen. Detta innebär att samhällets ekonomiska grundvalar inte är stabila och *detta är skälet* till att den politiska och ideologiska kampen har en sådan avgörande betydelse under denna utveckling. Detta är säkert min fräckaste tes och den borde ge upphov till kommentarer.

I en uppsats om dessa problem förklarade *Lucio Colletti*, att hur vi än tolkar begreppet socialistiska förhållanden i produktionen så kan det inte skiljas från frågan om social demokrati. Men denna demokrati kräver en hög produktivitet som gör det möjligt att förkorta den socialt nödvändiga arbetstiden och ge tid för studier, diskussioner och beslut i alla viktiga frågor. Å den andra sidan kräver utvecklingen av industrin att en betydande del den totala sociala produkten sparas för investeringar. Detta innebär hårt arbete, långa arbetstider och begränsad konsumtion.

I Kina, Vietnam och på Kuba försöker man komma ur denna rävsax genom att snabbt öka den totala produktionen så att både konsumtionen och sparandet kan öka samtidigt. Detta kan bara ske genom att öka produktiviteten inom industri och jordbruk och då främst i jordbruket. Det är denna politik som ligger bakom parollen 'Allt för Produktionen! Allt för Socialismen!' Att producera för både dagens och framtidens behov.

Paradoxen blir då att förmå bönderna att arbeta mer för att öka produktionen och skapa möjligheter för en teknisk revolution som på sikt öppnar möjligheten att korta den nödvändiga arbetstiden. Men när den enskilde bonden skall övertygas om att det ligger i hans intresse att träda ut ur sina tidigare isolerade förhållanden så kan detta ske med tvångsmedel eller på frivillig väg. Det går inte att utan vidare avfärda användningen av tvångsmedel. I synnerhet inte för ett parti som axlat ansvaret för att kläda och föda en undernärld befolkning som står mer eller mindre värnlös mot allehanda illdåd och attentat från revolutionens fiender. Problemet med tvångsmedel är att bönderna omedelbart reagerar genom att slakta boskapen, minska den sådda arealen och snabbt försätta arbetarna i städerna i en kris genom bristen på spannmål och andra livsmedel. Problemet med tvång är vidare att sådana medel på sikt inte är särskilt effektiva för att frigöra mänsklig energi och handlingskraft.

För en rationell mobilisering av mänskliga och materiella resurser måste partiet därför välja frivillighet. Bonden kan bara övertygas genom en ständig övertalning och konkreta exempel på en förbättrad tillvaro, som till exempel sjunkande priser på bomullstyg i förhållande till priset på ris, ökande andel av den egna produktionen för egen konsumtion, billigare fotogen för belysningen och så vidare.

Samtidigt är det nödvändigt att bonden frivilligt fattar besluten beträffande arbetet och detta kan bara ske genom diskussioner och besök på avancerade experimentkooperativ där olika nymodigheter redan har genomförts. Demokratin blir av dessa orsaker en nödvändighet och

inte något som är önskvärt så där i största allmänhet. Av dessa skäl går utvecklingen av den sociala demokratin hand i hand med en ökad arbetsdelning och socialisering av arbetet.

Men detta sker genom att bönderna favoriseras på arbetarnas bekostnad. Visserligen har Johansson rätt i att eftergifter från arbetarklassen på sikt tjänar arbetarklassen. Men vi får inte vara blinda för det faktum att detta är en politik som grundas på att arbetarklassen gör uppoffringar i kraft av en bättre utvecklad medvetenhet och i den klara insikten att den politiska alliansen är en förutsättning för att nå målet.

Vi kan således säga att politiken gentemot bönderna är en kombination av mutor och övertalning i lämpliga doser för att så snart som möjligt omvandla bönderna till moderna jordbruksarbetare. Grovt sett, skulle vi också kunna säga att den nuvarande politiken i Vietnam gynnar bönderna på ett sätt som skulle få Bucharin att framstå som en verklig bondehatare.

Sven A Ekberg

Ur *Zenit* nr 53 (1977)

K Widerberg: Socialismen, demokratin och kvinnorna

Genom att det i den marxistiska teorin ej finns utvecklade begrepp för att förklara, och därmed också för hur man ska avskaffa, kvinnoförtrycket, framstår ej detta som ett teoretiskt problem. Detta i sin tur får till konsekvens att 'man' i politiska och vetenskapliga framställningar inte ser eller behandlar det faktiska kvinnoförtrycket. Jag kommer här att ta den i *Zenit* nr. 50 och 51 förda diskussionen om socialism och demokrati som ett exempel på detta fenomen. Min avsikt med denna artikel är dock inte främst teoretisk, utan politisk. Tar man kvinnans situation i ständigt beaktande kommer det politiska handlandet att få en annan inriktning. Förhoppningsvis kommer en mer teoretisk behandling av kvinnoförtrycket att göras i framtida *Zenit*artiklar.

Något av det mest revolutionerande som hänt inom samhällsvetenskapen sen Marx 'upptäckte kapitalet', är 'upptäckten av kvinnan'. Kvinnoforskningen har inneburit en attack på alla nivåer/faser i det teoretiska och empiriska arbetet. På 70-talet har kvinnliga forskare gång på gång visat hur ignorandet av kvinnans situation inom samhällsvetenskaperna har medfört felaktiga, i bästa fall ofullständiga, antaganden om verkligheten. Denna kritik är giltig för både borgerliga och marxistiska vetenskaps'män'.

Den främsta orsaken till att kvinnans situation har negligerats i det teoretiska och politiska arbetet, tror jag är att 'kvinnofrågan' uppfattas som en speciell fråga, vid sidan om andra frågor. Att 'kvinnofrågan' av många uppfattas som en speciell fråga beror i sin tur på att vetenskapsmännen just varit *män* samt att kvinnornas roll i politiska sammanhang har varit relativt blygsam, dvs. kvinnorna har inte 'synts' offentligt.

I *Zenit* nr. 50 och 51 diskuteras socialism och demokrati utan att arbetsdelningen mellan könen och kvinnoförtrycket berörs. Detta är i och för sig inget ovanligt. Tvärtom. Diskussionerna förs i de mer eller mindre gängse marxistiska termerna och tankebanorna. Är då inte kvinnornas situation i de s.k. socialistiska samhällena eller under socialismen ett problem som hör hemma i en debatt om demokrati och socialism?

Anledningarna till att vi för en diskussion om socialism och demokrati, är som jag ser det, framförallt två. För det första för att vi ska veta hur och för vilken slags socialism vi kämpar och för det andra beroende på att den socialistiska oppositionen i öststaterna har inriktat sig på dessa frågor. Utifrån den marxistiska teorin och den politiska praktiken för vi diskussionerna om hur och för vilken slags socialism vi kämpar. Hur vi i teorin bestämmer det socialistiska

produktionssättet blir en av de avgörande faktorerna för vår politiska praktik. Jag ska därför här börja med att kritisera de vanligaste sätten att bestämma det socialistiska produktionssättet.

Socialistiskt produktionssätt

Gemensamt för de allra flesta bestämmingar av det socialistiska produktionssättet är att det bestämmes utifrån förhållanden inom *produktionen*. Med vissa variationer i uttryckssätt och betoning är det i princip två förhållanden inom produktionen som man anser måste vara uppfyllda för att vi ska kunna tala om ett socialistiskt produktionssätt. Dessa är: samhälleligt ägande och kontroll av produktionsmedlen, samt planekonomi. En dylik bestämning garanterar, åtminstone teoretiskt, att klasskampen upphör (därmed inte sagt att det ej finns motsättningar mellan klass och skikt eller att kampen mot den borgerliga ideologin inte måste fortsätta i ett samhälle dominerat av ett socialistiskt produktionssätt). Däremot garanterar ej en dylik bestämning av det socialistiska produktionssättet att arbetsdelningen mellan könen och kvinnoförtrycket upphör.

Jag tror att det finns många som menar att en bestämning av det socialistiska produktionssättet utifrån produktionen, implicerar ett beaktande av *reproduktionen*. (Jag tänker i det här sammanhanget främst på områdena fortplantning, socialisation av barn och hemarbete.) Det vill säga, för att man ska kunna tala om ett samhälleligt ägande och kontroll av produktionsmedlen, måste kvinnor och män ha lika stort reellt inflytande. Detta innebär att frågan om reproduktionen måste ha lösts.

Det är nog riktigt att reproduktionens förhållande till produktionen *kan* beaktas på ett sådant sätt att verklig jämställdhet mellan könen blir resultatet, men det är inte troligt att så sker så länge jämställdhet mellan könen ej råder. Det råder med andra ord ett 'ond cirkels förhållande'. Därför menar jag att frågan om arbetsdelning mellan könen och kvinnoförtryck måste teoretiskt ställas och besvaras. Huruvida begrepp och relationer härför finns 'dolda' i den marxistiska teorin och 'bara' behöver 'lyftas fram' eller huruvida nya begrepp och relationer måste utvecklas, kan vi inte veta innan vi teoretiskt har jobbat med dessa frågor. Oavsett hur vi får fram dessa begrepp och relationer så tror jag att de kommer att falla inom ramen för produktion och reproduktion. Detta medför menar jag, att det socialistiska produktionssättet måste bestämmas utifrån produktion och reproduktion.

Genom att bestämma det socialistiska produktionssättet så att det inkluderar församhälleligandets av reproduktionen, garanteras åtminstone teoretiskt en lösning av kvinnoförtrycket och arbetsdelningen mellan könen. Genom att produktion och reproduktion tillmätes lika stor betydelse, har man också större möjlighet att undvika en ekonomistisk uttolkning. Förhållandet produktion–reproduktion, kan om de tillmäts lika stor vikt, medföra en annan inriktning och omfattning av såväl produktionen som reproduktionen än den nu rådande i de s.k. socialistiska samhällena. Ett 'positivt' (där reproduktionen bestämmer produktionen lika mycket som tvärtom) dialektiskt förhållande mellan produktion och reproduktion skulle med andra ord kunna råda.

Här behövs givetvis teoretiska och politiska diskussioner av vad ett församhälleligande av reproduktionen kan och ska innebära. Dvs. en diskussion av olika former för hur och vad barn ska socialiseras till, olika former för hemarbetets (upp)lösning, osv. Att dessa diskussioner har förts i så begränsad omfattning beror givetvis på att kvinnokampen ännu ej har haft tillräcklig genomslagskraft, men också på att 'man' ej har sett det som ett teoretiskt problem. I bestämningen av det socialistiska produktionssättet har man i alltför hög utsträckning utgått från Marx' analys av det kapitalistiska produktionssättet, samtidigt som man ej haft kvinnans situation i åtanke. Vad är det som säger att bara för att det kapitalistiska produktionssättet

bestämmas utifrån produktionen (vilket givetvis är helt riktigt) så ska det också utgöra den enda grunden för bestämningen av det socialistiska produktionssättet?

Till alla dem som vill föra ner kvinnoförtrycket till ett mindre abstrakt plan eller som menar att det snarare är ett konkret/praktiskt problem än ett teoretiskt, har jag två invändningar. För det första. Det är förståeligt och kanske oundvikligt att det finns en arbetsdelning i manuellt och intellektuellt arbete under socialismen. Men är det förståeligt och/eller oundvikligt att det finns en arbetsdelning mellan könen, i den bemärkelsen att kvinnorna ansvarar för reproduktionen och männen för produktionen? Svaret måste bli nej. Och ändå är det så i alla öststaterna. För det andra. Om man nu anser att arbetsdelning mellan könen och kvinnoförtryck får finnas under socialismen och menar att det kommer att försvinna på vägen mot kommunismen, så undrar jag bara hur och varför.

För att återgå till frågan om hur och för vilken slags socialism vi kämpar, som jag ansåg som en av anledningarna till att diskutera socialism och demokrati, så anser jag alltså att såväl teorin om socialismen som den politiska praktiken för socialism måste ändras för att kvinnans frigörelse ska kunna garanteras. Det socialistiska produktionssättet måste bestämmas utifrån produktion och reproduktion. Den politiska kampen för socialism måste föras lika mycket i reproduktions- som produktionsfrågor och visa på vad en jämlik behandling av de båda områdena innebär.

Socialistisk opposition i Öststaterna

Så över till den andra anledningen till att diskutera socialism och demokrati: den socialistiska oppositionen i öststaterna. Denna opposition har inte opponerat sig mot kvinnans situation i dessa länder. Detta beror förmodligen på att det ej där finns någon organiserad kvinnokamp runt dessa frågor vilket väl innebär att man ej ser arbetsdelningen mellan könen och kvinnoförtrycket som ett problem.

Att det ej finns någon organiserad kvinnokamp runt dessa frågor tror jag bland annat beror på teorin (bestämningen av det socialistiska produktionssättet, vad som är socialism osv.). Teorin bestämmer till en del den politiska praktiken, vilket här innebär att frågor angående reproduktion blir underordnade politiska problem. Att dessa frågor ej tas upp av den socialistiska oppositionen i öststaterna, kan och får ej vara en anledning till att vi kommunister i väst ej kritiserar dessa förhållanden. Arbetsdelningen mellan könen och kvinnans situation där, är definitivt några av de allvarligaste bristerna i dessa länder. Det borde med andra ord vara en huvudfråga då vi diskuterar socialism och demokrati i öst (och givetvis också i väst).

Kvinnans situation i Öststaterna

Jag har hitintills utgått ifrån att arbetsdelningen mellan könen och kvinnans situation i öststaterna är välkända förhållanden för *Zenits* läsekrets. För säkerhets skull ska jag dock nämna något om dessa förhållanden här. Jag vill påpeka att även om förhållandena varierar från land till land, så är tendensen densamma i samtliga av öststaterna. Andelen kvinnor på arbetsmarknaden (dvs. av den totala mängden arbetsföra kvinnor) är i allmänhet endast något mindre än männens. Men en stor del av kvinnorna är deltidsarbetande och denna andel ökar. Kvinnorna utgör huvuddelen av låglönearbetarna. Kvinnorna återfinns, liksom här, inom textilindustrin och servicesektorn. Alla yrken som har med barn och ungdom att göra är kvinnoyrken. Exemplet med de kvinnliga läkarna stämmer (detta förs ofta fram som exempel att kvinnor har högstatusjobb i de s.k. socialistiska länderna) men det bör tillfogas att läkaryrket är ett låglöneyrke. Endast en minoritet av partiets medlemmar är kvinnor. Kvinnorna ansvarar helt för hemarbetet och omvårdnaden om barnen. Enligt sociologer från väst och öst, 'hjälpas männen till' mindre i hemmet i öststaterna än vad männen gör i de kapitalistiska länderna i väst.

Preventivmedel kan vara svårt att få fatt på och i vissa stater används abort som preventivmedel. I andra stater är abort förbjuden eller tillåten endast på vissa villkor, som t.ex. att man fött tre barn.

Modersmyten odlas. Genom lagstiftning och ett omfattande bidragssystem gynnas kvinnor som är hemma med sina barn, flerbarnsfamiljer samt unga äktenskap.

Osv., osv. Förutom dessa verkligt upprörande uppgifter märks avsaknaden av prioritering av reproduktionen i hela östsamhällets organisering. Var finns kollektivhusen, folkköken, de konsumentvänliga affärerna, osv.?

Punktkritik

Jag har här inte gått in på en punktkritik av artiklarna om socialism och demokrati, eftersom jag menar att en dylik kritik är mindre viktig och dessutom skulle bli alltför omfattande. Jag ska dock avslutningsvis ge några exempel på punktkritik.

I båda artiklarna talas om rättigheter under socialismen, utan att ta upp sådana grundläggande rättigheter som att ha möjligheter och rätt att bestämma över sin egen kropp (abort, preventivmedel). I *Zenit* nr. 51 behandlar Ingvar Johansson arbetsdelning i ett samhälle dominerat av ett socialistiskt produktionssätt utan att någonstans nämna arbetsdelningen mellan könen. Riktigt arg kan man bli när han talar om nödvändigheten av att ha en 'helhetssyn på Östeuropa' (s. 16), utan att med ett enda ord i artikeln ha berört kvinnans situation i dessa länder. Vad fan är det för helhetssyn?

Den enligt mitt tycke viktigaste kritiken mot artiklarna i *Zenit* om socialism och demokrati, och alla andra artiklar i denna och liknande frågor, är emellertid att problemet får en ofullständig och felaktig behandling p.g.a. att kvinnans situation ej beaktas. Genom att ej ta upp kvinnoförtrycket medverkar artikelförfattarna dessutom till att osynliggöra kvinnornas situation.

Avslutningsvis ett litet tips till läsare och artikelförfattare som vill träna upp en riktig helhetssyn: när du läser en artikel, tänk på kvinnornas situation och villkor och försök sätta in dessa tankar när det talas om klasser, skikt, kampformer osv. Gäller resonemangen fortfarande, är de relevanta, vad saknas?

Karin Widerberg

S Nordin: Demokrati och revolution

När man läser Håkan Arvidssons och Lennart Berntsons artikel Socialismen och demokratin i *Zenit* nr. 50 och deras svar till Ingvar Johansson i *Zenit* nr. 51 förvånar man sig över att kloka människor kan skriva så verklighetsfrämmande, så sentimentalt. I detta inlägg vill jag i några punkter försöka påvisa deras överslätningar, deras oklarheter, deras verklighetsflykt.

1. Arvidsson & Berntson (liksom f.ö. Ingvar Johansson) gör gällande att demokratin sådan den existerar i en handfull kapitalistiska länder – med tryckfrihet, fria och hemliga val etc. – är ett resultat av arbetarklassens kamp. Detta är emellertid knappt en halv sanning. (Och halva sanningar blir till osanningar när de klär ut sig till hela sanningar.) Den borgerliga demokratin har inte avtvingats borgarklassen av det kämpande proletariatet. Den är i själva verket en statsform som utomordentligt väl svarar mot borgarklassens intressen i den högt utvecklade, stabila kapitalismen. Demokratins idéer var från början en del av den upplysningens och liberalismens ideologi som utvecklades samtidigt med borgarklassens uppstigande till härskande klass. Dessa idéer bars upp av de stora borgerliga revolutionerna, t.ex. de amerikanska och franska i slutet av 1700-talet. De motiverades mest genomtänkt och utförligt av borgerliga tänkare som Jeremy Bentham eller John Stuart Mill.

Ser vi på hur demokratin faktiskt genomfördes i några typiska länder blir bilden likartad. Tag som exempel England och Sverige.

I England genomfördes den fulla demokratin inom loppet av en hundraårsperiod genom fyra stora rösträttsreformer: 1832, 1867, 1884 och 1918 (och en överhusreform 1911). Reformerna 1832 och 1884 genomfördes av liberalerna. Reformen 1867 genomfördes av de konservativa och den 1918 av en regering som dominerades av de konservativa. (De partipolitiska stridigheter som förekom 1867 och 1884 gällde f.ö. inte utvidgningen av rösträtten utan valkretsindelningen.) Såväl liberalerna som de konservativa var klart borgerliga partier. Labour spelade i inget fall någon viktig roll. Utomparlamentariska aktiviteter från bl.a. arbetare förekom särskilt före 1832 men spelade knappast en avgörande roll.

Resultatet av reformerna innebar heller ingenting som kunde vara till men för borgarklassen. 1832 års reform var en seger för de industrikapitalistiska intressena. 1867 markerade början till en konservativ come back efter årtionden av liberala regeringar. 1884 följdes av en tjugofemårsperiod av nästan oavbrutet konservativt styre. Det engelska folket begagnade sin rösträtt till att välja in regeringar av hertigar, markiser och storkapitalister. 1918 inledde en period på mer än ett kvartssekel där de konservativa regerade med korta undantag. (Av deras fyra partiledare var tre kapitalister och den fjärde sonson till en hertig.)

För Sverige är förloppet likartat. 1866 års representationsreform var det borgerliga 'nya rikets' seger över det gamla ståndsamhället. Louis De Geer var industrikapitalismens man, inte arbetarklassens. Nästa stora reform genomfördes 1907 under amiralen och förre Iggesundsdirektören Arvid Lindman i spetsen för en högerregering. Den rösträttsagitation som föregått denna reform hade förts av de borgerliga liberalerna lika väl som av socialdemokraterna. Den fulla demokratin genomförande 1917-18 skedde under intryck bl.a. av arbetaroroligheter. Men dessa hade närmast betydelse genom att tvinga förstakammarhögern, som inte representerade borgarklassens mest avancerade element, att ge vika. I den regering som bildades 1917 med den fulla rösträtten på programmet var det borgerliga liberala partiet den ledande parten. De krafter som främst stod bakom reformen karaktäriseras väl av titeln på en av de nyare böckerna om det demokratiska genombrottet, Söderpalms Wallenberg och Branting. Den reformistiska arbetarrörelsen förenade sina krafter med den upplysta storkapitalismen för att genomföra rösträtten. Ingenting har förlorat på den affären.

Ser vi till slut på demokratin i det övriga Västeuropa finner vi att den i allmänhet dukade under för fascismen under mellankrigstiden och upprättades i sin nuvarande form av de engelska och amerikanska trupper som invaderade Europa i andra världskrigets slutskede. Så hade tyskarna använt sin demokrati till att rösta fram Hitler och diktaturen, medan de västliga kapitalistländerna använde sina trupper till att återinföra demokratin. Demokratin bars till Västeuropa på amerikanska bajonetter, liksom socialismen bars till Östeuropa på ryska. Förutsättningen i båda fallen var att Röda armén besegrat Hitler. Västeuropas arbetare har sin demokrati i mycket tack vare Stalins Röda armé.

2. Arvidsson och Berntson överskattar å andra sidan den betydelse frågan om demokratin haft för arbetarklassens kamp. T.ex. föreställer de sig att kommunistpartierna i Italien och Frankrike vann sin styrka p.g.a. att de ledde arbetarklassen i sina länder i kamp för demokratin i andra världskrigets partisanstrider. Men i Italien hade en fascistisk diktatur – f.ö. tillkommen med 'demokratiska' metoder – existerat sedan 1925. Ändå var det aldrig möjligt för det italienska kommunistpartiet att leda arbetarna i väpnad kamp mot den. Den väpnade motståndskampen tog fart först när den tyska ockupationen av Italien var ett faktum. Den var en kamp mot de tyska ockupanterna, inte primärt en kamp för demokratin. Detsamma gäller för Frankrike och ännu tydligare för länder som Jugoslavien eller Albanien, vilka aldrig åtnjutit någon demokrati och där motståndskampen tändes av den tyska ockupationen, inte av någon med

denna i tiden mirakulöst sammanfallande plötslig längtan efter demokrati hos de berörda folken.

Det är också underligt att Arvidsson & Berntson, med sitt allmänna perspektiv, tror att dessa stalinistiska kommunistpartier var så trovärdiga och uppoffrande förkämpar för just demokratin.

3. Arvidsson & Berntson liksom Ingvar Johansson diskuterar vem som har det bäst – en arbetare i Västeuropa eller en arbetare i Östeuropa. Den ene har mer demokrati och fler kylskåp, den andre har mindre arbetslöshet och bättre sjukförsäkring osv. (Man kunde kanske också ha diskuterat vem som har det bäst – makthavaren i väst eller makthavare i öst: den ene kan lättare köpa lantegendomar, den andre löper mindre risk att bli kidnappad av terrorister etc.) Arvidsson & Berntson betonar kraftigt kapitalistländernas demokratiska överlägsenhet.

Detta sätt att resonera om demokratin i väst kontra diktaturen i öst förefaller mig lämna de viktigaste frågorna åt sidan. Det borde varit omöjligt att diskutera den borgerliga demokratin utan att betänka följande:

a. Under vårt århundrade har imperialistiska krig, till stor del förda av stater med demokratiskt styrelseskick, krävt tiotals miljoner människoliv. När första världskriget bröt ut fanns det t.ex. inte något folkvalt parlament i Europa som nekade sin regering de begärda krigsanslagen.

b. I ett flertal europeiska länder visade det sig under mellankrigstiden att den borgerliga demokratin motståndslöst överlämnade makten till fascismen. Ur Weimardemokratin föddes nazismen. En likartad brist på motståndskraft visade demokratierna under andra världskriget. Frankrike kollapsade till hälften av inre orsaker. Den tredje republikens borgerliga politiker fortsatte att regera Frankrike som Hitlers marionetter. I Danmark fungerade under den tyska ockupationen en regering sammansatt av alla 'demokratiska' partier. Osv.

c. Demokratiska stater har i modern tid hela tiden stått i spetsen för det koloniala förtryck som drabbat det överväldigande flertalet av världens folk. Kriegen i Korea och Indokina, som krävde miljontals människoliv, fördes av demokratiskt valda amerikanska regeringar (och i demokratins namn). Att diskutera den borgerliga demokratin som 'ren' demokrati leder till en falsk bild där både klassinnehållet och våldskaraktären kommer bort.

4. Den kritik som Arvidsson & Berntson riktar mot demokratins motståndare inom den kommunistiska rörelsen är egendomligt selektiv. En kritik utan smussel och pryderi måste göras mycket mera radikal än deras. Så får t.ex. inte Lenin skonas. Arvidsson & Berntson har ett försiktigt formulerat avståndstagande från Lenins uppfattning om 'proletariatets diktatur'. Men de förtiger det faktum att Lenin såväl i teori som praktik stod likgiltig för den formella demokratin så fort den stred mot vad han uppfattade som arbetarklassens intressen. Ett par typiska citat kan illustrera teorin:

'Och att i en sådan situation, i det förtvivlade, tillspetsade krigets epok, när historien ställer hundra- och tusenåriga privilegiers vara eller icke vara på dagordningen, att då prata om majoritet och minoritet, om ren demokrati, om diktaturens onödighet, om jämlikhet mellan exploatörer och exploaterade!! Vilken bottenlös enfald, vilken avgrund av kälkborgerlighet behövs inte härför!' eller 'Domstolen får inte eliminera terrorn; att utlova något sådant vore självbedrägeri eller bedrägeri; den bör tvärtom grundfästas och legaliseras i princip, klart, utan hyckleri och försköning.'

Den Leninska praktiken var följdriktig. Under hans tid förbjöds i Sovjetunionen alla partier utom det kommunistiska, deras tidningar förhindrades att komma ut, deras ledare kastades i fängelse eller drevs i landsflykt, den röda terrorn proklamerades, en politisk polis upprättades

osv. Inom bolsjevikpartiet självt inskränktes möjligheterna till opposition genom förbudet mot fraktioner.

5. Ännu mera anmärkningsvärt är Arvidssons & Berntsons sätt att behandla frånvaron av demokrati i de utomeuropeiska socialistländerna. Det torde vara uppenbart att efter de kriterier på demokrati som Arvidsson & Berntson ställer upp – fri åsiktsbildning, fria val med möjligheter för alla sorters partier att delta etc. – så finns det ännu mindre demokrati i länder som Kina, Vietnam eller Nord-Korea än vad där finns i Östeuropa. Tidigare har Arvidsson & Berntson sagt att frånvaron av demokrati gör att man inte kan tala om socialistiska produktionsförhållanden i de östeuropeiska länderna. Denna slutsats drar de inte alls vad gäller Kuba, Kina, Vietnam eller Nordkorea. Om dessa heter det i stället: 'men för dessa länders vidkommande är det förståeligt om problemet att säkra försörjningen genom en centralt planerad ekonomi baserad på kollektivt jordbruk och en av samhällsbehov styrd industrialisering har prioritet.' – Man 'kan förstå' bristen på demokrati – alltså är produktionsförhållandena socialistiska!! Det verkar vara ett något subjektivt kriterium på en kategori inom den politiska ekonomin.

6. Arvidsson & Berntson förutsätter att en utveckling mot ökad demokrati i Östeuropa skulle innebära en utveckling mot ökad socialism, att frånvaron av demokrati blockerar en vidareutveckling mot socialismen. Delvis bygger de här på en ren ordlek: Socialism inkluderar definitionsmässigt demokrati. Alltså ... Delvis laborerar de med föreställningen att det skulle finnas en motsättning mellan en ökad demokrati i Östeuropa och en ökning av spelrummet för marknadskrafterna inom ekonomin. I själva verket är motsatsen med säkerhet fallet.

I flertalet östeuropeiska länder infördes socialismen tack vare att ryska Röda armén gav sitt stöd åt de revolutionära krafterna. Endast interventionen av ett sådant yttre våld gjorde det möjligt att vända upp och ner på den existerande sociala ordningen i dessa länder, en ordning som en rent demokratisk process i flertalet fall skulle ha bekräftat och lämnat intakt.

En demokratisering i Östeuropa idag skulle heller knappast leda till ökad socialism utan till dess motsats. Det mest demokratiska landet – mätt med den borgerliga demokratis mått –, Jugoslavien, är också det minst socialistiska. Och Jugoslavien representerar bara med särskild tydlighet detta samband. I Östeuropa har demokratisering nästan undantagslöst gått hand i hand med en högerkantring i ekonomi och samhällsliv. Den borgerliga pressens term 'liberalisering' täcker ganska väl detta sammanhang. Avstaliniseringen i Östeuropa har inneburit större frihet, men också större spelrum för marknadskrafterna i ekonomin etc. ... 'Pragvåren' i Tjeckoslovakien manifesterade detta med pregnans. Ökad demokrati skulle sannolikt leda till större löneskillnader, en hårdare arbetsmarknad, en mer konservativ familjepolitik m.m. Prostitutionen i Polen och småkapitalismen i Ungern är lika äkta produkter av liberaliseringsströmningarna som den relativa kulturella friheten i dessa länder.

Den repression som finns i Östeuropa är också i allt väsentligt riktad mot högerkrafterna. Detta är naturligt med tanke på att det enda seriösa hotet mot den bestående ordningen där kommer från höger. Existensen av ett ekonomiskt och teknologiskt-kulturellt starkare Västeuropa gör bara det hotet så mycket mera påtagligt.

7. Arvidsson & Berntson förespråkar att VPK skall genomföra en 'ideologisk brytning' med de östeuropeiska broderpartierna. Ingvar Johansson är av annan åsikt och anför som främsta argument att 'relationen med SUKP samtidigt är en del av relationen till länder som Angola, Kuba och Vietnam'. Ett sådant argument träffar emellertid inte kärnpunkten. Kärnpunkten är i stället att t.ex. det vietnamesiska och det sovjetiska kommunistpartiet är delar av en och samma rörelse, eller bättre, att den vietnamesiska revolutionen kunde äga rum endast i en historisk konjunktur som präglades av den föregående ryska revolutionen liksom av Sovjetunionens existens och militära makt. (Ingvar Johansson snuddar vid detta när han påpekar att

‘av allt att döma Sovjet kommer att spela en viss roll i likvideringen av rasistregimerna i södra Afrika’.)

Kort sagt, världsrevolutionen är odelbar, de revolutionära krafterna kan inte godtyckligt skiljas från varandra. VPK kan inte applådera vietnamesernas seger samtidigt som det uttalar en total förkastelse över dess betingelser. (Detta alldeles bortsett från det besynnerliga i att ta avstånd från de östeuropeiska partierna såsom ‘odemokratiska’ samtidigt som man söker förbindelser med andra – åtminstone enligt de kriterier Arvidsson och Berntson anger – lika ‘odemokratiska’ partier som det vietnamesiska eller kubanska.)

Arvidsson och Berntson tycks leva i en värld där det inte finns några bittra val, där två goda ting alltid är förenliga med varandra. Resten av världens befolkning lever i en annan värld. I den är man tvungen att träffa just bittra val – eller döma sig själv till passivitet.

Kapitalismen är som jag ser det inte något möjligt val. En värld med imperialistiska krig, med kolonialt förtryck, med massvält och massterror, endast fläckvis förgylld med ‘demokratiska fri- och rättigheter’, f.ö. högst prekära, kan inte vara ett alternativ. Den revolutionära process som pågår i världen och som kan kasta detta system över ända äger inte rum utan misstag, utan lidanden eller ens utan brott och oförståelig grymhet. Men den utgör vårt hopp.

Frågan om relationen mellan denna revolutionära process och demokratin är, som jag försökt framhålla, mycket mera komplicerad än vad Arvidsson & Berntson föreställer sig. Även om jag, liksom de, tror på en grundläggande och långsiktig förenlighet, ja identitet, så beskriver vägen dit många besynnerliga slingerbultar, där dessa relationer ibland förbyts i sin motsats. Jag tvekar inte för den skull om att en lugn men oavbruten demokratisering i de socialistiska länderna skulle vara önskvärd. (T.o.m. ännu mera elementära rättigheter än dem Arvidsson & Berntson nämner återstår ju att uppnå, t.ex. rätten att inte berövas sin frihet utan rannsakan och dom eller rätten att lämna sitt land utan att riskera att bli ihjälskjutet.) En sådan fortgående ‘avstalinisering’ skulle säkert i många fall leda till en högerutveckling i ekonomi och samhällsliv. Men ibland är det nödvändigt att offra viktiga värden för att uppnå andra, ännu viktigare.

Svante Nordin

Ur *Zenit* nr 54 (1978)

A Lappalainen: Den borgerliga demokratin som klassdiktatur: En kritik av Arvidsson–Berntson

Jag vill inte vända mig mot Arvidsson–Berntsons tes att de borgerligt parlamentariska staterna ur den politiska frihetens synpunkt är överlägsna staterna i östeuropa och att de representerar ett ‘utomordentligt viktigt framsteg i de västeuropeiska folkens historia’ (sid. 75). Jag har m.a.o. ingenting att invända mot tanken att socialismen utgör fortsättning på en västerländsk frihetstradition och att det följaktligen krävs en djupgående ideologisk förnyelse inom den socialistiska rörelsen i Europa som alltsedan 20-talet formats av den diktatoriska, elitistiska och byråkratiska ‘socialism’ som utvecklas ur den ryska revolutionen och som fullständigt lyckas massakrera den genuint västliga socialism som Marx, Engels och Rosa Luxemburg representerar. Men jag vill med bestämdhet hävda att man måste ta avstånd från Arvidsson–Berntson beskrivning av den borgerligt parlamentariska ordningen som en politisk demokrati. För att en stat skall vara en politisk demokrati fordras, enligt den s.k. formella definitionen som författarna tydligt ansluter sig till, att det existerar yttrandefrihet och att majoritetsprincipen är iakttagen och uppenbarligen menar författarna att båda dessa förutsättningar är för handen i den borgerliga staten. På sid. 74 beskrivs denna som en stat där ‘de styrande eller

lagstiftande organen sammansätts efter en valprocess baserad på allmän och lika rösträtt' och där 'både valrörelser och beslutsprocess är grundad på *en betydande frihet i åsiktsbildning*'. På sid. 87 skriver författarna att den borgerliga staten varit 'en framkomlig väg för den europeiska arbetarklassen, en väg som lett till radikalt förbättrade levnadsbetingelser och *någorlunda acceptabla demokratiska rättigheter*'. På sid. 90 talar författarna om den borgerliga fri- och rättigheterna som just de '*demokratiska förhållanden* som arbetarklassen har tillkämpat sig i Västeuropas liberala demokratier'.

Denna skrivning har utomordentligt allvarliga konsekvenser för Arvidsson–Berntsons marxism. För om den parlamentariska processen är en demokratisk process så måste de organ som härflyter ur den, regering och riksdag och hela den borgerliga statsmaskinen, vara ett uttryck för folkviljan och alltså kan den borgerliga staten inte vara en bourgeoisiens stat utan den kan med den 'folkvalda lagstiftningsmakten' (sid. 75) endast vara en folkets, en arbetarklassens stat. Denna tanke kommer till uttryck på sid. 75 där det heter att det inte är 'nödvändigt för kapitalistklassen att ha en omedelbar kontroll över parlament och regeringsmakt'. På sid. 82 heter det att 'genom en lång historisk utveckling har den "västliga" borgarklassen skapat en rad institutioner, vid sidan om statsapparaten, ute i det civila samhället. Detta medverkar till och förstärker det faktum att klassen inte har ett tvingande behov av någon omedelbar kontroll över staten – dess härskarställning är ändå säkert förankrad i det civila samhället.' (Vem företräder Fäldin, frågar man sig, bourgeoisien eller arbetarklassen?)

Om nu denna ur 'demokratiska förhållanden' härflytande stat inte är en bourgeoisiens stat utan en folkets och arbetarklassens stat så följer härav att den inte får avskaffas, inte får krossas; de enda ingrepp man kan tillåta sig i den är 'omorganisering' och 'omstrukturering' och förändring av dess 'principer' så att staten får ett nytt 'innehåll'. På sid. 85 talar författarna om övergången till socialismen som en 'grundläggande förändring av hela det kapitalistiska samhällets ekonomiska, sociala och maktpolitiska struktur. Att arbetarklassen i en situation av denna typ också erövrar makten över statens verkställande, dömande och repressiva institutioner är en absolut nödvändighet, men därutöver krävs också en djupgående omorganisering av statsapparaten uppbyggnad och funktionssätt. – Den klassiska termen för detta förfarande är att den kapitalistiska staten måste 'krossas'. Med detta menas naturligtvis inte att staten som sådan ska förstöras och dess ämbetsmän likvideras. I stället rör det sig om en omstrukturering som primärt tar sikte på att ge statsutövningen ett annat klassmässigt innehåll. Skall en socialistisk statstyp präglad av ett proletärt klassintresse kunna byggas upp, måste nämligen de principer och institutioner som tjänar funktionen att skydda och återskapa den kapitalägande minoritetens ekonomiska och politiska härskarställning tas bort.'

Om man definierar revolution så som den vanligen brukar definieras, dvs. som en process som störtar en gammal statsordning och skapar en ny så är det uppenbart att Arvidsson–Berntson förnekar revolutionens nödvändighet och endast är inriktade på att reformera den borgerliga staten. De intar m.a.o. principiellt samma ståndpunkt som socialdemokratin och deras tal om 'revolution' och 'omvälvning' är bara innehållslös fraseologi.

Den springande punkten i Arvidsson–Berntsons syn på den borgerliga ordningen som en demokratisk ordning är tesen att denna ordning skulle realisera 'en betydande frihet i åsiktsbildningen'. Denna tes är den mest omhuldade i den teoribildning som utvecklats av borgerlighetens ideologer, med Tingsten som den lysande stjärnan under 1900-talet, och det är en tes som den borgerliga propagandan oförtrutet utvecklar i radio, TV, press och läroböcker på universitet och skolor. Men trots den utomordentliga uppslutningen kring denna tes i samhället, en uppslutning som sträcker sig långt in i vänsterns led – Arvidsson–Berntson är bara ett av utslagen för den – är den enkla sanningen den att det inte existerar någon yttrandefrihet i den borgerliga ordningen, inte för arbetarklassen. Att arbetare kan yttra sig på gator och torg är sant och att de kan skriva brev utan att bli censurerade och tala i telefon utan att bli avlyss-

nade (i varje fall inte som regel) är också sant! Men vad medborgarna säger på gator och torg eller i brev eller telefonsamtal har praktiskt taget ingen som helst politisk betydelse utan de enda yttranden som har någon politisk betydelse är de som fälls i radio, TV, press, veckotidningar, film, kort sagt massmedia. Det är dessa yttranden och endast dessa som når hela samhället och som har förmåga att organisera samhället. Det moderna samhället är ett massmediasamhälle, dess offentlighet är en mediernas offentlighet, och eftersom medierna kontrolleras, direkt eller indirekt, av kapitalet så innebär detta att det är bourgeoisien och endast bourgeoisien som har yttrandefrihet och möjlighet att organisera sig. (T.o.m. socialdemokratin blev i nederlagets bittra stund medvetet om att kapitalet kontrollerar 80 % av pressen.) Om man alltså skall utgå ifrån den formella definitionen på demokrati enligt vilken yttrandefrihet är en absolut förutsättning för demokrati – och det skall man göra, på denna punkt har den borgerliga ideologin rätt – så måste den borgerliga ordningen beskrivas inte som en demokrati utan som en diktatur, *en bourgeoisiens diktatur*.

Denna diktatur är till skillnad från statsdiktaturens polisiära ordning en betydligt mjukare censurordning där opinionsstyrningen verkställs direkt av kapitalistklassen genom kontrollen över massmedierna. Genom politiskt urval vid tillsättningen av chefredaktörer – valen av Tingsten, Lagercrantz, Wästberg på Dagens Nyheter har varit politiska, Bonniers har aldrig tillsatt och kommer heller aldrig att tillsätta en chefredaktör som företräder arbetarklassen och förespråkar revolution i den borgerliga ordningen – organiserar kapitalet borgarklassen; veckotidningarna med sina miljonupplagor t.ex. organiserar bourgeoisiens kvinnosyn, inte arbetarklassens. Och dessa bourgeoisiens organ försöker givetvis med alla upptänkliga medel få sig själva att framstå som 'demokratiska' organ där 'alla åsikter får komma till tals'. Bourgeoisiens herravälde upprätthålls således, som allt herravälde, genom en kombination av makt och bedrägeri.

Bedrägeriet består framför allt i den intensiva propaganda som samtliga massmedier bedriver, med hjälp av de borgerliga partierna, och som går ut på att dessa medier är 'fria organ' och att den borgerliga ordningen följaktligen realiserar 'yttrandefrihet'. Och för att få denna propaganda att framstå som trovärdig organiserar dessa bourgeoisiens organ en mängd 'folkligt' deltagande i form av insändarsidor, intervjuer och telefonprogram i radio och TV och engagerar en mängd skribenter – Jan Myrdal, P. O. Enqvist, Sara Lidman, Göran Palm, C. H. Hermansson, Maria Bergom-Larsson, Peter Bratt, Peter Weiss osv. – som har socialistisk renommé men som är fullständigt oförmögna att ifrågasätta bourgeoisiens diktatur och som just genom sitt engagemang i de borgerliga organen och det inflytande detta ger dem inte heller kan komma på tanken att ifrågasätta bourgeoisiens diktatur. Dessa 'socialistiska' författare är bourgeoisiens levande bevis för att dess organ är 'fria organ' och det finns ingenting som gläder bourgeoisien och höjer dess livskänsla så som när den med hjälp av dessa författare kan framträda med ett 'radikalt' ansikte. Denna frivilliga socialistiska gisslan utgör själva höjdpunkten i bourgeoisiens välutvecklade konst att bedra massorna.

När konjunkturerna är goda och ingen omedelbar fara hotar kan bourgeoisien i form av en taktisk eftergift till en intellektuell vänster hålla medierna i lösa tyglar och tillåta även vissa ifrågasättanden av den borgerliga ordningen om de bara är tillräckligt allmänt och vagt hållna och inte sätter fingret på den ömma punkten om demokratins härledning ur den formella definitionen. Men i samma ögonblick som arbetarna går till aktion och landet drabbas av generalstrejk och revolutionen knackar på dörren – i det ögonblicket kommer det att bli annat ljud i skällorna. Då kommer bourgeoisien att utnyttja hela den juridiska makt som den har till sitt förfogande och alla hänsyn till intellektuella opinioner kommer att sättas åt sidan. Bonniers, företagaren Bonniers, kommer att ta tyglarna i egna händer och med sina handgångna män kommer han som första åtgärd radera ut alla dessa 'socialister' som löss ur spalterna i den händelse de skulle söka ta ställning på arbetarnas sida, och Dagens Nyheter,

detta liberalismens och humanismens och yttrandefrihetens stolta slagskepp, kommer att förvandlas till ett instrument för desorganisering av arbetarklassen. Lögnen, den nakna fascistiska lögnen, kommer att bli dess vapen och den kommer att förena sina krafter med radio och TV och andra bourgeoisiens organ och sprida förtal och förvirring inom arbetarklassen. Precis som den socialdemokrati som bleknade under LKAB-strejken lade skulden för strejkens spridning på invandrarna, precis på samma sätt kommer bourgeoisien i bleka nödens minut att använda massmediernas hela massiva opinionsbildande makt till att förfölja invandrare och socialister. Och precis som TV under samma LKAB-strejk ägnade sig åt medvetet bedrägeri i samband med intervjuer av arbetare, precis på samma sätt kommer massmedierna, fastän i långt större skala, att ägna sig åt systematiskt, medvetet bedrägeri för att vilseleda arbetarklassen. I kampen för sin existens kan den ansatta bourgeoisien inte ta hänsyn till någon 'liberalism' eller 'humanism' eller 'fri opinionsbildning' och all den falskhet som under fredliga förhållanden är försåtligt beslöjad kommer i stridens stund att springa fram i öppna dagar. De 'socialister' som nu engagerar sig i Dagens Nyheter och andra bourgeoisiens organ och bygger upp arbetarklassens förtroende för dessa kommer i den stunden – låt oss hoppas det – att inse att deras tjänster till arbetarklassen varit björntjänster.

När Arvidsson–Berntson hävdar att det finns 'en betydande frihet i åsiktsbildningen' och 'någorlunda acceptabla demokratiska rättigheter' och att det råder 'demokratiska förhållanden' i den borgerliga ordningen så är detta således inte med sanningen överensstämmande utan blott utslag av, effekter av, den oerhört intensiva propaganda som bourgeoisien under fredstid driver i sina medier och som syftar till att avvärja arbetarklassen och forma den till ett fogligt redskap i bourgeoisiens händer. Visserligen är det sant att den parlamentariska proceduren ger uttryck för folkviljan sådan denna format sig vid valögonblicket men eftersom denna folkvilja inte har tillkommit genom en fri opinionsbildning utan är resultat av bourgeoisiens styrning av opinionen så är den inte någon folkvilja – inte ens om man använder bourgeoisiens egen definition på folkvilja – och följaktligt kan den borgerliga ordningen inte beskrivas som en demokrati. Den kan endast beskrivas som en bourgeoisiens diktatur och den regering och riksdag som den parlamentariska proceduren upprättar kan endast beskrivas som en bourgeoisiens regering och riksdag. Det förtjänstfulla hos Arvidsson–Berntson är att de klart inser att den polisiära statsdiktaturen av sovjetisk modell inte representerar någon socialism men när de försöker utmåla den borgerliga ordningen som en demokrati visar de bara upp sig själva som hjälplösa offer för den borgerliga propagandan. (Egentligen är författarnas artikel märklig därigenom att den *inte med en rad* berör frågan om kontrollen över de offentliga organen; den blinda fläcken är uppenbarligen nödvändig för att författarna skall få sin tes om den borgerliga ordningen som demokrati att gå ihop.)

I Johansson: Replik om socialism och demokrati

I *Zenit* nr 50 publicerades artikeln *Socialismen och demokratin* av Håkan Arvidsson och Lennart Berntson. I nr 51 kritiserade jag deras artikel, varpå de omgående kom med en replik. Därefter följde i nr 52 ett inlägg i debatten av Sven Ekberg, och i nr 53 ett av Svante Nordin och ett av Karin Widerberg. Vad gäller de tre sista inläggen, så håller jag med om det mesta som där sägs, men menar att trots detta vissa kommentarer från min sida är nödvändiga. Vad gäller Arvidsson/Berntsons replik, så uppvisar den samma lättvindiga sätt att handskas med problemet som den ursprungliga artikeln, och kräver därför liksom den ursprungliga artikeln en replik.

Den ursprungliga artikeln *Socialism och demokrati* mynnade ut i kravet att VPK skulle ideologiskt bryta med den östeuropeiska synen på socialism och demokrati. Jag påpekade i anknytning till detta att den konkreta frågeställningen i VPK är hur man skall se på partiets förbindelser med de östeuropeiska kommunistpartierna, och argumenterade för att det är mycket

viktigt att ha kvar dessa förbindelser. I sin replik väljer A&B att låtsas som om denna frågeställning, vilken alltså avslutade deras ursprungliga artikel, tillhör de oväsentligheter som de nu kan förbigå med total tystnad. Det vittnar om ett lite märkligt förhållningssätt till politik och politiska debatter. Men låt vara. Nu till några av de principiella frågeställningar som visat sig vara relevanta i debatten.

Demokrati och marknad i Östeuropa

A&B hävdar i sin replik (s. 26) att utökad repression och utökade marknadsmekanismer går hand i hand i Östeuropa. Svante Nordin hävdar i sitt inlägg (pkt 6) däremot motsatsen, dvs. att ökade demokratiska fri- och rättigheter i Östeuropa går hand i hand med utökade marknadsmekanismer. Att A&B har fel framgår, som SN påpekar, med all önskvärd tydlighet av det tjeckiska partiets politik under 'Pragvåren'. Men detta behöver inte innebära att *alla* rörelser som i Östeuropa arbetar för en demokratisering också arbetar för större spelrum åt marknadskrafter. Arbetarnas försvarskommitté (KOR) i Polen har mig veterligen inte uttalat sig om vilket utrymme marknadskrafterna bör ha i Polen, och Praxisgruppen i Jugoslavien kräver mindre marknad och mera central planering. Jag har svårt att tro att det finns ett nödvändigt samband mellan demokrati och marknad, som skulle omintetgöra en önskan om att konkret stödja demokratiseringssträvanden i Östeuropa.

Även om det inte finns ett nödvändigt samband mellan demokrati och marknad så finns det naturligtvis ibland, som under 'Pragvåren', ett tillfälligt. Frågan reser sig då om man i en sådan situation kan stödja demokratiseringssträvandena. Och mitt svar (liksom SE:s) är jakande. Mycket tyder på att länderna i Östeuropa försatt sig i en situation som gör en ny 'NEP-period' – med eller utan demokrati – oundviklig. Invasionen i Tjeckoslovakien stoppade demokratiseringen, men inte införandet av marknadsmekanismer, även om takten dämpades. Är detta en riktig bedömning kan man alltså stödja demokratiseringssträvanden även om de är förknippade med, som SN skriver, 'en högerkantring i ekonomi och samhällsliv'. Historiens väg framåt är som bekant slingrig. Till skillnad från A&B (s. 26) tror jag inte att införandet av demokrati automatiskt löser dagens planeringsproblem.

Kvinnan under socialismen

Karin Widerberg tycker att det är 'fan till helhetssyn' att, som jag gör, diskutera arbetsdelningen i Östeuropa utan att nämna arbetsdelningen mellan könen. Häri har hon väl rätt, men sedan skiljer sig våra åsikter. KW definierar socialism på samma sätt som A&B, nämligen genom samhälleligt ägande och kontroll av produktionsmedlen, men skiljer sig från A&B genom att tolka samhälleligt som implicerande också lika inflytande för män och kvinnor. Vad som förenar KW med A&B är att de alla definierar det socialistiska produktionssättet som det önskade produktionssättet. Jag argumenterade däremot för att samhällsformationerna i dagens Östeuropa är så stabila att de inte kan kallas övergångssamhällen, och måste sägas domineras av ett efterkapitalistiskt produktionssätt, vilket jag kallade för det socialistiska produktionssättet. Har jag rätt i detta kan man inte längre identifiera socialism enbart med politiska målsättningar, med vad man önskar. Dessa målsättningar får begreppet kommunism bära, och vad socialism innebär måste delvis avgöras av en analys som tar fram strukturen i Östeuropa.

Med dessa utgångspunkter som givna, leder de fakta om kvinnans situation i Östeuropa som KW återger till en slutsats som är rakt motsatt hennes egen, nämligen att det socialistiska produktionssättet omöjligen kan definieras så att det garanterar likhet mellan könen. Vad som på ett teoretiskt plan skiljer mig och KW åt är alltså i grund och botten frågan om huruvida ett efterkapitalistiskt produktionssätt kan sägas dominera samhällsformationerna i Östeuropa.

Det jag nu sagt skall inte uppfattas som ett försvar av det KW kallar 'osynliggörandet av kvinnornas situation'. Av det faktum att definitionen av det kapitalistiska produktionssättet inte säger något om könsförtryck får man naturligtvis inte dra slutsatsen att kvinnoförtrycket inte kan eller inte bör teoretiska analyseras. Det innebär endast att analysen av kvinnans situation hör hemma på en konkretare nivå. Analysen av kvinnans situation under kapitalismen förutsätter analysen av det abstrakta kapitalistiska produktionssättet medan det omvända förhållandet inte gäller. Analysen av den abstrakta strukturen av det kapitalistiska produktionssättet förutsätter inte en analys av kvinnans situation. Och på samma sätt menar jag att man måste säga något om det socialistiska produktionssättet innan man tar sig an den mer konkreta analysen av kvinnans situation i existerande socialistiska samhällsformationer, eller försöker skissera kvinnans situation i en ännu icke materialiserad socialism.

Debatten har dessutom gjort mig övertygad om att när vi talar om det *kommunistiska* samhället, och det måste man ha för ögonen både under kapitalismen och socialismen, så får vi inte som klassikerna nöja oss med att säga att i detta skall uppdelningen mellan manuella och intellektuella yrken och mellan stad och landsbygd vara upphävd. Vi måste varje gång tillägga att också arbetsdelningen mellan könen skall vara upphävd. Dessutom har debatten övertygat mig om att vi aldrig bör tala om att kommunismen upphäver arbetsdelningen rätt och slätt, utan om att kommunismen upphäver den *vertikala* arbetsdelningen. Mera härom nedan.

Vertikal och horisontell arbetsdelning

Sven Ekberg hävdar i föregiven polemik mot mig att arbetsdelning inte i sig är något ont, och att 'demokratien är nödvändig i underutvecklade samhällen inte för att upphäva arbetsdelningen utan tvärtom för att främja den' (s. 58). Denna polemik är tvåfalt onödig. För det första diskuterade jag i min artikel enbart arbetsdelningen i industrialiserade samhällen, och för det andra gjorde jag i min artikel (s. 9) en åtskillnad mellan två typer av arbetsdelning, horisontell och vertikal, som SE inte noterat och verkar helt omedveten om. Denna distinktion är högst väsentlig därför att det kommunistiska samhället kännetecknas av frånvaro av vertikal arbetsdelning men med närvaro av horisontell. Jag är alltså i princip för en typ av arbetsdelning men mot en annan. Genom att SE inte använder sig av den här distinktionen vet jag inte om han för Vietnams del förespråkar enbart ökad horisontell arbetsdelning, eller om han menar att det också måste till ökad vertikal arbetsdelning. Utifrån mina bristfälliga kunskaper kan jag mycket väl tänka mig att vägen mot socialism i Vietnam för en tid kräver också ökad vertikal arbetsdelning.

Med vertikal arbetsdelning menar jag, vilket torde framgå av själva termen, en arbetsdelning som skiljer ut styrande och styrda, och som därför skapar en makthierarki. Horisontell arbetsdelning är inte förknippad med maktskillnader, och kan finnas på varje nivå i en på vertikal arbetsdelning grundad maktstruktur. För utförligare diskussion med utgångspunkt från den här distinktionen hänvisar jag till Edquist/Johansson 'Politisk teknologi: kritik av Lentz' i *Zenit* nr 43 och till del III i Charles Edquists bok *Teknik, samhälle och energi* (Cavefors/Zenitserien 20, 1977), som behandlar teknik och arbetsdelning i arbetsprocessen.

Klassallianser

En av huvudteserna i mitt inlägg var att alla klassallianser inte kan skäras över en kam, och att demokratiproblemet gestaltar sig på ett sätt när man har en klassallians mellan arbetare och bönder, och på ett annat sätt när man har en klassallians mellan arbetare och mellanskikt. Men Sven Ekberg tycks tro att han på något sätt kritiserar mig i följande citat.

Det är viktigt att förstå att samtidigt som en revolution kan genomföras på grundval av en allians mellan arbetare och bönder så skapar detta en situation som sätter bestämda gränser för politiken, som begränsar de möjliga politiska alternativen. Detta tvingar partiet att prioritera.

Det är därför nonsens att förneka att den främsta motsättningen under utvecklingen mot socialismen i dessa samhällen är den mellan arbetare och bönder' (s. 59-60).

Jag instämmer helt med SE, men jag diskuterade klassalliansen mellan arbetare och mellanskikt (alt. tjänstemannaskikt). Och med tanke på denna skulle jag vilja göra följande parafra på citatet från SE: 'Det är viktigt att förstå att samtidigt som en revolution kan genomföras på grundval av en allians mellan arbetare och mellanskikt så skapar detta en situation som sätter bestämda gränser för politiken, som begränsar de möjliga politiska alternativen. Detta tvingar partiet att prioritera. Det är därför nonsens att förneka att den främsta motsättningen under utvecklandet av socialismen i efterkapitalistiska industrialiserade samhällen är den mellan arbetare och vissa tjänstemannaskikt.'

Klassalliansen mellan arbetare och bönder skapar sina bestämda gränser, och klassalliansen mellan arbetare och mellanskikt skapar sina. I båda fallen finns det gränser, men det är inte samma gränser.

Teknologi och sociala förhållanden

I min replik till A&B föreslog jag följande definition av socialism: 'Det socialistiska produktionssättet kännetecknas av frånvaro av privat ägande av produktionsmedel, en central samhällsplanering av större delen av produktionen och – det viktigaste – att produktivkrafternas utseende kräver en arbetsdelning mellan samordnade och samordnade funktioner både inom och mellan företagen.' (s. 9)

Både A&B och SE missuppfattar vad jag ville säga. A&B skriver (s. 20) att det visserligen finns en ömsesidig relation mellan produktiv-krafter (teknologi) och produktionsförhållanden (sociala förhållanden), men att tyngdpunkten inte kan ligga på teknologin, utan måste ligga på de sociala förhållandena. SE hävdar något liknande. Han skriver t.ex. följande: 'Jag hävdar tvärtom att det är de sociala förhållandena som bestämmer hur och för vem denna teknik och teknologi kommer till användning' (s. 20). SE anser att jag tillskriver teknologin 'något slags mystiska krafter' (s. 20). Det är möjligt att jag uttryckt mig dåligt, men vad jag ville ha sagt var det följande.

I sin första fas innehöll kapitalismen manufaktursystemet, dvs. kapitalisten föste i en och samma lokal samman ett antal lönearbetare som med *hantverksmässiga* produktionsmedel framställde olika slags produkter. I manufakturen förekom både horisontell och vertikal arbetsdelning, men denna arbetsdelning var på intet sätt inbyggd i produktionsmedlen. Produktionsmedlen hade samma utseende som under skråhantverket när motsvarande arbetsdelning inte fanns. Här kan man som SE säga att 'det är de sociala förhållandena som bestämmer hur och för vem denna teknik kommer till användning'.

Med storindustrin försvinner emellertid teknikens hantverksmässiga karaktär. Det blir omöjligt för en person att ensam framställa en produkt. I och med detta kan man säga att man fått en *tekniskt* betingad arbetsdelning, till skillnad från manufakturens *socialt* betingade arbetsdelning. Detta har inte något med mystiska krafter att göra. Ett löpande band är ur alla synpunkter meningslöst om det inte förknippas med både horisontell och vertikal arbetsdelning. I de flesta processindustrier måste många moment göras samtidigt, vilket också innebär att teknologin ifråga har en inbyggd arbetsdelning. Och först när denna tekniskt betingade arbetsdelning införts kan man säga att kapitalismen blivit stabil. En återgång till gamla förhållanden tycks helt omöjlig.

Det nyss sagda vill jag sammanfatta på följande sätt: När man betraktar kapitalismens födelse måste tyngdpunkten läggas på produktionsförhållandena och andra sociala förhållanden, men när man betraktar kapitalismens senare *stabilitet*, måste tyngdpunkten läggas på produktivkrafterna, dvs. på teknologiska förhållanden.

Som jag definierade det socialistiska produktionssättet, så har det samma slags produktivkrafter/teknologi som det kapitalistiska produktionssättet. Betraktar man övergången mellan dessa produktionssätt måste följaktligen tyngdpunkten läggas på produktionsförhållandena. (A&B hävdar på s. 20 i sitt svar att jag inte alls diskuterat produktivkrafternas utseende i det socialistiska produktionssättet. Vet inte A&B hur produktivkrafterna under kapitalismen ser ut?) När jag i definitionen av det socialistiska produktionssättet skrev att det var produktivkrafternas utseende som var det viktiga, hade jag emellertid övergången till kommunism i tankarna. Och denna övergång anser jag kan belysas med en analogi med kapitalismens uppkomst.

Skall socialismen, som jag definierat den, utvecklas mot kommunism, måste som ett första steg vissa sociala förhållanden ändras (demokrati, arbetsrotation o.dyl. måste införas utöver planekonomi); tyngdpunkten ligger nu alltså inte på teknologin. Men för att den makt som härigenom tillkommer arbetarklassen skall bli stabil, så tror jag att en ny typ av teknologi, en som är alltmer oförenlig med vertikal arbetsdelning, måste utvecklas. Arbetarklassen måste få sin makt materiellt rotad för att den skall bli stabil. Och det är ur denna aspekt som det viktiga i definitionen av det socialistiska produktionssättet blir produktivkrafternas utseende. (Också de här tankegångarna diskuteras utförligare i den tidigare nämnda artikeln i *Zenit* 43 och i C. Edquists bok.)

Tankegången ovan, att man kan skilja på maktrelationer som är mer eller mindre materiellt (teknologiskt) rotade, kan tillämpas också på problemet med klassalliansen mellan arbetare och bönder. Och det är just vad SE gör. Han skriver (s. 60): 'Så länge dessa nya sociala förhållanden /kooperativ o.dyl./ vilar på en efterbliven materiell grundval kan de inte reproduceras inom produktionsprocessen. Detta innebär att samhällets ekonomiska grundvalar inte är stabila och *detta är skälet* till att den politiska och ideologiska kampen har en sådan avgörande betydelse under denna utveckling. Detta är säkert min fräckaste tes och den borde ge upphov till kommentarer.'

Kommentar: Du är inte så fräck som du tror.

Begreppet socialism

A&B:s behandling både av begreppet socialism och min diskussion av detsamma är skrämmande oproblematiserad. För A&B är allting enkelt. Klassikerna har karakteriserat det socialistiska produktionssättet – och därmed är den begreppsavgränsningen ur världen – och min annorlunda karakteristik kan de bara förstå som ideologisk bundenhet vid VPK:s officiella ståndpunkt. Låt oss nu se hur det verkligen förhåller sig med de här två sakerna.

Marx och Lenin om socialismen

För det första bör det sägas att både Marx och Lenin vägrade att ge detaljerade beskrivningar av socialism och kommunism. De ansåg, fullt riktigt, att marxismen inte kan göra den typen av förutsägelser. Detta innebär rimligtvis också att de inte tog alltför bokstavligt ens på de schematiska beskrivningar de gav av socialismen, utan kunde tänka sig att historien skulle tvinga fram modifikationer. Jag menar alltså, att även om Marx' och Lenins åsikter om socialismen helt överensstämde med A&B:s, så skulle detta i dagens läge inte vara något förkrossande argument mot mitt förslag till avgränsning av begreppet socialism. Men eftersom A&B nu tycker så, så kan det vara befogat med ett referat av Marx' och Lenins karakteristik av socialismen. De texter jag utgår från är Marx Kritik av *Gothaprogrammet*, och Lenin *Staten och revolutionen* och *Ekonomi och politik under den proletära diktaturens epok*. Lenin utgår i sina skrifter från Marx' kritik av Gothaprogrammet, varför det inte förekommer några betydelsefulla skillnader mellan de båda.

Lenin särskiljer tre epoker efter en socialistisk revolution: 1) övergångsperioden eller den proletära revolutionens epok, 2) socialismen eller kommunismens lägre fas och 3) kommunismen i egentlig mening, dvs. dess högre fas. Under proletariatets diktatur finns det både klasser och klasskamp, men under socialismen har klasserna och följaktligen också klasskampen försvunnit.

‘Socialismen innebär klassernas avskaffande. Proletariatets diktatur har gjort allt vad den kunnat för att avskaffa klasserna. Men klasserna kan inte avskaffas med en gång. Och klasserna är kvar och kommer att förbli kvar under den proletära diktaturens epok. Diktaturen blir onödig, när klasserna försvinner. Utan proletariatets diktatur kommer de inte att försvinna.’ (*Valda verk* II:2 s. 293.)

Socialismen skiljer sig från kommunismen genom att den innehåller arbetsdelning, olikheter i fråga om förmögenhet samt en statsapparat. Alla skillnader mellan personer i det socialistiska samhället ses emellertid som *individuella* skillnader, inte som *klasskillnader*.

Jämför man detta med vad A&B skriver kan man lägga märke till en klar skillnad. I sin replik till mig talar de (s. 24) om klassmässiga särintressen under socialismen. Enligt Lenin finns inga sådana. Det intressanta är emellertid inte denna aspekt, utan frågan om samhälleligt kontra statligt ägande. Jag avgränsar socialismen så att den blir förenlig, inte identisk, med statligt ägande, medan A&B identifierar socialism med samhälleligt ägande. Vad gör då Lenin? Såvitt jag förstår så har han inte brytt sig om frågeställningen. Han ser ingen väsentlig skillnad mellan samhälleligt och statligt ägande under socialismen. Han kan t.ex. skriva följande:

‘Till dess den ”högre” fasen av kommunismen inträtt, kräver socialisterna den strängaste kontroll från samhällets och från statens sida över arbetsnormerna och konsumtionsnormerna, men denna kontroll måste inledas med kapitalisternas expropriering, med arbetarnas kontroll över kapitalisterna och inte genomföras av byråkrattstaten utan av de *beväpnade arbetarnas stat*.’ (*Valda verk* II:1 s. 302.)

Eftersom Lenin hela tiden förutsätter att staten är arbetarnas stat både under socialismen och övergångsperioden, så formulerar han aldrig problemet på det sätt som det står idag efter erfarenheterna av utvecklingen i Sovjetunionen. Under socialismen är det ingen väsentlig skillnad mellan samhället och staten, och under övergångsperioden blir staten en stat i egentlig mening endast för den kvarvarande borgerligheten och bönderna. Både A&B och jag anser att det i dagens Sovjetunionen finns ett från arbetarklassen skilt skikt som bl.a. kan sägas disponera över merarbetet, även om vi sedan vill analysera företeelsen på olika sätt, men Lenin såg aldrig uppkomsten av ett sådant skikt som en reell möjlighet! Problemen med de ‘borgerliga specialisterna’ trodde han aldrig skulle kunna ta sådana proportioner.

A&B skriver i sin replik följande (s. 22): ‘Å ena sidan vet naturligtvis IJ att socialismen inte kännetecknas av statligt ägande, men å andra sidan är han givetvis lika klar över att produktionsmedlen i östeuropa inte är församhälleligade. Den enda lösningen på problemet att legitimera att produktionsförhållandena i östeuropa har socialistisk karaktär blir då en definition som är tillräckligt luddig för att dölja skillnaderna mellan statligt och församhälleligt ägande. ”Frånvaro av privat ägande ...” är just en sådan definition.’

Jag hoppas att citatet talar för sig självt mot bakgrund av det tidigare sagda. Klassikernas avgränsningar av socialismen tar inte hänsyn till alla de problem som visade sig finnas. Till skillnad från A&B har jag aldrig felaktigt gjort anspråk på att föra fram en redan av klassikerna given definition av socialism. Men detta innebär inte att jag inte kan hitta citat som ligger mycket nära den uppfattning jag fört fram. Här är ett från Lenin:

‘I Ryssland är arbetet såtillvida kommunistiskt förenat, som för det första den privata äganderätten till produktionsmedlen avskaffats och för det andra den proletära statsmakten i nationell skala

organiserar storproduktion på statsägd jord och statsägda företag, fördelar arbetskraften mellan de olika näringsgrenarna och företagen samt fördelar stora mängder av konsumtionsvaror, som tillhör staten, mellan de arbetande.’ (*Valda verk* II:2 s. 286.)

Althusser och Balibar om socialismen

Med tanke på den ställning som Althusser och Balibar intar i dagens marxistiska debatt, finns det all anledning att göra en kort utveckling och säga något om deras åsikter så som de framförs i Balibars bok *On the dictatorship of the proletariat* (New Left Books, 1977) och Althusserns efterord till densamma, *The historic significance of the 22nd congress*. Både boken och efterordet innehåller många värdefulla tankegångar, men deras behandling av begreppet socialism är mildt uttryckt tvivelaktigt. Jag skall citera ett stycke av Althusser, som även representerar Balibars åsikter.

‘För Marx och Lenin finns det inget socialistiskt produktionsätt; det finns inga socialistiska produktionsförhållanden, ingen socialistisk rätt, etc. Socialism är ingenting annat än proletariatets diktatur, dvs. ett nytt klassherravälde, i vilket arbetarklassen intar den ledande rollen i förhållande till sina allierade i en så vid massdemokrati som möjligt. Socialismen är övergångsperioden (den enda sådan period som Marx och Lenin talar om) mellan kapitalism och kommunism, en *motsättningsfylld* period i vilken kapitalistiska element (t.ex. löner) och kommunistiska element (t.ex. nya massorganisationer) samexisterar i en konfliktfylld relation. Det är en till sin natur instabil period i vilken klasskampen kvarlever i modifierade former vilka är oigenkännliga sett utifrån vår egen klasskamp; den är svår att dechiffrera, och den kan – beroende på styrkeförhållanden och vilken ‘linje’ som följs – antingen *gå bakåt* mot kapitalismen eller *göra på stället marsch* eller åter *gå framåt* mot kommunism.’ (s. 204)

Till detta bör för det första sägas att både Althusser och Balibar i likhet med A&B betraktar frågan om begreppet socialism som en fråga som Marx och Lenin har löst. De betar sig som om det fanns skrifter som behandlar socialismen på samma sätt som *Kapitalet* behandlar kapitalismen. För det andra bör det noteras att om Althusser/Balibar har rätt, så har A&B och jag fört en skendebatt. Vi har, på olika sätt, försökt karakterisera ett socialistiskt produktionsätt, men enligt Althusser/Balibar finns det överhuvudtaget inget socialistiskt produktionsätt! (Vad socialism innebär kanske trots allt inte är så enkel fråga som A&B tror.)

För det tredje bör påpekas att, som exegetik betraktat, vissa saker som Althusser påstår är helt felaktiga och andra högst tvivelaktiga. Så t.ex. identifierar Althusser socialismen med den proletära diktaturens epok, vilket på ett så flagrant sätt strider mot vad Lenin säger att det är mig en gåta hur han överhuvudtaget kommit i närheten av åsikten. Påståendet att Lenin inte erkänner socialismen som ett särskilt produktionsätt har en del som talar för sig, men i så fall bör det ses som en fas (den lägre, se ovan) i det kommunistiska produktionsättet, inte som tillhörande övergångsperioden. Lenin använder sig emellertid i diskussionerna i fråga inte av någon distinktion produktionsätt–samhällsformation, vilket ytterligare understryker min åsikt, att det inte finns någon anledning att låta hans skisser i frågan om begreppet socialism bli normgivande.

Med Östeuropa i baktanke

Begreppet socialism har alltså, som jag påpekade också i mitt förra inlägg, inte givits en klar avgränsning av klassikerna. Att A&B inte läst Marx och Lenin så pass ordentligt att de sett detta tycker jag är ganska anmärkningsvärt. Mindre anmärkningsvärt, men ur min synpunkt inte mindre beklagansvärt, är att de inte heller brytt sig om att tänka efter hur min argumentering för mitt socialismbegrepp egentligen ser ut. A&B ser ingen argumentering alls, utan bara ideologisk bundenhet vid VPK. Min argumentering kan lämpligen uppdelas i två steg, ett första som hävdar att vi idag måste erkänna existensen av ett efterkapitalistiskt produktions-

sätt, och ett andra vari hävdas att detta bör ges namnet det socialistiska produktionssättet. Jag skall kort rekapitulera de båda stegen.

1) Nästan alla marxister som använder begreppet övergångssamhälle anser, även om de specificerar termen på olika sätt, att övergångssamhällen kännetecknas av en strukturell instabilitet. Min åsikt är att Östeuropa består av strukturellt *stabila* samhällsformationer, följaktligen kan de inte klassificeras som övergångssamhällen. Detta sätt att argumentera tillåter emellertid inte A&B. Produktionssätten skall tänkas ut i huvudet utan några sneglanden på verkliga samhällen. De är t.o.m. lite förvånade över att jag öppet kan hänvisa till Östeuropa. Efter att ha beskyllt mig för att utgå från ideologiska ståndpunkter skriver de sålunda (s. 22): 'För övrigt påstår ju IJ öppet att han haft östeuropa i baktankarna vid sin definition av det socialistiska produktionssättet.' Måne Marx inte hade England i baktankarna? Eller som han skriver i *Grundrisse* (svenska urvalet s. 32): 'Också i den teoretiska metoden måste därför subjektet, samhället, föresväva föreställningen som förutsättning.' Hade det blivit bättre om jag skrivit att 'Östeuropa föresvävade min föreställning' istället för att jag 'hade Östeuropa i baktankarna'?

2) Jag vill också påpeka att min karakteristik av det efterkapitalistiska produktionssätt som jag anser mig tvungen att postulera, inte på något sätt förutsätter begreppet socialism. 'Socialism' är en term som läggs på i efterhand. I och för sig kan det ges andra namn, t.ex. det planekonomiska produktionssättet. Så långt kan alltså min argumentering sägas vara ideologiskt obefläckad. Men hur är det med själva valet av term? Varför väljer jag termen det socialistiska produktionssättet framför termen det planekonomiska produktionssättet? Min utgångspunkt var och är att valet sker i en bestämd politisk situation där det *inte finns något ideologiskt neutralt val!* Eftersom jag anser att det produktionssätt jag karakteriserat dominerar de östeuropeiska samhällsformationerna, kommer mitt val automatiskt att bestämma huruvida jag vill ge dessa samhällen den positiva beteckningen socialism (dock med kvalifikationen *stats*socialism) eller inte. Och jag har, utifrån skäl som framgår av mitt förra inlägg, *medvetet* valt termen det socialistiska produktionssättet. Kalla det gärna ett ideologiskt val, men att säga att Östeuropa *inte* är socialistiskt är också ett ideologiskt val i den specificerade situationen. Vår debatt försiggår inte i ett från politik befriat statsvetenskapligt seminarierum.

Varken socialism eller statskapitalism

I mitt förra inlägg anklagade jag A&B för att inte ens försöka säga något om vilka strukturer som karakteriserar dagens Sovjetunionen. A&B replikerade på följande sätt (s. 20): 'När vi i vår artikel säger att t.ex. Sovjet varken är socialistiskt eller statskapitalistiskt, är innebörden den att varken socialism eller statskapitalism utgör det dominerande produktionssättet i den sovjetiska samhällsformationen.' Tankegången är uppenbarligen den att två produktionssätt håller varandra i någon slags jämvikt i Sovjet. Problemet för A&B, vilket de själva inte märker, är att den här åsikten helt enkelt inte går ihop med andra saker som de lägger stor vikt vid. Deras åsikter är helt enkelt inte internt konsistenta.

Enligt A&B är 'de arbetande massornas egen kontroll över produktionsmedlen' det allt över-skuggande momentet i deras definition av socialism. Men samtidigt hävdar de att detta moment helt saknas i Sovjet. Det blir därför helt obegripligt hur de kan påstå att det i Sovjet finns socialistiska strukturer som väger jämnt med de kapitalistiska strukturerna. Vore A&B lite mer konsekventa skulle de tvingas hävda att Sovjet är en statskapitalistisk samhällsformation.

Avslutning

A&B:s replik avslutas med ett stycke svulstig retorik bemängd med grovt demagogiska finter. Vad sägs t.ex. om följande stycke (s. 27); mina kommentarer inom parentes: 'Det gäller att göra klart att demokratin inte framför allt är en fråga om taktik utan om politik (är politik inte

en fråga om taktik?), inte ett trovärdighetsproblem utan ett politiskt-strategiskt problem (är inte trovärdighetsproblemet ett politiskt-strategiskt problem?), inte ett bland många medel att nå socialismen, utan en integrerad del av själva målsättningen – socialismen.’ (Freden är en integrerad del av den socialistiska målsättningen, men inte innebär detta att vägen dit alltid är fredlig. Däremot gäller förstås, som Mao säger, att ‘krigets syfte är freden’. På samma sätt kan man sammanfatta Lenins politik på 20-talet i två slogans, ‘diktaturens syfte är demokratin’ och ‘NEP-politikens syfte är planekonomin’. Den här typen av dialektik, att *ibland* gå bakåt för att komma framåt, är tyvärr A&B helt främmande.)

I min replik påpekade jag (s. 8) att A&B aldrig klargjort varför de ur demokratisk synvinkel inte dömer ut Kuba, Kina, Vietnam och Nordkorea likaväl som Östeuropa. I sin kontrareplik säger de nu (s. 27) att efterblivna samhällen är en sak, och avancerade en annan. Och drämmer dessutom till med att jag inte fattat den djupgående skillnaden mellan efterblivna och avancerade samhällen. Men de undviker att överhuvudtaget säga något om det som var min poäng, nämligen att demokratifrågan måste behandlas på ett sätt när *klassalliansen* är arbetare–bönder och på ett annat när den är arbetare–mellanskikt. När man diskuterar klassallianser befinner man sig på den politiska nivån, när man diskuterar efterblivna kontra avancerade samhällen befinner man sig på den ekonomiska. A&B:s förklaring av varför demokratiproblemet kan gestalta sig på olika sätt i olika samhällen ser jag som en kvarleva av en ekonomistisk marxism.

Även om en ekonomistisk marxism är ohållbar så innehåller den ofta en god portion sanning, och så också i det här fallet. Genom att klassalliansen i efterblivna samhällen normalt är arbetare–bönder och i avancerade är arbetare–mellanskikt, så blir det ofta i praktiken inte så viktigt huruvida man för diskussionen på den politiska eller ekonomiska nivån. Men inte alltid! Så t.ex. tror jag att det är omöjligt att förstå varför de som arbetar i jordbruket i norra Portugal förhåller sig på ett helt annat sätt till den spirande revolutionen än de som arbetar i jordbruket i södra Portugal. Inte finns det någon så stor skillnad mellan efterblivna brukningsmetoder i norr och avancerade i söder att det kan förklara de politiska skillnaderna. Skillnaden är att i söder finns det *lantarbetare* men i norr bönder, dvs. *småborgerlighet*. Alla ekonomiskt efterblivna regioner här i världen befolkas inte av småborgerlighet. Detta gör det viktigt att se demokratiproblemet främst utifrån skilda typer av *klassallianser*, inte utifrån en uppdelning mellan efterblivna och avancerade regioner/samhällen.

A&B visar sig alltså trots allt hålla med mig om att demokratin inte är självklar i alla anti-kapitalistiska revolutioner. I vissa situationer är det så att inte ‘en fullt utbyggd demokratisk statstyp kan omedelbart förverkligas’ (s. 27). Men trots detta så skriver de som om jag *men inte dom* ser demokratifrågan taktiskt, dvs. som situationsbestämd. De skriver t.ex. att ‘IJ:s retoriska sofism att allmänna val inte nödvändigtvis gagnar arbetarklassen visar att han inte förstått sambandet mellan demokrati och socialism’ (s. 28). Men om nu allmänna val nödvändigtvis gagnar arbetarklassen så måste väl en ‘fullt utbyggd demokratisk statstyp’ kunna förverkligas omedelbart också i antikapitalistiska revolutioner i efterblivna samhällen???

Håkan och Lennart, skärp er!

För att undvika missförstånd vill jag avslutningsvis upprepa två av teserna i min förra replik. A&B tycks inte ha uppfattat någondera klart.

- 1) I dagens Sverige kan och måste kommunistpartiet pga. klassalliansens utseende obetingat vara för demokratiska fri- och rättigheter.
- 2) I dagens Östeuropa är införandet av demokratiska fri- och rättigheter en nödvändig, men på intet sätt tillräcklig, betingelse för att man skall kunna utveckla socialismen vidare. Min åsikt

är att demokratin lite paradoxalt på en gång är både nödvändig och betydelselös. De demokratiska formerna är nödvändiga, men fylls de inte med ett riktigt innehåll – upphävande av arbetsdelningen – så är de ganska betydelselösa. Att vissa av vad jag har kallat tjänstemannaskikten i Östeuropa är rädda för en demokratisering, innebär inte på något sätt att en demokratisering automatiskt skulle förändra deras privilegierade positioner. Vissa fraktioner av sekelskiftets svenska borgerlighet var mycket skrämde inför tanken på demokrati, men demokratin infördes utan att det berörde deras privilegier. Det förefaller mig troligt att något liknande kan hända i Östeuropa. Demokrati är bra men kommunism är bättre.

Ur *Zenit* nr 55 (1978)

T Tännsjö: Är riksdag och demokratiska friheter förenliga med socialistisk demokrati?

Demokrati och socialism

En glädjande debatt har kommit igång bland marxister i Sverige om demokrati och socialism. Ämnet är viktigt. Tyvärr har emellertid demokratidebatten i stor utsträckning kommit att föras på ett märkvärdigt defensivt sätt. Det viktiga har blivit att markera ett avståndstagande ifrån vissa företeelser i de socialistiska staterna. I hög grad har också debatten snarast kommit att handla om vad socialism är och om socialism förekommer i världen eller ej. Frågan om vad demokrati under socialism skulle kunna innebära har inte ställts särskilt klart. Båda dessa drag har kännetecknat debatten nyligen i *Zenit* i ämnet.

Syftet med den här artikeln är att lyfta fram i ljuset vad jag menar är de centrala problemen i fråga om demokratin under socialismen.

Ingen revolutionär socialist är väl nöjd med det politiska systemet i något kapitalistiskt samhälle. Men kritiken mot den borgerliga demokratin tar sig mycket olikartade uttryck. Grovt kunde man skilja mellan två synsätt. Medan alla socialister är överens om att själva egendomsförhållandena och den ekonomiska ojämlikheten undergräver demokratin, så *nöjer* sig vissa med detta påpekande. Andra framhäver dessutom att socialismen kan skapa möjligheter av en helt ny typ av demokrati.

Det tycks vara något i det politiska läget de senaste åren som gjort att den senare typen av ställningstaganden trängts i bakgrunden medan den förra typen kommit att dominera. När t.ex. Håkan Arvidsson och Lennart Berntson skriver i *Zenit* nr 2 1977 i ämnet så är det defensiva synsättet explicit. De vill t.o.m. göra viktiga delar av den borgerliga demokratin till definitoriska kännetecken hos socialismen.(1) Över huvud taget har en argumentation i termer av demokratiska fri- och rättigheter med samtidig hänvisning till parlamentarismens förträfflighet blivit vanlig. Demokratibegreppet har 'abstraherats' ifrån en ideal föreställning om den borgerliga demokratin där den fungerar som bäst. Det viktigaste motivet för demokratidiskussionen tycks ha varit en önskan att rikta kritik mot byråkratisk urartning av socialistiska stater. Av den framåtsyftande debatt vi för några år sedan kunde se tendenser till, med utgångspunkt i folkmakterfarenheterna i Chile och de revolutionära landvinningarna i Portugal, finns idag inte mycket kvar.(2) Alltför få tycks t.ex. ha uppmärksammat den mycket spännande utvecklingen på Kuba.

I den här artikeln vill jag peka på några principiella frågeställningar, som måste läggas till grund för en diskussion om demokrati och socialism. Jag ska kortfattat argumentera för en mera 'offensiv' syn på frågan och plädera för ett synsätt som gör den socialistiska demokratin inte bara lika demokratisk som de bästa formerna av borgerlig demokrati, utan till en helt

annan typ av politiskt system. Mera utförligt har jag genomfört samma uppgift i boken *Demokrati och proletär revolution*.

Demokrati som folkstyre

Kommunister har av tradition varit noga att framhäva att demokrati ska förstås som *folkstyre*. Detta är något som vi inte sällan varit ensamma om att lägga vikt vid. Ändå har vårt språkbruk stöd i själva ordets etymologi. Det finns också en klassisk utformning av demokrati-begreppet, vilken tar detta med folkstyre på allvar. Jag tänker på Rousseaus uppfattning. Lite förenklat kan det sägas att Rousseau med 'demokrati' menade ett sådant politiskt system, som medgav att alla deltog då beslut fattades och att besluten togs genom tillämpande av majoritetsprincipen. All beslutsrätt, all makt – utan inskränkningar av något slag – skulle ligga hos majoriteten. Vi kan uttrycka det så att Rousseau lade vikt vid såväl *deltagande* som vid *suveränitet*.

Aldrig i historien har 'demokrati' i denna klassiska bemärkelse tillämpats. Utifrån en materialistisk historieuppfattning är det inte svårt att förstå varför. I ett klassamhälle kan aldrig något sådant som klassisk demokrati fungera. Ta först detta med suveränitet. De politiska institutionerna saknar i de mest demokratiska av borgerliga republiker reell överhöghet. Även om de formellt har rätt att fatta vilka beslut som helst, så motsvaras inte denna formella beslutsrätt av en makt att få dem verkställda. Den klass som härskar i produktionen innehar också den avgörande samhällliga makten över huvud taget. Med möjligheten till allmänt deltagande är det ännu sämre ställt. Hur skulle hela folket kunna engageras i ett politiskt beslutsfattande då de politiska institutionerna inte innehar den reella samhällliga beslutsrätten?

Varje försök att realisera den klassiska demokratin i ett klassamhälle skulle således resultera i ett misslyckande, måhända också ett totalitært sådant. Men hur är det i ett socialistiskt samhälle – ett samhälle där åtminstone en majoritet innehar den reella samhällliga makten och där klasserna är under avskaffande? Skulle det där vara möjligt att bygga upp någon variant av den klassiska demokratin åtminstone för folkets majoritet? Och om det vore möjligt, vore det önskvärt? Jag tror att det både vore möjligt och önskvärt, men få tycks i dagens debatt-situation vara benägna att hålla med mig. För att förstå hur det kan vara möjligt att argumentera i den här frågan kan det vara viktigt att något granska vilka alternativ till den klassiska demokratiuppfattningen det finns. Framför allt är det kravet på deltagande, som har mildrats inom andra traditioner än den rousseauanska.

Representativ demokrati

Redan Rousseau själv såg svårigheter i att i ett mera komplicerat och omfattande samhälle realisera demokrati. Det var det där med allas deltagande i besluten som föreföll svårt att uppnå. Rousseau själv drog slutsatsen att demokrati nog var en omöjlighet. Andra har emellertid försvagat kravet på allmänt deltagande. En tradition som brukar benämnas den 'representativa' har på så vis uppkommit.

Länge intog den representativa demokratin ett slags honnörsposition i den borgerliga ideologin. Om inte folket självt kunde samlas till beslut så kunde likväl en representativ församling väljas, som beslutade *åt* folket. Detta *gjordes* i bildlig bemärkelse närvarande i besluten *genom* sina representanter.

Marxister har ofta gycklat med denna föreställning. Man har kunnat peka på att riksdagen saknar suveränitet. Detta oavsett hur konstitutionen är skriven. Ty kapitalstarka grupper kan diktera besluten, eller åtminstone dra upp ramarna för vilka beslut som är möjliga att verk-

ställa. Då blir det rena ordvrängeriet att hålla personer i riksdagen för folkets 'representanter'. Deras beslut gynnar ju främst överklassens intressen.

På denna kritik har den etablerade borgerliga statsvetenskapen givetvis reagerat med kall-sinnighet. Man har t.ex. hävdats att de maktförhållanden marxister pratar om inte kan observeras eller mätas. Därmed skulle marxisternas kritik vara ovetenskaplig! Likväl har i mera upplyst och vetenskaplig samtida borgerlig statsvetenskap den representativa doktrinen råkat i vanrykte. Nu emellertid på grunder som marxister skulle ha anledning att närmare begrunda. Olika argument har kommit i dagen vilka mycket starkt talar för att representationsbegreppet skulle vara en rent ideologisk produkt. Representativ demokrati är inte möjlig att realisera ens i ett samhälle utan klassmotsättningar. Det skulle bli alltför utrymmeskrävande att här i detalj diskutera denna argumentation som jag utförligt behandlar i min bok *Demokrati och proletär revolution* och – mera översiktligt – i en uppsats i *Humanistisk Forskning* nr 2 1977. Förenklat är de två viktigaste argumenten följande:

1) Varje indirekt form av styrelse framförer apati bland de styrda. Följaktligen finns det ofta inga bestämda ståndpunkter i viktiga politiska frågor hos folkets majoritet som en riksdag genom sin sammansättning kan 'avspegla'. Det blir alltså en ren skär myt när det talas om att besluten som fattas är 'representativa'. Denna hypotes om apati har givits en överväldigande empirisk underbyggnad.

2) Valsystemet fungerar inte så att det åstadkommer representativa utfall ens om det funnes bestämda opinioner att avspegla bland folkets majoritet. Detta gäller hur mycket möda vi än lägger ned på att göra valförandet proportionellt. Det är ju en mångfald av frågor som en riksdag under en valperiod tvingas ta ställning till, och en församling som är representativ för folkets majoritet med avseende på *en* fråga är det inte med avseende på en annan. Kärnkrafts- och energifrågorna demonstrerar detta på ett nästan övertydligt sätt. De har också öppnat ögonen på många för den representativa demokratins svagheter.

Nog vore det väl en styrka om marxister inte bara skulle behöva notera dessa svårigheter med den representativa doktrinen för att konstatera, att så kommer det också att vara under socialism. Jag tror inte heller att vi behöver göra det. Den form av socialistisk demokrati jag vill plädera för av mera klassisk och direkt karaktär undgår dessa svårigheter. I den defensiva debatt om socialistisk demokrati som förs i dag är den motsatta ståndpunkten emellertid regel. Arvidsson/Berntson menar t.ex. i sin artikel i *Zenit* nr 2 1977 att 'för att man över huvud taget ska kunna påstå att exploateringen har upphört, samt att de arbetande massorna har makten, måste det ha byggts upp en demokratisk representativ styrelseform som verkligen garanterar arbetarna, tjänstemännen, teknikerna m.fl. grupper det avgörande inflytandet över den centrala planeringen och fördelningen av merprodukten'. Med den utgångspunkten är det givet att de inte alls går in på en diskussion av detaljerna i detta politiska system, att de inte diskuterar vilka eventuella brister det är behäftat med osv. Här är de liksom andra socialister i dagens debatt mindre medvetna om, eller mindre benägna att diskutera, svårigheter med den representativa doktrinen, än de bästa bland *borgerliga* statsvetare!

Elitistisk demokrati

Om nu representativ demokrati är en omöjlighet i *varje* samhälle, vad bör då förstås med 'demokrati'? Den vanliga utvägen bland borgerliga statsvetare har varit att överge tanken om folkstyre. Man har med brutal öppenhet medgett, att det politiska systemet i länder som USA och Sverige inte alls innebär att majoritetens vilja kommer till uttryck eller liknande. Det är en elit som styr. Vad som skiljer diktatur och demokrati åt är endast frågan *hur denna elit utses*. Råder det någorlunda 'fri konkurrens' mellan flera olika eliter, och väljs en genom ett allmänt valförfarande, så har vi att göra med demokrati.

Elitismen är inte ointressant för en socialist. Vi kan visserligen säga att i länder som USA och Sverige är det inte egentligen den styrande eliten som har den verkliga samhällseliga makten. Dess styrelse är i hög grad bestämd till sitt innehåll av det ekonomiska systemet och av mäktiga ägargruppers intressen. Men hur skulle det gå under socialism? Skulle där något slag av elitstyre kunna etableras som vore i någon mening 'demokratiskt'?

Jag tror att socialister skulle kunna ha mycket att bidra med, om styrelseproblemet under socialism öppet formulerades på detta sätt – för åtminstone samhällen på en viss utvecklingsnivå. I stället för mytbildningar om representativitet kunde det nu diskuteras hur en styrande elit bör utses och därefter 'tuktas' för att det ska vara fråga om en i någon mening 'demokratis' form av elitstyre. Vilket valsystem är mest ändamålsenligt? Ska ledande kadrer sättas i praktiskt arbete? Bör återkommande kritikkampanjer genomföras? Eftersom en elitistisk styrelse knappast realiserar några demokratiska värden – den gör inte folkets majoritet suveränt beslutande eller något i den stilen – så måste den bedömas mera för sina effekters skull. Leder den fram mot sådana förhållanden som medger övergång till en mera avancerad form av demokrati? Befrämjar den olika mål för det socialistiska uppbygget, som ett brott med arbetsdelningen, frigörelse av kvinnan osv.?

Den här debatten är intressant att föra. Vilken relevans den har för debatten kring demokratin i ett framtida socialistiskt Sverige beror dock på i vilken utsträckning det är möjligt att ge rationella skäl för att en mera klassisk typ av socialistisk demokrati skulle vara möjlig att realisera. Om så vore fallet finns det i mitt tycke knappast någon anledning att spilla fler ord på den elitistiska demokratidoktrinen. När allt kommer omkring gör den ju nämligen mycket våld på språket. Vad har elitstyre egentligen med 'demokrati' att göra?

Inskränkt suveränitet

Den representativa doktrinen liksom elitismen var exempel på försök att försvaga den klassiska demokratin krav på deltagande i besluten. Skälen för detta har väl delvis varit praktiska. Man har inte sett någon möjlighet att realisera demokratin i dess klassiska form i någon typ av samhälle. När det gäller den klassiska demokratin andra komponent, den som rör folksuveräniteten, så har det emellertid inte varit ovanligt med *politiska* invändningar. Man har inte önskat ett sådant system.

Givetvis är det främst från borgerligt håll den klassiska demokratin har kritiserats på den här punkten. Man har talat om risken för majoritetstyranni, och man har t.ex. krävt att begränsade grupper, minoriteter, skulle ha *vetorätt* mot åtminstone *vissa* typer av politiska beslut, som t.ex. beslut om konfiskatorisk lagstiftning. Också socialister och radikalt tänkande människor har emellertid haft betänkligheter mot detta drag i den klassiska demokratin. Man har tänkt sig att minoriteter nog behöver något slags särskilt konstitutionellt skydd. Själva iden om en grundlag, som inte kan ändras endast genom enkla majoritetsbeslut är uttryck för denna inställning. Bland vissa anarkistiska och anarkosyndikalistiska kretsar har olika federalistiska principer uppställts emot den klassiska demokratin krav på folksuveränitet, vilket ju implicerar sträng centralism. Tal om demokratiska fri- och rättigheter, som ett slags individuella rättigheter vilka den politiska församlingen inte bara *bör* respektera, utan också genom olika medel *hindras* från att inskränka, är uttryck för samma slag politisk skepsis inför den klassiska demokratin suveränitetsprincip. Den politiska församlingens makt förminsкас med alla dessa medel. En lagtext, eventuellt uppbackad av en juridisk kår, uppställer hinder för den politiska centrala församlingens beslutsfrihet.

Det är inte endast Jimmy Carter som i dessa dagar argumenterar i termer av 'mänskliga rättigheter'. Inom analytiskt orienterad moralfilosofi, inom stora delar av vänstern, bland demokrater i alla läger, läggs huvudvikten i argumentationen på denna punkt. Det var nog

länge sedan den klassiska demokratins suveränitetsprincip stod så lågt i kurs. Traditionellt och principiellt har kommunister emellertid normalt tagit ställning *för* den klassiska demokratins idé om folksuveränitet. Man har ju ofta talat inte bara allmänt om demokrati utan om demokratisk centralism.

Demokrati av en ny typ

Vi har nu något bekantat oss med de olika alternativa ståndpunkterna i frågan om demokratin: den klassiska uppfattningen om direkt och suveränt folkstyre, den representativa och den klassiska med nedtrappade krav på deltagande – och ofta även med nedtrappade krav på suveränitet hos den politiska församlingen. Det kan nu vara dags att formulera ett mera bestämt ställningstagande och att inleda argumentationen för det. Jag menar således, att det i ett land på Sveriges höga utvecklingsnivå skulle vara möjligt att förverkliga mycket av den klassiska demokratins principer. Detta skulle också vara önskvärt.

Vad är det då för typ av styrelse jag menar att det socialistiska Sverige skulle kunna tillämpa? Jag tänker här på ett system som inte ger avkall på kravet om allmänt deltagande i besluten. Detta kan givetvis inte lösas så att alla Sveriges medborgare träffas för att fatta viktiga beslut på ett enda ställe och vid en enda tidpunkt. I stället får ett system av råd av den typ som redan Pariskommunen praktiskt taget uppfann och som sedan dess tillämpats i varje revolutionärt uppsving av de arbetande, *och som nu byggs upp på ett planmässigt sätt på Kuba*, tillämpas. Det principiellt viktiga med detta rådssystem, oavsett om det byggs upp geografiskt eller branschvis, med tyngdpunkten i bostadsområden eller på arbetsplatser, är att i råden *alla* viktiga politiska frågor ska diskuteras och att omedelbart avsättbara *ombud* – inte representanter – utses till högre råd. Givetvis bör alla val ske i samband med de politiska diskussionerna, på möten. Flerpartisystem bör tillämpas i råden, yttrandefriheten får inte undertryckas, också borgerlig kritik bör tillåtas komma till uttryck och bekämpas endast med ideologiska medel. Betydande ekonomiska resurser kommer att få satsas för att denna demokrati ska ges reella möjligheter att blomstra. Politiska möten måste t.ex. kunna hållas på betald arbetstid.

Detta om deltagandet. Hur ska det då vara med suveräniteten? Givetvis bör inte minoriteter tillåtas ha vetorätt mot några som helst beslut. Den här typen av majoritetsstyre bör vi ha all anledning att ha förtroende inför. Men hur ska det vara med lokala enheters självbestämmanderätt? Ska det finnas individuella fri- och rättigheter? Mitt svar på dessa frågor är nej. Men då det är risk att detta nej missförstås ska jag något utveckla hur jag avser att det ska förstås. Det innebär *inte* att det ska fattas politiska beslut på central nivå om allt som sker. Huruvida du ska borsta tänderna två eller tre gånger om dagen har staten normalt anledning att låta dig besluta själv. Hur produktionen i detalj ska organiseras på en viss fabrik kan de som arbetar där bäst själva avgöra. Detta innebär dock bara att den centrala folkförsamlingen faktiskt ej lägger sig i dessa frågor, att den självmant avstår tills vidare ifrån att lägga sig i dem. Den kan om den så önskar ta upp också dessa frågor till avgörande. Det är den själv och ingen annan, ingen enskild individ, ingen över den själv stående konstitution, ingen domarkår eller liknande, som avgör detta. Det är den centrala församlingen som i varje fall och i varje ögonblick avgör vilka beslut som ska fattas centralt och vilka som ska fattas lokalt eller individuellt. Kommer den t.ex. fram till att vi behöver kärnkraft och att vi som en följd måste bryta skiffer ur Billingen, så bör givetvis Skövde kommun ges rätt att ge uttryck för sin mening i frågan. Det är dock den centrala församlingen som till sist fattar beslutet. Något kommunalt veto existerar inte i en socialistisk demokrati av den typ jag förespråkar.

Det är en demokrati av en ny typ, som här antyds. Den är ny i den meningen att den aldrig tillämpats fullt ut. Samtidigt är den klassisk. Den anknyter nära till Rousseaus begrepps-bildning. I praktiken har också varje revolutionär rörelse i sitt uppsvingsskede *närmat* sig den. Men inget av detta är *argument* för den. Varför ska vi då ta ställning för den?

Argument för och emot

Det skulle givetvis föra alltför långt att här på något slutgiltigt sätt argumentera för den typ av demokrati jag vill förorda i ett socialistiskt Sverige. Den frågan kan inte heller avgöras genom ett abstrakt resonemang. Vissa aspekter på frågan måste nog t.o.m. anstå till det ögonblick då vi är i en revolutionär situation och mera vet hur den i detalj gestaltar sig. Det finns också en del taktiska hänsyn att ta. Hur vi i det *aktuella* läget ställer oss till en *existerande* konstitution som inskränker den politiska församlingens suveränitet beror i viss mån av tillfälliga konstellationer och styrkeförhållanden i klasskampen. Det är självklart för kommunister i länder som Italien och Portugal, med progressiva, ja näst intill revolutionära konstitutioner, att gå långt i sitt stöd till dessa. Också i Sverige har det varit nödvändigt att gå emot reaktionära angrepp på t.ex. den grundlagsfästa yttrandefriheten. Helt principiöst har dock inte stödet till ens en aldrig så demokratisk konstitution kunnat ges. Varje idé om skydd också för sådana demokratiska fri- och rättigheter som tryckfriheten i form av minoritetsveto mot inskränkningar har måst avvisas på principiella grunder.

Hur vi än gör de taktiska bedömningarna i dagspolitiken så är det emellertid säkert nödvändigt att något fundera över de mer principiella frågorna när det gäller socialismen och demokratin. Endast om dessa har diskuterats ingående är det möjligt att göra säkra och välbetänkta taktiska bedömningar. Att utforma en klok socialistisk strategi med avseende på demokratifrågan utan att ha tänkt igenom dem noga är en omöjlighet.

Argument för direkt demokrati

Ett viktigt skäl för den direkta typen av demokrati är av strategisk natur. Rådsidén anknyter praktiskt till organisationsformer som spontant uppstår i varje revolutionär situation. Dessa organisationsformer är också ett slags förlängning av erfarenheter som åtskilliga arbetare i Sverige i dag redan själva gjort i samband med strejkkamp, hyresaktioner m.m. Själva kamporganiseringen i rådsstrukturer tycks erbjuda ett extra argument för socialismen. Den indirekta demokratin tröghet förefaller kunna upphävas. En revolutionär rörelse som ger sitt stöd till denna typ av organisering undviker svåra motsättningar till de mest medvetna skikten av arbetarklassen – även om en konfrontation sker med den parlamentariska demokratin i klasskampen. Nu innebär inte detta några idylliska förhållanden. Också en strategi som räknar med att de arbetande bygger upp sin stridspotential genom att en rådsstruktur formeras, kan få räkna med konfrontationer med *enstaka* utslag av denna rörelse. *Varje* aktion ifrån ett arbetarråd blir ju inte progressiv på grund av sitt ursprung. Också en socialistisk strategi som bejakar detta med rådsorganisering kan tvingas att också med repressiva medel gå emot enstaka utslag av denna rörelse, om dessa är mera avancerade än situationen tillåter. I den grundläggande maktfrågan, i den avgörande striden om makten i samhället, så kan rådsstrategin emellertid basera sig på de arbetandes självorganisering. Någon motsvarande parlamentaristisk strategi för övergången till socialismen har aldrig utformats. Talet om att kampen i parlamentet i övergångsskedet ska *kompletteras* med en utomparlamentarisk rådsrörelse är nog ofta högst orealistiskt. All erfarenhet talar för att också ett mycket demokratiskt parlament kommer att stå i motsättning till den faktiska demokratiska massrörelsen. Inga garantier finns ju för övrigt för att parlamentet i en revolutionär situation kommer att vara särskilt demokratiskt sinnat eller särskilt 'representativt' sammansatt.

Inte bara strategiska skäl talar för rådsdemokratin. Också mera 'kvalitetsinriktade' skäl förtjänar att övervägas. Den direkta demokratin har förtjänster i sig som inget alternativ till den kan uppvisa. Detta framstår med särskild tydlighet då man betänker att detta med representativ demokrati är en myt. Enda alternativet till direkt rådsdemokrati är en eller annan variant av elitistiskt styre. Genom den direkta rådsformen av demokrati kan den politiska apatin brytas. Folkets majoritet kan i en medveten och planmässig bemärkelse bli skapande av

sin egen historia. Folkets majoritet förvandlas från passivt föremål för sociala skeenden till sin kollektiva lyckas egen smed.

Det tredje argumentet för direkt rådsdemokrati som jag vill framhäva är att endast denna demokratiform under socialismen förefaller på ett naturligt sätt befrämja övergången till kommunism. En viktig tanke i marxismen är ju att staten under socialismen ska vittra bort. Därtill krävs planmässiga insatser. Även om också socialismen måste dras med en lång rad byråkrater, tjänstemän i arbetsledande ställning, förvaltare osv., så ska så småningom arbetsdelningen upphävas. Alla ska dela på dessa uppgifter. För att detta ska bli möjligt att gradvis genomföra, och för att byråkratin inte ska avskilja sig som ett särskilt skikt, har kommunister traditionellt tänkt sig att ett system med arbetarkontroll ska etableras. Då måste emellertid politiska ombud *och* byråkrater vara omedelbart avsättbara. Dessa ska utföra sina uppgifter under de arbetandes strängt vakande blickar. Men något sådant är bara möjligt om det politiska systemet är uppbyggt enligt en eller annan rådsprincip.

Argument mot direkt demokrati

Också mot direkt rådsdemokrati har stundtals strategiska argument framförts. Det har sagts att det inte rimligen är möjligt att bygga upp ett stöd för en strategi som ytterst är oförenlig med försvaret av de demokratiska landvinningar de arbetande tillkämpat sig. Försvaret av riksdagen och de demokratiska fri- och rättigheterna får här ett taktiskt drag över sig. Dessa institutioner försvaras mot angrepp från höger. En dag, är tanken, ska de emellertid *överskridas*. Hur ska vänstern få folkets majoritet med på ett sådant äventyr?

Det framgår av min argumentation *för* råds-principen, att jag inte menar att detta argument är avgörande, även om jag givetvis medger att det har viss vikt. Av *större* betydelse är dock, föreställer jag mig, att själva den revolutionära rörelsen där folkets majoritet en dag förhoppningsvis deltar kommer att konfronteras med de parlamentariska institutionerna (om inte reaktionen dessförinnan har avskaffat dem). I det läget kommer det nog för folk i gemen att vara lättare att identifiera sig med det egna arbetarrådet, den egna kvarterskommittén, än någon riksdag eller kommunfullmäktigeförsamling. Jag undrar för övrigt om inte argumenten utifrån arbetarklassens viktiga demokratiska landvinningar lite missar en viktig poäng när huvudvikten läggs vid vissa *institutioner*. Inte är det väl *dessa* som folk i gemen är beredda att försvara. Det är väl snarare ett faktiskt politiskt utrymme, reella möjligheter att utöva ett politisk inflytande (som nog oftast är mycket större t.ex. genom en politisk strejk än genom deltagande i ett val vart tredje år!) som folk vill försvara. Och även om det är en svårighet med rådsstrategin att den en dag måste konfrontera sig praktiskt med parlamentariska institutioner (om dessa finns kvar), så är det en *ännu* större svårighet med varje form av parlamentarisk strategi att den aldrig har kunnat ges någon trovärdig utformning. Också den parlamentariska demokratinas vänner har normalt fått lita till något slags utomparlamentarisk revolutionär huvudkraft. (Framst är det i folkdemokratisk skepnad som den parlamentariska doktrinen upptagits i socialistisk tradition. Då har det emellertid varit uppenbart, att revolutionens huvudstyrkor funnits på annat håll än i de demokratiska institutionerna!)

Rådsdemokratin har också kritiserats på grund av mera inneboende egenskaper. Det har hävdats att rådsdemokrati leder till att aktiva minoriteter manipulerar opinioner. Partiernas roll reduceras. Betydelsen av politiska ideologier förminskas. Demagogisk folklighet och bussig duktighet kommer till makten. Jag tror dock inte att det ska behöva gå så. Varför skulle inte debatterna i råden kunna politiseras – om det verkligen blev så att vad som sades där *hade* politisk betydelse? Och varför skulle demagogi ha särskilt stora möjligheter att skörda triumfer i en rådsstruktur? Borde inte där besluten komma att fattas på ett mycket mera ansvarigt sätt jämfört med hur val t.ex. går till i en 'representativ demokrati'? Jag tror att de här argumenten bygger på reaktionära fördomar mot 'massorna'. De utgår också ifrån

felaktiga premisser i lättvindigt generaliserande resonemang. Vad som kan iakttas ifråga om ansvarslöst resonerande och förhastat beslutande i organ som inte haft något reellt inflytande utan endast varit rådgivande, organ för 'medinflytande' osv., är utan relevans. Det rådssystem jag talar om har faktisk beslutsrätt, det är på en gång dömande och verkställande samtidigt som det beslutar suveränt.

Är då inte den direkta rådsstyrelsen uttryck för politisk fanatism? Blir det inte arbetsamt med alla dessa möten? Detta är en invändning, menar jag, som väger lätt. Den är uttryck för en perverterad syn på politik. Politik är givetvis skojig. Den bör *göras* skojig. Har detta argument alls någon övertygande kraft, så hämtar det denna ifrån erfarenheter som förskräcker av det kommersialiserade politiska livet i kapitalistiska samhällen och av den byråkratiska politiska livlösheten i de socialistiska samhällena. Men politiken i Portugal 1975 eller i Chile under folkfronten – kan någon tänka sig något roligare och mera medryckande?

Ett sista argument mot direkt rådsdemokrati under socialism som jag vill nämna har stor vikt. Jag är inte säker på hur jag ska handskas med det. Det innebär att denna typ av demokrati skulle vara orealistisk. Även om det vore fint med rådsstyre, så är det inte möjligt att upprätthålla ett sådant på grund av bristen på revolutionär entusiasm annat än i själva övergångsskedet. På den här punkten bör diskussionen utvecklas ytterligare men det måste få anstå till något annat tillfälle.

Måste man då *välja* mellan råd och riksdag? Jörn Svensson, Arvidsson och Berntsson m.fl. har tänkt sig en kombination. Är det inte en metod att ta till vara båda systemens positiva sidor samtidigt som man undviker deras brister? Visst vore det en underbar lösning, men den är nog avgjort orealistisk. Har en gång makten lagts hos en riksdag och en central byråkrati som ej är *direkt* avsättbar, så blir det inte lätt att alls få igång någon rådsstruktur, den må ges aldrig så goda möjligheter till 'medinflytande'. Någon annan metod att bryta den politiska apatin än att göra folk politiskt självbestämmande existerar inte. Valet träffas ju för övrigt sannolikt på ett mycket tidigare stadium, i själva den politiska kampen under kapitalismen. Vad det gäller är ett val av strategi *nu*, inte i en avlägsen socialistisk framtid.

Argument för centralism

Argumenten för centralismen sammanfaller i mycket med argumenten för en statsapparat över huvud taget under socialism.(3) Under det socialistiska uppbyggnadsskedet måste folkets flertal företa en väldig kollektiv ansträngning. Det projekt man ger sig i kast med har politisk karaktär. Det krävs samordning, planering, disciplin. Alla måste vara med. Individuella fri- och rättigheter, garanterade i en konstitution som förminskar majoritetens beslutsrätt, likaväl som federalistiska inslag, utgör lika många inskränkningar av kollektivets frihet och makt att genomföra de uppgifter det föresätter sig. Det ligger med andra ord något i Rousseaus paradoxala idé, att det är möjligt att *tvingas* till ökad frihet. Just genom självdisciplineringen och centralismen blir det också möjligt rent empiriskt att successivt öka den *faktiska* individuella friheten. I praktiken kommer det att finnas ett betydande och ett växande utrymme för individuella fria beslut likaväl som lokala möjligheter till självstyre. Gränserna kommer emellertid hela tiden, så länge det existerar en stat, att dras upp av den gemensamma politiska exekutiven. *Om* det uppkommer oförenliga ståndpunkter också efter ingående diskussion om femårsplanen, där en region eller ett enskilt företag inte vill fullgöra de åtaganden det ålägges, så är det i sista hand den centrala politiska instansen som avgör frågan. Det duger inte att förhandla om femårsplanen. I sista hand är det i den demokrati jag förespråkar så att den våldsapparat som finns lyder under den centrala politiska församlingens faktiska och juridiska kontroll. Däri skapas en yttersta garant för att kollektivets vilja också ska genomföras. Våldsapparaten utgör i den här typen av samhälle ett slags demokratisk garant emot 'utomparlamentarisk' obstruktion.

Argument mot centralism

Inför denna beskrivning av den demokratiska centralismen ger sig de anarkistiskt färgade argumenten själva. Kan inte en sådan centralistisk demokrati lätt bli totalitär? Vad händer om den centrala makten trots allt avskiljer sig, blir i praktiken oavsättbar, bygger upp ett system med privilegier och börjar styra efter sitt eget huvud? Är det då inte bra om det finns en konstitution som går ut på att individer eller regioner eller enskilda fabriker har rätt att gå sin egen väg i sådana lägen?

Jag medger utan omsvep att de faror som här påpekas är reella. Men på vilket sätt gör federalism eller ett eller annat system av maktdualism – eller för den delen systemet med grundlagsfästa demokratiska fri- och rättigheter – att vi undgår dem? Hur ska grundlagen försvaras? Av en juridisk kår? Men vad säger att inte *denna* snarare urartar än rådsstrukturens centrum? Och, vad som kanske väger tyngst emot inskränkningar av suveräniteten hos de politiska kollektiva institutionerna. Föder inte regionalismen en politisk ansvarslöshet? Leder inte maktdualism till minskad ansvarighet inför *helheten*? Kommer inte olika politiska organ se mera till de delar av det hela som de direkt kan påverka, medan det får gå hur det vill med andra delar? I den federalistiska modellen är ju helheten bara en summa av de enskilda delarnas beslut. Är inte det om något en utmärkt jordmån för byråkratism och urartning av *alla* de olika delarna av statsapparaten?

Slutsats

Av vad jag sagt i den här artikeln följer inget bestämt för hur en konkret socialistisk strategi bör utformas med avseende på demokratifrågorna. Än mindre får vi svaret på dagsaktuella taktiska spörsmål. Jag tror dock att de principiella problem jag aktualiserar är sådana, att ingen revolutionär socialist har rätt att negligera dem. Och jag tror det är särskilt viktigt att vi inte låter oss skrämmas av olika antikommunistiska eller antisovjetiska kampanjer, så att vi inte ställer dem på ett fördomsfritt sätt. Mycket talar för att demokratiska rättigheter och riksdag *är* oförenligt med den bästa formen för socialistisk demokrati. Den möjligheten måste vi allvarligt överväga *samtidigt* som vi försvarar existerande politiska institutioner mot angrepp av reaktionen. Vågar vi inte genomföra en förutsättningslös debatt i den här frågan så kommer vi också att ha tämligen lite av *positiv* karaktär att tillföra en kritik av de existerande socialistiska staternas politiska system.

Torbjörn Tännsjö

Noter

1. För att uttrycka det lite tillspetsat skulle jag vilja framföra hypotesen att det är Arvids-sons/Berntsons strukturalistiska avsteg ifrån den materialistiska historieuppfattningen som får dem att på detta sätt göra den borgerliga representativa idén om demokrati till en definatorisk del av socialismen. Materialismen lär ju att det är möjligt att göra en tämligen skarp (analytisk) åtskillnad mellan 'bas' och 'överbyggnad'. Det är ju en förutsättning för tesen, att det är möjligt att uttala sig med tämligen stor bestämdhet om hur förhållanden i överbyggnaden kausalt bestäms av förhållanden i basen. Inte så att de kausala sambanden bara skulle gå 'i en riktning' och inte heller så att helt exakta kategoriska förutsägelser kan göras om fenomen i överbyggnaden på basis av ekonomiska analyser, men väl så att bestämda ramar för vad som är möjligt i överbyggnaden skulle kunna konstateras genom rent ekonomiska analyser. Arvidsson/Berntson tycks emellertid endast anse, att den materialistiska historieuppfattningen äger giltighet för den kapitalistiska epoken i mänsklighetens historia. De skriver således om de socialistiska staterna i *Zenit* nr 3 1977:

‘Visserligen är ekonomin (främst produktionsförhållandena) i sista hand bestämmande, men i motsats till det kapitalistiska produktionssättet är både i övergångssamhället och under socialismen politiken den dominerande nivån.’ (s.22)

Således bäddar Arvidsson/Berntson för sådana orimligheter, som tesen att Sovjetunionen utvecklades mot socialism efter revolutionen. Kollektiviseringen av jorden, förstatligandet av produktionsmedlen och införandet av planekonomi avbröt emellertid den socialistiska utvecklingen, eller ‘ansatsen’ till en sådan. De skriver i *Zenit* nr 2 1977:

‘Revolutionsförloppet i Sovjetunionen är historiskt sett förklarligt ... Dess resultat kan emellertid inte förnekas, nämligen att de demokratiska fri- och rättigheterna bröts ned och att ansatserna till socialistisk utveckling avstannade.’ (s. 80)

Roten till det onda tycks vara en olycksalig fotnot i *Kapitalet*. Marx behandlade förhållandet, att politiska förhållanden var mycket påtagliga fenomen i det antika samhället, medan religiösa förhållanden fick en mera framträdande roll under feodalismen. Betydde då inte detta just att den materialistiska historieuppfattningen ej ägde giltighet för dessa epoker? Nej, menade Marx med rätta, men gjorde inte tillräckligt klart varför. Det var förvisso så, menade Marx, ‘... att medeltiden inte kunde leva av katolicism och den antika världen inte av politik.’

‘Det sätt varpå de fick sitt livsuppehälle förklarar omvänt, varför i ena fallet politiken, i andra fallet katolicismen spelade huvudrollen.’ (s. 72)

Vad Marx vill ha sagt är säkerligen att den politiska överbyggnaden kan *gestalta* sig på lite olika sätt i olika epoker. Än har politiska förhållanden en framträdande roll, än är det religionen som dominerar. Därav följer givetvis inte att något enstaka politiskt förhållande under antiken kan analyseras, förklaras eller förutsägas, utan en grundläggande ekonomisk analys. *Det* påståendet öppnar dörren på vid gavel till en idealistisk historieuppfattning. Tesen att *vilka* förhållanden i överbyggnaden som spelar huvudrollen har ekonomiska orsaker implicerar *inte* att materialismen har upphört att gälla för en historisk epok där till exempel politiken har en framträdande roll. Ekonomins kausalt dominerande roll kan *inte* reduceras till detta att avgöra vilken typ av förhållanden som under en viss epok är kausalt dominerande. Det vore liktydigt med att materialismen, på *för all del materialistiska grunder*, skulle sakna giltighet t.ex. vid analysen av socialistiska samhällen. I den positionen har dagens strukturalister med sina hänvisningar till att ekonomin endast bestämmer ‘i sista instans’ hamnat.

2. Den defensiva hållningen, som bottnar i en önskan att *avgränsa* sig ifrån den faktiskt existerande socialismen, i en önskan om en lite obestämd ‘ideologisk brytning’ med denna, tar sig stundtals aggressiva uttryck. Det kan röra sig om försök att ur erfarenheterna i den portugisiska revolutionen eller ifrån Chile under UP-regeringen eller ifrån dagens kubanska demokratiska experiment, söka finna uppslag till former av proletär demokrati som överskrider de demokratiska institutionerna i de kapitalistiska samhällena. Arvidsson/Berntson riktar således i *Zenit* följande utfall mot dem, som hyser tvekan om den borgerliga demokratis förträfflighet:

‘Men även om de etablerade kommunistiska partierna idag övergivit parollen [om proletariatets diktatur] som sådan, eftersom den djupt komprometterats av stalinismen, lever resterna av den kvar i flertalet kommunistpartier, i form av en tvetydig inställning till demokratin under socialismen, som en ringaktande och dubbelbottnad hållning till den representativa demokratin, de medborgerliga fri- och rättigheternas betydelse för den västeuropeiska arbetarklassen’ (s. 87)

En sådan inställning befrämjar inte kritiskt tänkande!

3. Att en statsapparat behövs under socialismen är marxistiskt elementa, men för Arvidsson/Berntson blir det likväl en tanke, som omöjligt låter sig tänkas. De tycks åtminstone mena, att *statligt ägande* och socialism är oförenliga begrepp. På många punkter

intar de vad jag skulle vilja kalla socialdemokratiska positioner. Här är det emellertid, i *Zenit* nr 2 1977, plötsligt fråga om rena rama anarkismen:

.. produktionsmedel och naturrikedomar fräntas ett toppskikt av kapitalägarna och statsbyråkraterna och överförs till *allmän egendom*. Detta får aldrig vara det samma som statligt ägande.’ (s. 81)

Och varför får allmänt ägande aldrig vara detsamma som statligt ägande – om det ska vara fråga om socialism? Återigen är det Arvidssons/Berntsons idealistiska historieuppfattning som avsätter märkvärdiga resultat. De vägrar att tala om klasskaraktären hos andra stater än borgerliga, annat än genom att gå in på detaljer ifråga om utformningen hos dem, den inre strukturen hos staterna ifråga. För en materialist är det naturligt att hävda, att t.ex. den extremt byråkratiskt urartade sovjetiska statsapparaten i 30-talets Sovjetunion var en arbetarstat. Detta inte på grund av att faktiskt en arbetarstyrelse upprättats. Så var ju inte fallet. Utan på grund av hur den ekonomiska strukturen omdanats. Just genom förstatligandet av de viktigaste produktionsmedlen och genom upprättandet av planekonomin skapades sådana förhållanden att den styrande byråkratiska eliten ej kunde styra helt efter eget huvud. Den kunde skaffa sig betydande materiella fördelar, men det fanns bestämda ramar för vilka politiska beslut den kunde fatta och genomdriva. Dessa ramar drogs upp av själva produktionsförhållandena. ‘I sista hand’, skulle man kunna säga, så är det arbetarklassens och folkflertalets intressen som måste läggas till grund för politiken.

Ett analogt resonemang i syfte att visa att det inte var socialdemokratin och arbetarklassen i Sverige som tog över statsmakten på 30-talet skulle uppenbarligen Arvidsson/Berntson vara med på att föra. Borgerliga stater kan anta olika former och likväl vara borgerliga till sin karaktär. Men för socialistiska stater är inte detta möjligt. De måste anta en alldeles särskild form, de får inte inneha produktionsmedel, de måste vara uppbyggda med den borgerliga demokratin institutioner som bas. Varför? Den strukturalistiska och idealistiska historieuppfattningen vad gäller alla andra historiska epoker än den kapitalistiska är förklaringen?

Anförd litteratur

Arvidsson, H., och Berntson, L., ‘Socialismen och demokratin’. *Zenit* nr 2 1977

‘Svar till Ingvar Johansson’, *Zenit* nr 3 1977

Marx, K., *Kapitalet*, band 1, Cavefors, Uddevalla 1969

Tännsjö, T., *Demokrati och proletär revolution*, Doxa, Lund, 1977

‘Socialfilosofi – ett exempel’, *Humanistisk Forskning* nr 2 1977

Ur *Zenit* 56 (1978)

Arvidsson, Berntson: Filosofins elände – en replik i debatten om demokrati och socialism

För drygt ett år sedan startade Håkan Arvidsson och Lennart Berntson en debatt i *Zenit* om demokrati och socialism. De återkommer här och diskuterar den kritik som riktats mot deras inlägg och hävdar bl a att deras kritiker opportunistiskt behandlar demokratin som en taktisk fråga inför socialismen. Enligt Arvidsson och Berntson kan de demokratiska rättigheter som arbetarklassen i kamp lyckats uppnå under kapitalismen tjäna som vägröjare för socialismen och den fulla politiska demokratin är vidare en nödvändig beståndsdel av socialismen. Andra frågor som berörs är kontrollen över produktionsmedlen, planering på central och regional nivå, uppgörelsen med den östeuropeiska utvecklingen samt strategin för socialism i Europa.

Debatten om demokrati och socialism har nu pågått under drygt ett år och det har influerat en hel del debattinlägg. Av dessa inlägg är vi i stort sett eniga med Sven Ekbergs och Karin Widerbergs, åtminstone vad beträffar den allmänna grundsyn de ger uttryck för. Sven Ekbergs frågetecken kring demokratins problem i tredje världen anser vi i allt väsentligt vara besvarade genom vårt andra inlägg där vi ingående diskuterade det problemet.

Till Karin Widerberg vill vi säga att hennes hävdande av kvinnofrågans roll och reproduktionens betydelse för socialismens förverkligande, mycket väl låter sig förenas med vår allmänna tes om produktionsförhållandenas primat under socialismen. Dessutom vill vi tillägga att det naturligtvis är omöjligt att tänka sig ett upphävande av kvinnoförtrycket om kvinnorna inte tillåts att bilda egna organisationer, och fritt verka för sina intressen och ståndpunkter. Kvinnans frigörelse är därför inte möjlig annat än under en socialistisk demokratisk styrelseform.

Om det således är möjligt att ganska kort konstatera en grundläggande överensstämmelse mellan våra egna positioner och Ekbergs respektive Widerbergs, så förhåller det sig omvänt när det gäller skillnaderna mellan oss och de fyra filosoferna Ingvar Johansson, Svante Nordin, Armas Lappalainen och Torbjörn Tännsjö. Den polemiska insats dessa fyra presterat utmärker sig för sin sällsynta fantasirikedom vad gäller systematiska vantolkningar, konstruerade sofismer och vilseledande frågeställningar. För att i någon mån råda bot på den förvirring som därigenom åstadkommit vill vi kort försöka rekapitulera debattens centrala positioner och dess politisk-ideologiska bakgrund, innan vi griper oss an det egentliga bemötandet.

Debattens bakgrund

Debatten i *Zenit* om demokrati och socialism förs mot bakgrund av vissa teoretiska och ideologiska traditioner, samt aktuella politiska strömningar och motsättningar. Endast i ljuset av dessa förhållanden blir polemiken fullt begriplig. Vi ska här schematiskt beröra några av de punkter vi tror är av betydelse.

Den yttersta grundvalen för hela den europeiska diskussionen om demokratin är naturligtvis det misslyckade försöket att bygga upp ett demokratiskt socialistiskt system i Sovjetunionen och Östeuropa. Detta misslyckande har inte bara givit upphov till traumatiska händelser i Östeuropa utan också försatt de västeuropeiska kommunistpartierna i en ohållbar situation – politiskt och teoretiskt.

Den andra punkten rör den kommunistiska rörelsens ideologiska och teoretiska traditioner i frågan om demokrati och socialism. Redan när den kommunistiska internationalen bildades 1919 grundlades den oförsonliga motsättningen mellan den borgerliga demokratin (och socialdemokratin) och den kommunistiska rörelsen. Även om argumentationen och perspektiven skiftat under de gångna årtiondena kvarlever en barlast av doktriner och bedömningar vilka gått igen i *Zenit*-debatten. Hit hör föreställningen att demokratin är ett borgerligt fenomen; man har krävt utvidgning av demokratin i Västeuropa samtidigt som man uppfattat den som en illusion och en innehållslös formalitet. De demokratiska föreställningarnas starka förankring inom arbetarklassen uppfattas som ett uttryck för falsk medvetenhet (jfr. tesen om arbetarklassens parlamentariska illusioner), alternativt socialdemokratisk dominans. Den politiska styrelseform som svarar till arbetarklassens maktövertagande – har man menat – är inte demokratin utan den proletära diktaturen, som i sin ursprungliga form är baserad på ett system av arbetarråd. Proletariatets diktatur och borgerlig demokrati har uppfattats som varandras absoluta motsatser.

Visserligen har dessa punkter nedtonats särskilt under efterkrigstiden, men mer eller mindre uttalat lever de fortfarande kvar. Och detta inte bara inom smågruppsvänstern, utan i bred omfattning också inom ett traditionellt kommunistparti som VPK. Ofta förknippas dessa ståndpunkter med en *vänsterlinje*, medan ett bejakande av demokratins principer, en kritik av proletariatets diktatur, och ett accepterande av en demokratisk väg till socialismen är identifierade med en *högerståndpunkt*. Detta även inom partier som programmatiskt har accepterat flerpartisystem, parlamentarism och en demokratisk övergång. En utbredd hållning är att dessa nya ståndpunkter är en taktisk manöver för att uppnå trovärdighet i den borgerliga offentligheten.

Denna uppfattning befästs av det förhållandet att borgerligheten och socialdemokratin använder demokratifrågan, och fri- och rättighetsproblematiken i återkommande kampanjer mot kommunistpartierna och socialismen. Från kommunistiskt håll driver man ofta motargumentet att frågan inte gäller demokrati eller diktatur, utan socialism eller kapitalism. Därmed stadfäster man uppfattningen att demokratin och socialismen inte hör ihop; att demokratin enbart hör till borgarklassen och socialismen till arbetarklassen; att ett accepterande av demokratin är ett knäfall för borgerlig ideologi.

Vi menar att dessa föreställningar i relativt hög grad påverkat reaktionen på vår första artikel, ofta på ett outtalat eller oreflekterat sätt.

För det tredje: polemiken i *Zenit* är i ett par fall relaterad till den växande prosovjetismen inom VPK. Redan i vår första artikel underströk vi att det rör sig om en strömning i partilivets undervegetation, en tendens som särskilt kan förmärkas inom Kommunistisk Ungdom (KU) och delar av de akademiska mellanskikt som under senare år inträtt i partiet. Det är naturligtvis fel att påstå att något av inläggen är uttryck för eller representerar denna strömning. På den andra sidan menar vi att kritiken i ett par fall är influerad av den prosovjetiska tendensen inom VPK. Främst därför att man i dessa fall återfinner mycket av den traditionella kommunismens syn på demokratin.

Slutligen måste debatten i *Zenit* ses i perspektivet av den aktuella huvudmotsättningen inom den europeiska kommunismen, mellan å ena sidan en uppfattning präglad av traditionalism och prosovjetisk ortodoxi, och på den andra sidan den eurokommunistiska tendensen. Givetvis finns andra hållningar inom den europeiska kommunismen än dessa två. Varken Torbjörn Tännsjös arbetarrådsmodell eller Armas Lappalainens vänsteristiska synsätt rymms inom ovannämnda ram. Dessutom finns naturligtvis variationer på de två huvudteman. *Inte desto mindre utgör den prosovjetiska traditionalismen och eurokommunismen de två polerna i dagens europeiska kommunism*. Trots de betydande skillnaderna mellan våra kritiker är deras inlägg likartade i det bestäm da avseendet att de ställer sig negativa till de centrala punkterna i eurokommunismen.

Våra huvudteser

Den centrala politiska och teoretiska linjen i vår första artikel (*Zenit* nr 50) byggde på tesen att demokratin utgör en oskiljbar beståndsdel av socialismen. Inte enbart i den meningen att det är möjligt och önskvärt att förena en demokratisk styrelseform med socialism. Vår syn på sambandet är av mer ovillkorlig och kompromisslös karaktär: *socialistiska samhällsförhållanden är överhuvudtaget inte möjliga att förverkliga utan ett demokratiskt politiskt system*.

En kort utvikning: Vi bestrider inte att det går att genomföra folkliga, antikapitalistiska och antiimperialistiska revolutioner utan demokrati. Vi bestrider inte att man kan genomföra sociala reformer, som höjer de arbetande massornas levnadsstandard, utan demokrati. Inte

heller har vi förnekat att man kan genomföra en industrialiseringsprocess i ett land utan demokrati.

Vad vi däremot obetingat påstår är att socialistiska produktionsförhållanden och en socialistisk arbetsdelning inte är möjlig att bygga upp utan en demokratisk styrelseform. Vi bygger denna huvudtes på fyra teoretiska fundament som vi här kort räknar upp:

- a) att socialistiska produktionsförhållanden är lika med församhällelig egendom, vilket i sin tur innebär att *massorna* (inte staten, inte partiet) har kollektiv makt över produktionsmedel- produktionsprocess.
- b) att den socialistiska ekonomin styrs av en central planering, som genom ett system av demokratiska institutioner måste länkas till massorna för att kunna uttrycka deras behov och intressen.
- c) att socialismen ersätter konkurrens och profit med en medvetet politiskt styrd utveckling. Den politiska nivån övertar ekonomins (under kapitalismen) dominerande roll i samhällsstrukturen.
- d) att socialismen inte bara innebär att de arbetande massorna återförenas med produktionsmedlen (se punkt a ovan), utan också att de återförenas med statsmakten. Eller uttryckt på annat sätt: under kapitalismen är staten en maktapparat ovanför och bortom massornas kontroll, medan staten under socialismen ställts under massornas kollektiva kontroll. Denna massornas återförening med politiken förutsätter demokrati.

En annan huvudlinje i vår argumentation utgår från vår distinktion mellan å ena sidan den borgerliga statsapparats kårer (polis, militär, den civila byråkratin, domstolsväsendet) och på den andra sidan de representativa politiska institutionerna; å ena sidan de principer om hierarki, underordning, auktoritärt beslutsfattande efter vilka de borgerliga kårerna fungerar och på den andra sidan de principer om allmän och lika rösträtt, demokratiska fri- och rättigheter som är knutna till de folkvalda politiska organen.

Med utgångspunkt från dessa distinktioner framförde vi följande teser:

- a) de representativa politiska organen med anknutna fri- och rättigheter är inga specifikt borgerliga fenomen, utan en politisk styrelseform i linje med de arbetande massornas strävanden och intressen.
- b) kampen för de demokratiska organen och friheterna har burits upp av arbetarrörelsen i strid mot borgarklassen och dess statliga maktapparat. Varje gång demokratin hotats eller en återerövring stått på dagordningen har arbetarrörelsen gått i spetsen för kampen.
- c) i den västeuropeiska arbetarklassens frigörelsekamp under detta århundrade har kampen för och försvaret av demokratin intagit en nyckelställning.

Den tredje huvudlinjen i vår första text utgjordes av påståendet att övergången till socialism i Västeuropa måste ske på demokratisk väg. Oavsett vilka konkreta former övergången tar måste den ta sin utgångspunkt i de demokratiska institutionerna och principerna, och medföra en utvidgning av dessa.

Omprövning nödvändig

Vidare menade vi i vår första artikel att man inte kan omfatta dessa ovan redovisade teser utan att ompröva och revidera vissa centrala punkter i den kommunistiska rörelsens hittillsvarande teori och ideologi. Här vill vi särskilt peka på följande:

- a) teorin om proletariats diktatur är idag teoretiskt felaktig, politiskt vilseledande och historiskt komprometterad. Den måste avskrivras.

b) de klassiska teserna om demokratin och parlamentarismen som borgerliga företeelser är inte hållbara. De måste ersättas med en teori om sambandet mellan demokrati och socialism, samtidigt som begränsningarna av demokratin i det borgerliga samhället påvisas.

c) tesen om kommunistpartiets ledande roll, liksom doktrinen om kommunistpartiet som arbetarklassens enda egentliga parti måste avvecklas.

d) istället måste man erkänna andra politiska arbetarorganisationers (liksom andra partiers) inte bara existensberättigande utan också likaberättigande.

e) synen på de nuvarande s.k. socialistiska länderna i Östeuropa måste i grunden omprövas. Här ligger prövostenen för utvecklingen av en ny syn på demokratis roll i kampen för socialismen.

Så exempelvis är påståendena beträffande Östeuropa om samexistensen av en socialistisk bas och en odemokratisk överbyggnad, helt oförenliga med tesen om demokratin som en del av socialismen. Här finns emellertid fler känsliga punkter: nödvändigheten av att överge den helt felaktiga föreställningen att demokratin f.n. utvidgas i Östeuropa, kravet på ett upphävande av kommunistpartiernas maktmonopol, kravet att skilja partierna från statsapparaten etc.

Avslutningsvis: Ju mer man betonar demokratis roll i kampen för socialismen och sambandet mellan demokrati och socialism, desto nödvändigare blir det att genomföra en uppgörelse med prosovetismen liksom en omprövning av väsentliga delar av de kommunistiska partiernas historia och ideologi. Detta är emellertid långtifrån tillräckligt. Betydligt mer påträngande är en självkritisk uppgörelse med den modell för socialism som dagens östeuropeiska samhällen, främst Sovjetunionen, gör anspråk på att företräda. Här räcker det inte att då och då tvingas till avståndstaganden från de värsta övergreppen.

Filosoferna och politiken

Finns det då något som förenar våra kritiker, utöver det faktum att de alla är filosofer. Vi menar bestämt att så är fallet, och vill framför allt trycka på två gemensamma nämnare.

Först och främst undviker våra fyra kritiker sorgfälligt att ta upp den politiska problematiken. Ingen av dem reser frågan varför det idag – i både Öst- och Västeuropa – förs en diskussion om hur socialismen ska kunna förbindas med demokrati, hur den ska kunna ges ett 'mänskligt ansikte', osv. Ytterst förs denna diskussion naturligtvis av den anledningen att det socialistiska uppbygget främst i Sovjetunionen har misslyckats. Och vad värre är det har misslyckats utifrån sina egna premisser, löften och förhoppningar. Socialismens och oktoberrevolutionens dragningskraft låg ju däri att den ställde sig uppgiften att befria människor från exploatering och förtryck. Genom socialismen skulle också klasskillnaderna undanröjas, kvinnans underordning upphävas, kriminalitet och alkoholism avskaffas osv. De arbetande människorna skulle själva utöva kontrollen över produktion och samhällsstyre. Ingenting av detta har förverkligats, eller står nära sitt förverkligande i dagens Östeuropa.

För de västeuropeiska kommunistpartierna har detta misslyckande medfört en djupgående ideologisk och politisk kris. Anledningen till denna är uppenbar. Partierna har i varje fall till senare delen av 1960-talet knutit hela sitt ideologiska existensberättigande till förverkligandet av och försvaret för socialismen i Östeuropa.

I deras (tidigare) perspektiv fick Sovjetunionen stå som bevis för socialismens möjligheter och överlägsenhet som samhällssystem. Idag är det bara kommunister och kommunistpartier med en sekteristisk hållning som i den östeuropeiska socialismen ser ett positivt exempel. Huvudtendensen är istället att antingen komma med inlindad och krystad kritik (typ VPK), eller att öppet ifrågasätta det sovjetiska samhällssystemets socialistiska karaktär (typ PCE). Allmänt sett kännetecknas attityden visavi Östeuropa av tystnad eller ursäktande, av kritik

eller avståndstaganden, samt försök att finna historiska förklaringar till varför utvecklingen har sparat ur. Som bortblåst är den tidigare övertygelsen att Sovjetunionens utveckling erbjöd ett framgångsrikt alternativ till det kapitalistiska eländet i Västeuropa.

Dessvärre har emellertid den västeuropeiska kommunismens kris en allvarligare bakgrund än att man i Östeuropa 'bara' misslyckats med att bygga upp något positivt. Genom det massiva och brutala politiska förtryck som råder i de östeuropeiska länderna har dessa i växande grad kommit att framstå som negativa och avskräckande exempel på vad socialismen kan leda till. Förtrycket i Östeuropa har komprometterat själva ideologin om socialismen som ett alternativ till kapitalismen, liksom det har skapat en djupgående misstro mot de partier som bundit upp sin ideologi och politik till den östeuropeiska socialismen. Det allvarligaste av allt är givetvis att denna kris existerar i en period då nödvändigheten av en radikal uppgörelse med kapitalismen historiskt sett blir allt mer påträngande.

Hela diskussionen om vad socialismen egentligen är, hur sambandet mellan socialism och demokrati ser ut, vilka förutsättningar det finns för en fredlig och demokratisk övergång till socialism i Västeuropa – hela denna diskussion blir obegriplig om inte de ovan nämnda förhållandena förs in i bilden.

Vad har nu våra kritiker att säga om den politiska problematiken i diskussionen om socialism och demokrati. Slikt ingenting. Ingen av dem berör det faktum att det finns en mycket speciell historisk och politisk bakgrund till demokratidebatten.

... och demokratin

Också i ett annat viktigt avseende är det lätt att finna en gemensam nämnare hos de fyra kritikerna vi här bemöter. Som en röd tråd i samtliga deras inlägg finns en *strävan efter att påvisa ett motsättningsförhållande mellan demokrati och socialism*, även om det går att notera en läpparnas bekännelse till demokratins särskilda betydelse.

Mot dessa bedömningar av demokratins värde ska dock ställas att Ingvar Johansson (Ii) anser att den allmänna och lika rösträtten efter revolutionen inte kan accepteras om den leder till valutslag som går arbetarklassen emot.

Ifråga om revolutionerna i tredje världen använder IJ frånvaron av politisk demokrati i de 'socialistiska u-länderna' (Kina, Kuba, Vietnam, Nordkorea) som ett argument mot vår tes om demokratin som en del av socialismen.

IJ:s sätt att definiera det socialistiska produktionssättet utan hänsyn till den politiska styrelsens utformning fyller samma funktion, nämligen att försvara ett synsätt i vilket en socialistisk ekonomi kan vara förenad med en politisk diktatur. På denna tudelning av bas och överbyggnad anspelar också IJ:s avslutande aforism att 'demokrati är bra men kommunism är bättre'. Men om nu kommunismen och demokratin kan vara åtskilda, kan naturligtvis inget nödvändigt samband existera mellan den lägre utvecklingsfasen socialism och politisk demokrati.

Mot vår tes att de demokratiskt representativa organen och principerna inte kan uppfattas som borgerliga företeelser vänder sig både Nordin, Lappalainen och Tännsjö. Den senare tänker sig till och med den centrala folkrepresentationen avskaffad under socialismen. Till dessa argument återkommer vi nedan.

Formalistisk syn

Vi menar att det inte är någon tillfällighet att de fyra filosoferna uppvisar dessa likartade perspektiv och ståndpunkter. Dessutom finns det uppenbarligen ett samband mellan blindheten för den politiska problematiken och den bristande insikten om kopplingen mellan

socialism och demokrati. Det är nämligen enbart om man inte vill eller vågar fatta det förhållandet, att kommunistpartiernas politik och ideologi befinner sig i en kris, främst till följd av det komprometterande politiska förtrycket i Östeuropa – enbart om man vägrar inse den belastning detta förtryck utgör, kan man som IJ börja tala om den allmänna rösträttens avskaffande efter revolutionen, eller som Tännsjö mena att riksdagen ska avskaffas, eller som Lappalainen och Nordin döma ut det borgerliga samhällets demokratiska landvinningar.

Oförmågan att se sambandet mellan socialistiska produktionsförhållanden och politisk demokrati har bl.a. sin grundval i en snäv och formalistisk syn på demokratibegreppet. Reduktionen av demokratin till ett enkelt valsystem, en särskild röstningsprocedur, eller ett toppstyrt sätt att ur parlamentet utse ministärer blir speciellt påtaglig när t.ex. IJ eller Tännsjö diskuterar hur demokratin ska behandlas efter revolutionen. Genom deras förkortning av problematiken kommer demokratibegreppet att sakna förankring i socialismens teori. Därigenom blir det opportunistiskt behandlat, dvs det framstår som ett taktiskt problem där den politiska konjunkturen får avgöra hållningen.

Demokrati och klassallianser

Vi ska här återigen belysa IJ:s specifikt 'kommunistiska' synpunkt att demokratiproblemet måste ses utifrån skilda typer av klassallianser; att demokratiparollen för Västeuropas vidkommande är nödvändig eftersom revolutionen måste baseras på en allians mellan arbetarklassen och vissa mellanskikt.

Fastän IJ inte skriver det någonstans är den enda rimliga utgångspunkten för detta resonemang följande: a) arbetarklassen kan ej själv genomföra revolutionen, b) därför krävs en allians med vissa mellanskikt, c) endast genom att föra fram demokratiparollen kan mellanskikten vinnas för socialismen. Enligt vår uppfattning är det dock helt oacceptabelt att hänga upp demokratis nödvändighet/ickenödvändighet på problematiken med klassalliansens utseende.

De mest omedelbara invändningarna är följande:

- i princip kan man inte utesluta att arbetarklassen på egen hand lyckas genomföra revolutionen. Upphör då demokratiparollen att vara 'livsviktig'?
- en annan tänkbar allians som möjliggör det historiska språnget är den mellan arbetarklassen i utvidgad mening och delar av småborgerligheten. Skulle en sådan allians förändra demokratis betydelse för socialismen?
- eller om arbetarrörelsen lyckas vinna stora delar av mellanskikten på frågor om arbetsförhållanden, skattesystem och kamp mot miljöförstörelsen. Kan i ett sådant fall demokratikomplexet avföras från dagordningen?

Taktik och opportunism

Dessa invändningar belyser en viktigare kritik. Frågan om klassalliansens utseende och nödvändighet är förbunden med problemet att uppnå ett gynnsamt styrkeförhållande visavi fienden. Styrkebalansen i en given period, och inom ramen för ett givet samhällssystem, bestäms allmänt uttryckt av den politiska och ekonomiska konjunkturen (internationellt/nationellt). Låt oss kalla detta för konjunkturaspekten.

Men konjunkturen formar ingalunda automatiskt någon nödvändig eller önskvärd klassallians. För detta krävs ett mödosamt politiskt-ideologiskt arbete av smidig taktisk karaktär. Denna sida av saken kan vi kalla taktikaspekten.

Genom att IJ hänger upp hela demokratiproblemet på tesen om klassalliansens utseende gör han också frågan om demokratis betydelse för socialismen till något som avhänger de varierande omständigheterna i samhällsutvecklingen, till något som blir beroende av

konjunkturer och taktik. Detta perspektiv är ohållbart. Främst beroende på att den politiska demokratin är principiellt och logiskt förbunden med socialistiska samhällsförhållanden. Vi har i våra tidigare artiklar motiverat denna ståndpunkt, och tänker inte här upprepa argumenten.

Att ett av konjunkturer och taktik betingat perspektiv på demokratin lätt leder till opportunism visas bäst av IJ:s tes att den allmänna och lika rösträtten eventuellt måste avskaffas efter revolutionen, om arbetarklassen skulle hamna i minoritetsställning.

Vad som före revolutionen var något 'livsviktigt för de västeuropeiska kommunistpartierna' byter utan förvarning efter revolutionen skepnad och blir till ett 'politiskt självmord för arbetarklassen'. Dessa ståndpunkter och bedömningar visar bättre än något annat att IJ inte ser någon nödvändig koppling mellan demokrati och socialism. Samtidigt understryker IJ att demokratin i hans perspektiv är något som arbetarklassen både kan ha och mista, och ändå förverkliga socialismen. Ja arbetarklassen kan till och med tvingas att avskaffa demokratin för att förverkliga socialismen.

Demokrati och marknad

En av de punkter där det formaliserade demokratibegreppet tydligast slår igenom är i den förvirrade polemik omkring demokratin och marknaden som debattörerna dels riktar mot oss dels mot varandra. I vår inledande text nämnde vi som ett centralt argument för det teoretiska sambandet mellan socialism och demokrati att socialismen är ett system som styrs av *planering och politik* till skillnad från kapitalismen som dikteras av *profit och marknad*. Vårt argument tog sikte på att samspelet mellan planen och den politiska processen inte kan upprätthållas utan demokrati, därför att också under socialistiska förhållanden existerar det klasskamp och motsättningar om än av en annan typ än under kapitalismen. Om planen som styrmedel adekvat skall kunna uttrycka de arbetande massornas vilja och vision så måste den politiska styrelseformen ge dem möjlighet att framföra, artikulera och kämpa för sina mål. Demokratiska fri- och rättigheter är således något som under socialismen oundgängligen måste utbyggas och utbreddas, inte inskränkas och förtrampas.

I Sovjet och Östeuropa är demokratin krossad med följd att den ekonomiska planmässighet som där finns inte uttrycker det arbetande folkets intressen. Det existerar inga kanaler varigenom dessa skikt kan bestämma över planeringens politiska beslutsprocess. Istället dikteras planeringen av en privilegierad minoritet som baserar sin makt på ett hänsynslöst förtryck av de arbetande massorna, av ett slag och i en grad som endast kan jämföras med de vidrigaste regimerna i den kapitalistiska världen. Vänstern har länge gått runt detta uppenbara problem genom att hänvisa till att planen och övergreppen ändå, ytterst sett, i någon slags objektiv mening, skulle främja arbetarklassens intressen.

Ett sådant resonemang är ohållbart. Det bygger på en patriarkalisk och auktoritär förutsättning att det skulle vara möjligt att hävda och främja arbetarklassens intressen utan att ens ha inhämtat dem. De fyra filosoferna tycks tro att arbetarklassen kan dominera och prägla det ekonomiska livets villkor och mål, samtidigt som samma klass förnekas de mest elementära rättigheter för att artikulera sina krav. Det är i och för sig argument och tankegångar, som historien igenom, har präglat konservativa och döende förtryckarregimer. Det märkliga i dagens läge består därför inte i att de framförs, men att det finns företrädare för vänstern som gör det.

Demokrati och ägande

Demokratin är inte enbart en viktig del av socialismen därför att den måste innebära en större frihet än även en borgerligt demokratisk variant av kapitalismen, eller därför att produktiv-

krafternas utveckling förutsätter massornas aktiva deltagande. Demokratien är en nödvändig och omistlig del av socialismen också av ett annat skäl, som vi här kortfattat ska redovisa.

Under kapitalismen ägs och kontrolleras produktionsmedlen av kapitalistklassen, som lägger beslag på och disponerar över det merarbete som arbetarna framställer. Arbetarna är avskilda från produktionsmedlen, i den meningen att de inte har något inflytande över hur deras arbete används.

Socialismens kanske viktigaste funktion är att den återförenar arbetarna med produktionsmedlen. Arbetarna eller de direkta producenterna får genom socialismen makten och kontrollen över merarbetets disposition, över arbetsvillkoren, över syftet med produktionen, över företagets skötsel etc. Men denna återförening, denna reella kontroll över produktionsmedlen kan inte ske i individuell form som fallet var under feodalismen, eller fortfarande är inom den enkla varuproduktionen (hantverkare, småbönder etc). Under dessa produktionsformer är ägandet både privat och individuellt. Kapitalismen splittrar upp föreningen mellan producenter och produktionsmedel samtidigt som den kollektiviserar ägandet (t.ex. i aktiebolagsformen eller statligt och kooperativt ägande). Men fortfarande ligger ägandet i huvudsak i privata händer – hos enskilda personer, familjer, stiftelser etc.

Under socialismen däremot blir ägandet av produktionsmedlen inte bara kollektivt utan också församhälleligt. Inga privata personer eller enskilda familjer kan äga produktionsmedel.

Utbildning och samverkan

Låt oss här inskjuta två förutsättningar för att ägandet ska kunna bli samhälleligt. Arbetskraften måste vara högt utbildad för att på egen hand klara av hela samhällsproduktionen. De olika produktionsenheterna måste integreras med varandra, ingå i avancerade samarbetsformer. Grundvalen för detta är en tekniskt och organisatoriskt högt utvecklad storindustri.

Det räcker emellertid inte att arbetskraften är högt utbildad, och produktionen samordnad för att de arbetande massorna själva ska ha kontrollen över produktionsmedlen. Utöver detta krävs att de direkta producenterna själva förvaltar sina företag. *I kollektiva former, genom självförvaltningsorgan/arbetarråd, måste de direkta producenterna (arbetarna, tjänstemännen och teknikerna) kontrollera skötseln av de enskilda produktionsenheterna.*

Men är detta verkligen tillräckligt?

Innebär inte socialismen att det totala samhälleliga merarbetet ytterst disponeras genom en central och övergripande planering? En planering som genomförs i ett växelspel mellan de centrala politiska organen och de regionala och lokala produktions- och beslutsenheterna, men där den slutgiltiga makten och beslutsprocessen är förankrad i den centrala maktens organ.

För att hävda att de direkta producenterna har återförenats med produktionsmedlen, att de har tillvällt sig den avgörande kontrollen över produktionsmedlen måste de naturligtvis också ha den reella makten över de centrala politiska organen.

Makt utan rätt!

Får man tro de fyra filosoferna kan arbetarklassen tydligen inneha denna makt i samhällen där den fråntagits möjligheten till facklig- och politisk organisering, där den i realiteten saknar yttrande- och demonstrationsrätten, där oppositionella arbetare fråntas sitt arbete, kastas i fängelse och torteras, där arbetardemonstrationer kan bemötas med kulspruteeld och förföljelser, där ett parti exklusivt kontrollerar hela statsapparaten, där de direkta producenterna saknar varje möjlighet till offentlig kontroll av och debatt om den centrala maktutövningen.

De fyra filosoferna tycks mena att detta politiska system är fullt förenligt med socialismen, att det är en av de former i vilken arbetarklassen innehar den centrala politiska makten.

Vi menar att det varken rör sig om socialism eller arbetarmakt. Än mindre tror vi att man kan engagera den västeuropeiska arbetarklassen i kamp för ett sådant system.

I motsats till de fyra filosofernas perspektiv är vår uppfattning att *de direkta producenterna enbart genom demokratiska styrelseformer kan inneha den centrala politiska makten, och därmed makten över den övergripande samhällsliga dispositionen över det merarbete de framställer*. Och endast om de har detta kan man hävda att ägandet inte blott är kollektivt utan också församhälleligt.

Fri representation

Om nu ett miljonhövdat kollektiv av arbetande människor ska besitta och utöva den centrala politiska makten måste detta oundvikligen ske genom att representanter utses i allmänna och fria val där olika intressen, krav och ideologiska riktningar fritt får komma till uttryck, under fullt betryggande rättssäkerhet. Hur ska man annars kunna veta vad som är de arbetandes vilja och intressen? Och om nu produktionen ska styras av de arbetandes behov istället för profitmaximering, är givetvis frågan hur man ska finna fram till dessa behov om människorna inte själva genom en fri åsikts- och organisationsbildning får ge uttryck för och kämpa för sina behov.

Den traditionella tesen inom de västeuropeiska kommunistpartierna har ju varit att det kommunistiska partiet – arbetarklassens avantgarde – bäst känner de arbetandes behov, och att i synnerhet partiets centralkommitté sitter inne med kunskaper som folk i allmänhet är berövade. Denna uppfattning praktiseras fortfarande i Östeuropa. De historiska erfarenheterna av denna ordning är emellertid av sådant slag att ett visst tvivel på partiledningens sanningsmonopol inte är helt grundlöst.

Vi menar att det är enbart genom en kombination av å ena sidan en representativ demokratisk makt över de centrala planeringsorganen, och å andra sidan en lokal självförvaltning av de enskilda produktionsenheterna som man kan säkra att de arbetande massorna i realiteten har makten över den samhällsliga produktionen. Utan ett demokratiskt system av denna art kan man inte tala om socialism, lika lite som man kan göra det om en central planering saknas, eller om produktionsmedlen fortfarande är i privat ägo.

Krisen i Östeuropa

Det står idag klart att sambandet mellan demokrati och socialism är av ett avgörande slag. Erfarenheterna från Östeuropa visar just att den samhällsliga stagnation (när vi i detta och andra sammanhang talar om stagnation, avser vi en politisk, social och ekonomisk blockering som hindrar en effektiv utveckling av produktivkrafter och samhällsliga förhållanden och inte blott och bart en stagnation i den ekonomiska tillväxten) som där uppträder, hänger samman med oförmågan att ge den arbetande befolkningen inflytande över planeringsprocessen och därigenom mobilisera deras engagemang och initiativ för dess mål. Denna svaghet är ingen tillfällighet utan är strukturellt betingad av att planeringen inte är länkad till politiskt demokratiska styrelseformer. Det har lett till ett produktionssystem som präglas av djup alienation och låg arbetsproduktivitet och av ett politiskt liv behärskat av vanmakt. Det säger sig självt att ett samhällssystem med sådana karaktärsdrag blir oförmöget att utveckla de samhällsliga produktivkrafterna.

Stagnationen i Sovjet och Östeuropa har därför sin grund i själva det politiskt-ekonomiska system som där dominerar. Vi har i tidigare artiklar understrukit som de mest pregnanta svagheterna i systemet att ägandet är statligt, men ej församhälleligt, att planeringen saknar kanaler för ett demokratiskt massinflytande, att partiapparaten monopolställning möjliggör att ett maktägande skikt disponerar det samlade merarbetet, att detta skikt idag lever isolerat och extremt privilegierat, samt att det tillskansat sig möjligheterna att reproducera sin makt

institutionellt och socialt. Det skiljer sig såvitt vi kan se huvudsakligen på en avgörande punkt från den härskande klass som styr de kapitalistiska samhällena, nämligen i det av seendet att det saknar oberoende ekonomisk makt av den typ som bara privatkapitalismen medger, och att den kan omsätta sina inkomster i privatägt kapital. Det härskande skiktet i öst är i sin maktställning istället direkt avhängig den statliga tvångsapparaten.

Exploatering och stagnation

Den planmässighet vi möter i dessa länder är därför inte någon enkel ekonomisk rationalitet som kan isoleras från de sociala och politiska maktförhållandena. Tvärtom är den intensivt fjättrad vid det härskande skiktets intressen, som styr och begränsar dess rationella karaktär. Den planmässighet som marxismen föreställer sig under socialistiska förhållanden har intet att göra med förhållandena i Östeuropa och Sovjet. Den socialistiska planen äger sin rationalitet därigenom att den befriar ekonomin från den kapitalistiska marknadsanarkins hämmande och irrationella bojar. Den vidgar på så sätt möjligheterna för den mänskliga initiativrikedomen och produktivkraften och tillåter dem att omsättas i materiellt nyttigt arbete. Det är genom förändringar av sådan typ, där församhälleligade produktionsmedel ramspelar med demokratiska styrelseformer på samhällslivets alla nivåer, som socialismen kan fortsätta att utveckla de samhälleliga produktivkrafterna. Utan sådana förändringar uppstår den motsatta situationen nämligen att systemet, liksom i Sovjet och Östeuropa, hämmar produktivkraftsutvecklingen, och exploaterar arbetet.

Stagnationen i dagens östeuropeiska ekonomier skulle kunna lösas genom omfattande och djärva demokratiseringar av det politiska och ekonomiska livet av den typen som formulerades under Pragvåren 1968. Men det senaste decenniet har inte på något sätt pekat i den riktningen. Istället har de privilegierade skikten stramat åt sitt grepp om produktion och politik. Den samhälleliga stagnationens problem har man sökt att lösa genom krediter i kapitalistiska länder i kombination med ökade marknadsmekanismer. Det är därför, enligt vår mening, barockt att som IJ och Nordin, på en rad osorterade empiricistiska intryck förneka sambandet mellan marknadssträvandena och avsaknaden på demokrati. Deras hållning bottnar i en formalisering av demokratibegreppet till en ren röstningsprocedur som inte har någon särskild vikt för socialismen som system, men som däremot erbjuder ett irritationsmoment för kommunister i det förtappade Västeuropa. Demokratin ses hos dem som en kostnadsfråga och lyxartikel, som en regim kan köpa om den har råd och smak för bekväma maktförhållanden eller som ett nödvändigt ont, ett pris som den kommunistiska rörelsen dessvärre måste betala för att kunna skapa en tillräckligt bred klassallians i kampen mot kapitalismen. Den är aldrig under några omständigheter, en integrerad och omistlig beståndsdel av socialismen.

Den borgerliga staten och den borgerliga demokratin

I vår första artikel försökte vi att göra en distinktion mellan begreppet den borgerliga staten och den borgerliga demokratin. Poängen i resonemanget gick ut på att visa att den borgerliga staten, framförallt dess maktfullkomliga kårer, är ett fundamentalt instrument i borgarklassens maktutövning, medan den s.k. borgerliga demokratin i allt väsentligt är en produkt av arbetarklassens kamp och borgarklassens eftergifter. Konsekvensen av ett sådant resonemang innebär att den centrala revolutionära uppgiften vid övergången till socialismen blir att nedbryta och desarmera den borgerliga statsapparats kårer, däremot inte att krossa dess demokratiska institutioner, men istället att utvidga deras inflytande. Denna separation av begreppet demokrati från borgerlig stat betyder enligt vår mening att den västeuropeiska vägen till socialism måste vara en demokratisk väg och dessutom att socialismen som produktionsätt bara kan existera och utvecklas under en demokratisk styrelseform. I polemiken har två typer av invändningar framförts; å ena sidan har Svante Nordin framfört att den borgerliga demokratin i England och Sverige stegvis infördes av borgerliga ministärer, å andra sidan har såväl han

som Armas Lappalainen understrukt att demokratin är en statsform som med Nordins ord 'utomordentligt väl svarar mot borgarklassens intressen i den högt utvecklade stabila kapitalismen'.

När det gäller den första invändningen borde det stå klart att man inte kan förstå historiska processer bara genom att studera regeringsbeslut. Det är naturligtvis i ytlig mening riktigt att demokratin i många länder infördes av förutseende och pressade borgerliga ministärer och att det skedde i etapper, men det viktiga i det sammanhanget är – och det har en omfattande marxistiskt inriktad forskning om arbetarrörelsen sedan länge visat – att det var djupgående klasskampsmässiga processer som framtvungade besluten. Nordin borde knappast vara okunnig om den långa kamp som den svenska arbetarklassen förde för att åstadkomma en demokratisk författningsreform, och det hårdnackade motstånd som borgarklassen bjöd, och inte heller borde det vara möjligt för en skolad marxist att handskas så vårdslöst med historien att han negligerar det engelska proletariats kamp för samma mål. Om Nordin hade förmått vidga sin synkrets något, och problematiserat sitt botaniserande i regent-längderna, så kunde han ju ha hämtat exempel från Tysklands, Spaniens eller Frankrikes historia och de sociala våndor som demokratin genombrött där innebar. Men då hade naturligtvis resultat och slutsatser blivit annorlunda och den apologetiska mödan varit förgäves.

Demokratin och kapitalismen

När det gäller demokratin anpassning och funktion i det kapitalistiska systemet upprepar Nordin och Lappalainen den klassiska ortodoxins vulgäraste stereotyper. Det är ju ganska givet att demokratin och parlamentarismen inte har varit totalt oförenliga med det kapitalistiska systemet. Det är något vi heller aldrig har påstått. Vi har bara sagt att demokratin erbjuder ett avgörande problem för kapitalismen genom att den är en av de viktigaste formerna och förutsättningarna för proletariats kamp. De demokratiska eftergifter borgarklassen har tvingats till har naturligtvis lett till betydande anpassningar i själva det kapitalistiska systemet för ackumulation och exploatering. Den demokratiska kampen liksom all klasskamp vore inget värd om den inte framtvungade sådana förändringar i de system där den utkämpas.

Nordin och Lappalainen har emellertid en helt annan föreställning – i varje fall skriver de något helt annat. De antyder att demokratin är något värdelöst, ett bedrägligt sken just därför att kapitalismen har kunnat anpassas och förenas med den. De tycks i en eller annan mening anse att demokratin är ett automatiskt resultat av förändringar i kapitalismens ackumulationsbetingelser och att den egentligen bara är en ny och högre form av det kapitalistiska eländet. Det är den klassiska maximalismens världsfrånvända budskap, att inget annat än fullständig seger har något värde. Men ståndpunkten antyder också en annan och mer grundläggande felsyn. När vi har sagt att stora delar av den kommunistiska rörelsen i Västeuropa gjort en katastrofal felbedömning genom att ställa sig utanför och negativ till den demokratiska kampen, är det en värdering vi grundar på att arbetarklassens kamp i stor utsträckning har koncentrerat sig kring denna fråga. Enligt vår mening har det demokratiska genombröttet och arbetarklassens insatser för att befästa och utvidga dess verkningsområde inneburit en rad centrala förändringar i det kapitalistiska systemets funktionssätt.

Förändringens krafter

Här skall vi nöja oss med att nämna sådana fenomen som social- och arbetsmarknadspolitiken som betydelsefulla omstruktureringar. Det är givet att kapitalismen som produktionssätt i en eller annan mening har haft kraft och resurser för att inrymma sådana förändringar, men det betyder inte att de framtvungats av själva systemets inneboende logik, eller mekanik. Den drivande kraften bakom dessa förändringar har istället varit klasskampen och i detta speciella fall de demokratiska omvälvningar den åstadkommit. Det betyder också att även om dagens

kapitalism lyckats förlika sig med ett ökat demokratiskt inflytande för de arbetande massorna, så har det inflytandet inte varit någonting som kapitalismen konspirativt framkallat, utan som den dyrt fått betala genom omfattande och komplicerade omstruktureringar.

På samma sätt har det också alltid förhållit sig med olika produktionssätts historiska utveckling. Feodalismen kunde länge tänja sig under den dåtida klasskampens tryck, vilket dock inte betydde att den var betjänt av de förändringar som den anpassade sig till. Djupast sett handlar hela den här problematiken om vad som är de förändrande krafterna i historien och det som Nordin och Lappalainen antydningssvis företräder är en slags systemfunktionalism, där alla förändringar som inte nedbryter ett givet system bara medverkar till att förfina det.

Lappalainen når sin verkliga höjdpunkt då han kommer in på frågan om den borgerliga statens karaktär. Trots att vi är eniga om – och uttryckligen har skrivit om det i våra artiklar – att den borgerliga statens odemokratiska maktfullkomliga kårer måste krossas lyckas han genom en serie mödosamt konstruerade missförstånd snickra till den nödvändiga grunden för hela den gamla litanian om att den parlamentariska demokratin bara är, och bara kan vara, ett utslag av borgerskapets diktatur, och därför måste den avlösas av sin antites, den proletära diktaturen.

Lappalainen hänger sig förbehållslöst åt den kommunistiska ortodoxins grövsta sofisterier. Han utmålar demokratin som rent illusionsmakeri och han brännmärker alla dess anhängare som borgerlighetens apologeter och i synnerhet spyr han sin galla över dem som tror på ett sammanhang mellan socialism och demokrati. De som gör det är inte bara apologeter, de är också frasmakare och rena bedragare. På så vis modulerar Lappalainen fram sin speciella världsbild, där historien och samhällsprocessen bara kan förstås som en enda gigantisk konspiration och där frälsningen givetvis bara kan sökas i en lyckosam motkonspiration. Om det är så att all radikalism från Hermansson till Tingsten bara är 'själva höjdpunkten i bourgeoisins utvecklade konst att bedra massorna', kan ju var och en förstå att dessa lättleda massor aldrig kan frigöra sig av egen kraft, utan är dömda att invänta en elit som är lika progressivt obefläckad som den är listig. En bättre bild av marxismens urartning till liberal paranoia lär man få leta efter.

Demokratin och övergångsproblematiken

Vårt ovanstående resonemang kring demokratin inverkan på kapitalismen kan exemplifieras och illustreras med en historisk parallell. Det har sagts att övergången från feodalism till kapitalism egentligen inte krävde och förutsatte en revolutionär omvälvning. Klasskonflikterna mellan feodala och kapitalistiska krafter skulle – sett från en rent teoretisk synpunkt – ha kunnat lösas på reformistisk väg, just därför att det kapitalistiska produktionssättet kunde uppstå och växa inom ramarna för feodala förhållanden. De revolutionära konflikter som historiskt uppträder omkring de feodala samhällenas sammanbrott måste därför betraktas som resultat av specifika och tillfälliga tillspetsningar i klasskampen och inte som den ofrånkomliga produkten av en allmän lagbunden nödvändighet.

Övergången från kapitalism till socialism följer enligt den traditionella kommunistiska uppfattningen inte samma mönster som den mellan feodalism och kapitalism. Det socialistiska produktionssättet, har man menat, kan inte uppstå och växa under kapitalistiska förhållanden. Klasskonflikterna under kapitalismen kan därför inte ens rent teoretiskt tänkas få en graduell lösning. Motsättningen mellan kapitalism och socialism är, skulle man kunna säga, av antagonistisk typ. Utvecklingen under kapitalismen leder till en allt tätare anhopning av revolutionära konflikter och socialismen kan bara uppstå ur en plötslig och genomgripande revolutionär urladdning där det kapitalistiska samhällets stat och produktionsförhållanden krossas i ett svepande slag.

Denna uppfattning om den principiella skillnaden mellan övergången feodalism-kapitalism och övergången kapitalism-socialism kan vi inte dela. Det är givetvis riktigt att ett socialistiskt produktionssätt inte kan uppstå och framväxa under kapitalistiska förhållanden, men det kan knappast heller det kapitalistiska under feodalismen. Vad som kan ske och som enligt vår mening sker vid båda dessa typer av övergångar är att klasskampen hopar stigande motsättningar inom det gamla systemets ram. Under feodalismen kommer dessa motsättningar till strukturellt och iakttagbart uttryck i marknadens tillväxt, som berikade borgerskapet och utarmade adeln; i städernas ökande självständighet; i nationalstaternas framväxt och byråkratiska centralisering. Denna process förflyter över flera århundraden och i en mängd svåråtkomliga och komplicerade faser, men dess resultat är ändå tydliga. Det feodala samhället, som i sin renaste form utmärktes av agrar produktion genom livegna under kontroll av en jordbesittande aristokrati, förändras till ett samhälle där marknadsrelationerna och handeln mer och mer dominerar det sociala mönstret och den politiska makten.

Trots dessa djupgående strukturella förändringar förblev ändå den feodala aristokratin vid makten. Dess positioner underminerades och begränsades, men upprätthölls i sin kärna, som organiserad makt över statsapparaten repressiva och juridiska organ. Det feodala samhället, dess institutioner, maktmedel och ideologi pressades av förändringarna i klasskampen och ekonomin. De tånjdes till det yttersta för att kunna fasthålla och inrymma den härskande klassens anakronistiska privilegiesystem. Det är ur denna synpunkt tvivelaktigt om den feodala bastionen, ens rent teoretiskt, skulle ha kunnat falla utan revolutionära omstörtningar. Det var kanske inte nödvändigt i alla länder, men i de viktigaste feodala centra var det förmodligen ofrånkomligt att de feodala kårerna krossades för att kapitalismen fritt skulle kunna bana sig väg i Västeuropa.

Socialismens vägröjare

Enligt vår mening sker detsamma under kapitalismen med den skillnaden att det här inte är marknadens och städernas tillväxt som strukturellt ger uttryck för de förändringar som klasskampen framtvingar i systemet. I kapitalismen utspelas klasskampen på en annan grundval och följer andra förutsättningar än i de feodala samhällena, vilket betyder att det socialistiska produktionssättet inte kan växa fram inom ramen för kapitalismen på samma sätt som kapitalismen trängde fram i den feodala världen. Socialistiska ägande- och tillägnelserelationer kan inte uppstå i en kapitalistisk ekonomi helt enkelt därför att de är motsatta dem som existerar där. Däremot kan i viss omfattning produktionsförhållandena kollektiviseras och demokratiseras, och därmed underminera den kapitalistiska ordningen. *Det frö till ett socialistiskt produktionssätt som kan uppstå och växa under kapitalismen är nämligen demokratiseringen av den politiska makten och förhållandena i produktionen.*

De förändringar i det kapitalistiska systemet som följer på demokratiseringsprocessen, och genom arbetarklassens fackliga och politiska organisering som klass, hotar naturligtvis inte omedelbart att kullkasta systemet, lika lite som de borgerliga handelsförbunden till en början hotade feodalismen med undergång. Men dessa politiskt-organisatoriska, demokratiska förändringar hopar växande svårigheter för den härskande kapitalistiska klassen att upprätthålla och reproducera sin makt oinskränkt samtidigt som den skapar och bereder väg för de former varunder socialistiska produktionsförhållanden kan grundläggas och utvecklas. Om man så vill kan man beskriva den demokratiska kampen som den stora strukturella reform som under kapitalistiska förhållanden bebådar och röjer väg för en socialistisk omvälvning. Enligt vår mening, utgör därför den demokratiska kampen den strategiska förbindelselänken i övergången från kapitalism till socialism, en länk som skapar ett organiskt sammanhang mellan stegvisa framsteg i dagskampen och de revolutionära långsiktiga målen.

Ambivalensen till reformer

Vi är medvetna om att denna uppfattning om demokratins motsatsförhållande till kapitalismen och dess harmoniska sammanhang med socialismen delvis implicerar en revidering av det klassiska revolutionsbegreppet. Kritiken mot det klassiska revolutionsbegreppet bör enligt vår mening ta sin utgångspunkt i den oavklarade distinktionen mellan vad som är möjligt att åstadkomma inom det bestående kapitalistiska samhällets ram, och vilka förändringar som endast är tänkbara i ett socialistiskt samhälle. Den kommunistiska rörelsen har på denna punkt intagit en tvetydig och dubbelbottnad hållning. Å ena sidan har man sagt att en viss typ av reformer pekar fram emot det nya socialistiska samhället, å andra sidan har det funnits en svårighet att ange vilka dessa reformer är. Man har tenderat att i sin praktik antingen tyst acceptera en reell reformism och i sin teori förneka att reformer är något annat än en raffinering av det kapitalistiska systemet, ungefär efter den resonansmodell som Nordin använder då han avfärdar demokratin som endast en förbättring av det kapitalistiska systemet.

Den oklara och ambivalenta hållningen till problemet hur det reformistiska arbetet under stabila kapitalistiska konjunkturer förhåller sig till den revolutionära omvälvningen och övergången till socialism har varit katastrofal för kommunismen. Den har skapat en splittring mellan teori och praktik genom att partierna i praxis tvingats erkänna vad de i teorin förnekade, nämligen att det skulle kunna finnas ett organiskt samband mellan ett graduellt och revolutionärt strategiskt perspektiv. Dessa svårigheter har, enligt vår mening, sin grund i att man alltsedan de stora brytningarna mellan revolutionära och reformistiska strategier i början av seklet, aldrig har gjort en allvarlig ansträngning att binda ihop kampen för de krav som är realiserbara under kapitalismen med dem som på längre sikt gäller socialismen. Den organiska förbindelse mellan begränsade reformer och revolutionärt perspektiv som den kommunistiska rörelsen talat så mycket om men aldrig helt lyckats klarlägga står enligt vår mening att finna i problematiken omkring demokratin och dess roll som förbindelselänken mellan kapitalismen och socialismen.

Demokratiseringen av politiken och av produktionsförhållandena är något som egentligen endast hör ett socialistiskt samhälle till, som aldrig kan fullbordas förrän under förhållanden där ekonomin är planmässig och inte anarkisk, där makten över produktionen inte ligger i privata händer utan hos kollektivets organisationer. Men även om demokratin inte kan fullt förverkligas annat än under socialistiska förhållanden, kan den påbörjas och i stor omfattning utvecklas under kapitalismen, vilket också historien i de moderna kapitalistiska samhällena har bekräftat. Det är denna historiska lärdom som kommunistpartierna tills helt nyligen har vägrat att dra de teoretiska konsekvenserna av, och som de fortfarande tvekar inför.

Det viktiga blir därför enligt vår mening att diskussionen om kapitalismens övergång till socialism förankras i den strategiska problematiken, om hur den graduella kampen för begränsade förändringar under kapitalismen kan sammanbindas med ett långsiktigt revolutionärt perspektiv. Vi är helt övertygade om att lösningen på det problemet ligger i demokratins nyckelroll som det fenomen som genom arbetarklassens tillväxt och emancipationskamp uppstår redan under kapitalismen men bara helt och fullt kan förverkligas under socialismen. Den demokratiska kampens historiska landvinningar bär därför också ses som socialistiska framsteg.

Tännsjös demokrati

Tännsjö är den enda av de fyra filosoferna som skisserat ett alternativt politiskt system (*Zenit* nr 55) – en på arbetarråd baserad socialistisk demokrati.

Huvudpunkterna i Tännsjös förslag är följande:

a) den representativa demokratin avskaffas, och ersätts med ett system av arbetarråd. Den indirekta (representativa) demokratin ersätts med en direkt styrelseform. Arbetarråden handhar de lokala produktionsenheterna, bostäder, skolor etc.

b) Även i Tännsjös system finns en centralmakt. Det framgår om inte annat av följande citat: 'I sista hand är det i den demokrati jag förespråkar så att den våldsapparat som finns lyder *under den centrala politiska församlingens faktiska och juridiska kontroll*. Därigenom skapas en yttersta garant för att kollektivets vilja ska genomföras'. (vår kursiv).

En avgörande fråga är naturligtvis då hur denna centrala statsmakt ska kontrolleras eller behärskas av de arbetande massorna. Om detta säger Tännsjö ingenting. Det enda som framgår av hans text är att han avvisar ett system där den centrala makten behärskas av *representanter* utsedda av t.ex. arbetarråden eller i ett allmänt valförfarande. Det är nämligen själva principen om en indirekt och representativ styrelseform han attackerar. Han förkastar dessutom uttryckligen en kombination av arbetarråd och riksdag.

c) Kanske tänker sig Tännsjö då att arbetarrådets samlade makt ska begränsa centralmaktens befogenheter. Alls icke så! Precis tvärtom! Tännsjö skriver: 'Men hur ska det vara med lokala enheters självbestämmanderätt? Ska det finnas individuella fri- och rättigheter? Mitt svar på dessa frågor är nej'.

Nu börjar bilden av Tännsjös demokrati att klarna. Den centralmakt över vilken de arbetande massorna saknar kontroll ska besitta obegränsade befogenheter. Inte ens en grundlag får finnas som reglerar och inskränker dess suveränitet. Detta skulle nämligen bryta mot suveränitetsprincipen (sic). De arbetande massorna ska dessutom i denna högre form för demokrati berövas fri- och rättigheter de har tillkämpat sig under kapitalismen. Som motiv härför anför Tännsjö att dessa demokratiska rättigheter skulle kunna begränsa den okontrollerade centralmaktens maktutövning. Eventuella konflikter mellan de lokala arbetarråden och centralmakten löses enligt Tännsjös förslag genom den senares våldsapparat.

Den politiska apatin

Ett av Tännsjös huvudargument mot den indirekta demokratin är att den föder apati bland de styrda. Den direkta demokratin däremot upphäver denna apati genom ett allmänt deltagande i besluten om produktion, boende och utbildning. Denna bedömning är delvis riktig, men bara delvis. Tännsjö 'glömmer' nämligen att det är vanmakten som föder apatin i den borgerliga demokratin – det faktum att centralmakten är fjärrad från de arbetande massorna. Men inte försvinner vanmakten i Tännsjös förslag. Här är ju centralmakten om möjligt än mer okontrollerad än i den borgerliga demokratin. Alla centrala och övergripande beslut saknar ju medborgarna möjlighet att kontrollera. Allt som ligger utanför det lokala arbetarrådets sfär står de maktlösa inför.

Tännsjö skriver i sin artikel att han lagt fram ett offensivt förslag till socialistisk demokrati. Vi tycker att han omgående borde utsätta massorna för sin offensiv. De kommer säkert att ryckas upp ur sin nuvarande apati. I synnerhet om Tännsjö framhåller den långa erfarenhet som finns av okontrollerade centralmakter under kommunistisk ledning, med enskilda medborgare berövade sina fri- och rättigheter. Skulle offensiven trots denna övertygande bevisföring ändå avstanna kan han alltid inkalla understöd från Ingvar Johansson för att övertyga massorna om nödvändigheten av att avskaffa den allmänna rösträtten om ett valutslag missgynnar arbetarklassen. I offensivens reserv återfinns naturligtvis Svante Nordin som på ett osentimentalt sätt kan klargöra det bittra val arbetarklassen måste inse situationen kräver för att på en slingrig bakväg uppnå den socialistiska demokratin. I sanningen en offensiv som inte lämnar mycket av demokrati kvar.

Kontroll över centralmakten

Här kan Tännsjö invända att arbetarråden ger människorna större inflytande på lokal nivå än vad de har under kapitalismen, samt att de har möjlighet att påverka även den centrala planeringen. Vad han i sin lite naiva syn på maktens problematik tycks ha förbisett är att det samti-

digt skapas en centralmakt med större maktbefogenheter än vad den borgerliga staten någonsin har haft. Man måste nog gått vilse i filosofins labyrinter för att inte inse den fullkomligt vanmäktiga situation som medlemmarna i ett arbetarråd befinner sig i vid en eventuell konflikt med centralmakten; medlemmar som är helt berövade även de begränsade fri- och rättigheter de hade i den borgerliga demokratin; arbetarråd som inte ens kan stödja sig på grundlagsfästa principer för lösandet av motsättningar mellan centralmakten och arbetarråden; arbetarråd som utan förvarning kan utsättas för godtyckliga militära åtgärder från centralmaktens sida.

I motsats till Tännsjö pläderar vi för nödvändigheten av en demokratisk kontroll över centralmakten. Detta beror huvudsakligen på två omständigheter. För det första kommer det under all överskådlig framtid (alltså även efter en socialistisk revolution, genom vilken den borgerliga maktapparaten kårer har eliminerats) att finnas kvar en centralmakt. I denna centralmakt kommer de avgörande och övergripande samhällsbesluten att fattas. Självfallet måste dessa beslut och denna makt behärskas av de arbetande massorna, annars är allt tal om demokrati ett innehållslöst bludder.

Den andra omständigheten har att göra med utformningen av produktionsförhållandena, och produktionsmedlens församhälleligande. Naturligtvis måste under socialismen självförvaltningsorganen eller arbetarråden handha skötseln av de lokala produktionsmedlen, bostäderna, skolorna etc. Inom ramen för denna självförvaltning måste den från kapitalismen medföljande arbetsdelningen successivt brytas ned.

Men detta är inte tillräckligt. I all synnerhet är det inte tillräckligt under socialismen som bl a. innebär att marknadskonkurrensen ersätts med en samordnad och övergripande planering av de ekonomiska resursernas utveckling, av merarbetets användning. Denna planering omfattar produktionens inriktning och lokalisering, utnyttjandet av olika tekniker inom energi och produktion, inkomstfördelningen, fördelningen av produktionen mellan konsumtion och investering, den tekniskt-vetenskapliga inriktningen, utrikeshandeln, försvarspolitikerna etc. Givetvis måste denna planering förankras i och påverkas av de lokala arbetarrådens krav och intressen. I sista hand fattas emellertid ändå de avgörande besluten i maktens centrum, och därför måste även centrum behärskas av de arbetande massorna.

Den enda form genom vilken massorna kan utöva denna kontroll är i en indirekt, representativ styrelseform. Vad centralmakten gäller skulle under socialismen denna styrelseform skilja sig på två avgörande punkter (vi bortser då från existensen av självförvaltningsorganen, som förvisso inte existerar i den borgerliga demokratin): dels skulle de borgerliga kårerna ha eliminerats och ersatts av en demokratiserad förvaltningsform, dels skulle den centrala politiska församlingen (parlamentet) ha grundlagsreglerade befogenheter som sträckte sig över hela samhällslivet, för att därigenom kunna utöva en reell och effektiv kontroll över de centrala förvaltnings- och planeringsorganen.

Denna tes om en demokratiskt kontrollerad centralmakt är således inte ett hugskott eller privat påfund. Den är istället knuten till teorin om de socialistiska produktionsförhållandenas utseende, och tesen att socialismen innebär ett församhälleligande av produktionsmedlen. Dessutom är den kopplad till teorin att politiken under socialismen intar en annan och mer central roll i samhällsstrukturen än vad fallet är i det kapitalistiska samhället.

Det är enbart när man gjort reda för sambanden mellan dessa ting som man kan skapa ett teoretiskt hållbart fundament för insikten om demokratins centrala roll under socialismen. Ingen av våra kritiker har seriöst diskuterat dessa förhållanden. Ingvar Johansson är den ende som berört dem. I vårt svar pekade vi emellertid kortfattat på hur han går vilse genom att hänga upp sig på produktivkrafterna istället för produktionsförhållandenas utseende.

Anledningen till att de fyra filosoferna inte gått in på detta problem är uppenbart. *Hela deras argumentation går nämligen ut på att bestrida vår huvudtes om att demokratin är en integrerad del av socialismen.* Om man ett ögonblick får tala med Tännsjös ord är detta en uppfattning som många kommunister traditionellt har haft.

Eurokommunism och leninism

Polemiken i *Zenit* återspeglar en idag omfattande diskussion inom den västeuropeiska kommunismen. Man kan ha olika uppfattningar om bakgrunden och startpunkten för denna diskussion. Odiskutabelt är dock att demokratidebatten under 1970-talet utvecklats i ett tempo som bara för några år sedan var svårt att förutse.

Både utanför och inom de kommunistiska partierna uppfattas ofta kraven på demokrati som en taktisk manöver, en tillfällig eftergift inför den borgerliga och socialdemokratiska opinionen. Denna bedömning är långtifrån grundlös. Särskilt vad beträffar den tidigare delen av efterkrigstiden har den ett visst fog för sig. Men samtidigt missar den huvudpoängen. Den nyorientering (den s.k. eurokommunismen) som tog fart efter ockupationen av Tjeckoslovakien 1968 är en anpassning till historiska realiteter, eller snarare en ökad insikt om betingelserna för socialismens förverkligande i den högt utvecklade västkapitalismen. I denna mening uttrycker eurokommunismen en historiskt nödvändig omorientering för de västeuropeiska kommunistpartierna. Denna nya utvecklingslinje rymmer emellertid en inre logik och bär, latent, på krav med stor politisk och ideologisk sprängverkan.

I samma ögonblick som man ställer sig på en genomtänkt och sammanhängande demokratisk ståndpunkt anmäler sig en rad slutsatser eller konsekvenser. Då tänker vi inte på den tes kommunistpartierna själva helst driver i demokratidebatten, nämligen att demokratin i det borgerliga samhället är begränsad och därför kraftigt måste utvidgas. Det är en självklar och inom kommunistpartierna okontroversiell slutsats. Nej, konsekvenserna av en demokratisk ståndpunkt riktar sig till syvende og sist mot kommunistpartierna själva – mot deras ideologiska och teoretiska tradition, mot deras historia, och mot relationerna till staterna och partierna i Östeuropa.

Det dilemma kommunistpartierna härvidlag står inför är följande: drar man konsekvenserna av demokratiståndpunkten medför detta stora inre påfrestningar och betydande förändringar i förhållandet till Sovjet/Östeuropa; undlåter man emellertid att dra dessa oundvikliga konsekvenser förbli alla försäkringar om demokrati en ståndpunkt utan trovärdighet bland större delen av de arbetande massorna.

Låt oss bara ta några exempel bland de många motsägelsefyllda och dubbelbottnade uppfattningar som kräver ett klarläggande.

- man kan inte driva tesen att den politiska demokratin är en del av socialismen, och samtidigt inta ståndpunkten att det finns samhällen med en socialistisk bas och en odemokratisk överbyggnad.
- kravet på en socialistisk demokrati låter sig inte förenas med teorin om proletariats diktatur.
- ståndpunkten om politiska partiers likaberättigande under socialismen saknar all trovärdighet om man samtidigt vidhåller tesen om kommunistpartiets ledande roll.
- det är omöjligt att hävda uppfattningen att demokratin som politiskt system är en ouplöslig del av socialismen och samtidigt som socialistiska karakterisera länder där demokratin inte finns.

– man kan inte ställa sig solidarisk med både oppositionen och härskarna i Östeuropa. Även när det gäller dessa länder tvingas man på sikt att träffa ett val mellan de förtryckta och förtryckarna.

Som framgår av dessa punkter är det omöjligt att övergå till en demokratisk ståndpunkt utan att det får konsekvenser för synen på leninismen. Denna fråga diskuteras närmare på annan plats i detta nummer. Vi ska här nöja oss med några notiser.

Omprövningen

En omprövning av leninismen måste först och främst rymma en skiljelinje mellan Lenins teorier och leninismen som kanoniserad doktrin – både i stalinistisk och efterstalinistisk utformning. Vidare måste en sådan omprövning ta utgångspunkt i skillnaden mellan Lenins bidrag till marxismens politiska teori och leninismen som strategiskt perspektiv. Det är på den senare punkten som revideringen med nödvändighet blir som störst. Låt oss ta ett exempel för att åskådliggöra detta.

Teserna om proletariatets diktatur, partiets ledande roll, den demokratiska centralismen är inte längre hållbara. Sak samma gäller synen på förhållandet mellan stat och parti, fackföreningar och parti, bedömningen av andra arbetarorganisationer osv. Här rör det sig om faktorer och element som ingår i synen på vägen till socialismen, med vilka medel man ska uppnå och genomföra den socialistiska revolutionen. I detta avseende menar vi att leninismen i allt väsentligt är överspelad och nödvändig att ompröva.

Lenin tillförde emellertid också marxismen och arbetarrörelsen politiska analyser och teorier. Han vidareutvecklade och preciserade tesen om den borgerliga statens klasskaraktär, och nödvändigheten av att i grunden avveckla och omorganisera dess ledande administrativa, dömande och repressiva institutioner. Här rör det sig om en kunskap om det borgerliga samhällets natur, vilken den historiska utvecklingen vid flera tillfällen har bekräftat, och som idag utgör en omistlig beståndsdel av marxismen.

Slutligen är själva sättet på vilken revideringen sker av stor betydelse. Ingrepp av denna dignitet får naturligtvis inte ske i form av direktiv eller plötsliga beslut uppifrån. Istället krävs en genomgripande och självkritisk diskussion inom rörelsen.

Ny syn på socialdemokratien

Komna till denna punkt är det nödvändigt att framhålla följande: en revidering av det slag vi förespråkar tvingar också fram en ny syn på socialdemokratien och reformismen. Vi är klara över att det här rör sig om en, inte bara känslig utan också problematisk fråga. Men man kan lika så gott se i ögonen att en revidering av leninismen får till konsekvens att betydande delar av den traditionella kommunistiska reformismkritiken faller.

Vad vi här har i tankarna är givetvis inte kritiken av socialdemokratins praxis, eller dess uppgivenhet inför en socialistisk förändring. Inte heller avser vi den kritik som riktat in sig på att partiet urartat till förvaltare av kapitalismens utvecklingsproblem och i stora stycken vuxit in i den borgerliga statsapparats administration.

Vad vi istället åsyftar är problemet med reformismen som strategiskt perspektiv. Den traditionella motsatsställningen mellan kommunism och socialdemokrati har gällt frågan om revolution kontra reformer, en plötslig (mer eller mindre våldsamt) förändring kontra en gradvis och fredlig omvandling.

Övergången till en demokratisk ståndpunkt medför utan tvekan att denna typ av motsatsställning bortfaller. Allt talar nämligen för att en demokratisk väg till socialismen måste bygga på en både fredlig och gradvis förändring av kapitalismen. I och med detta byte av

strategiskt perspektiv kan naturligtvis inte kommunistpartierna kritisera socialdemokratin för att bara gradvis vilja förändra kapitalismen, än mindre för att den gradvisa förändringen i sig är en ohållbar strategi.

De enda vänsterorganisationer som idag fasthåller det klassiska revolutionsperspektivet är smågrupperna på yttersta vänsterkanten. Utan svårigheter kan dessa grupper påvisa, att kommunistpartierna i Västeuropa sedan senare delen av 1950-talet accepterat en gradualistisk strategi. Genom denna kursändring menar de att kommunistpartierna skiftat karaktär, och blivit en ny variant av socialdemokratiska partier. I återgången till en revolutionär teoretisk och ideologisk renhet av leninistisk art ser de lösningen på den västeuropeiska kommunismens kris. Som vi vet är deras analys felaktig och deras alternativ historiskt akterseglat. Den avgörande svagheten hos dessa smågrupper, vilken de tyvärr delar med många marxister i kommunistpartierna, är deras fullständiga felbedömning av den leninistiska strategins relevans och aktualitet i den avancerade kapitalismens länder. Framför allt är de oförmögna att inse att leninismen som strategisk konception stått och står i konflikt med den demokratiska inriktning och form som den västeuropeiska arbetarklassens frigörelsekamp tagit sig.

Det är naturligtvis denna konflikt som ligger bakom det faktum att kommunistpartierna successivt avskrivit flera centrala leninistiska doktriner. Samma konflikt har också drivit fram den försiktiga och tvetydiga övergången till en gradualistisk strategi. Ett av problemen, som vi ser det, är att många partier inte vill vidkännas att det rör sig om en genomgripande kursändring, utan enbart en justering av kursen inom leninismens ram.

Konsekvenserna av denna dubbeltydiga hållning är att flertalet kommunistpartier utåt håller sig med principer som de inåt har svårt att försvara eller rent av inte vill kännas vid. Detta är desto mer beklagligt som det inte bara skapar en bristande trovärdighet, utan framför allt fördröjer en självkritisk och på sikt oundviklig omprövning av partiernas ideologi och strategi, tradition och historia.

Naturligtvis inställer sig här flera viktiga frågor: kommer en omprövning och kursändring nödvändigtvis att leda till framgångar? Rymmer inte också en konsekvent demokratisk plattform och gradualistisk strategi stora risker för en rent socialdemokratisk utveckling? Vilket existensberättigande har kommunistpartierna visavi socialdemokratin efter en politisk förändring av ovan antytt slag?

Vi kan inte här utförligt besvara dessa frågor. Låt oss bara komma med några korta anmärkningar. Redan i vår första artikel underströk vi att några omedelbara framgångar sannolikt inte står att vinna. Men även om så inte är fallet är ändå övergången till en demokratisk ståndpunkt absolut nödvändig, först och främst därför att demokratin är en ouplöslig del av socialismen, men dessutom tillkommer att den demokratiska kampen är djupt förankrad i den västeuropeiska arbetarklassens kamptradition och medvetande. Inom ramen för den borgerliga demokratin gives ingen annan väg till socialismen än via en gradvis utvidgning av demokratin.

Inga garantier

Beträffande riskerna: det finns givetvis ingen anledning att sticka under stol med att den demokratiska ståndpunkten, sådan den idag gestaltar sig i eurokommunistisk utformning, rymmer betydande faror. Dessa faror utgörs främst av risken för integration i den borgerliga statsapparaten, och en politik som enbart är inriktad på en kortsiktig stabilisering av kapitalismens nuvarande kris. Om denna typ av tendenser och krafter skulle komma att präglade eurokommunismen talar mycket för, att de idag tveksamma kommunistpartiernas övergång till en demokratisk ståndpunkt ytterligare fördröjs; att traditionalister och status-quoanhängare får

förnyad vind i seglen. En sådan utveckling ligger både i Sovjetunionens och den pro-amerikanska antikommunismens intressen.

I politikens värld står ingen säkerhet och inga garantier att hämta. Det faktum att en förändring innehåller olika faromoment tycker vi därför är ett svagt argument, särskilt för ett parti som eftersträvar en revolutionär omvandling av samhället. Få företag är ju riskablare att ge sig i kast med än den proletära revolutionen. Dessutom har hela den traditionella (mer eller mindre leninistiska) strategin kört in i en återvändsgränd, flertalet partier står politiskt isolerade och i flera avseenden är de djupt komprometterade – vad kan man i detta läge löpa risk att förlora?

Beträffande skiljelinjerna visavi socialdemokratin: låt oss peka på fyra punkter.

– socialdemokratin har övergett socialismen som strategiskt mål för sitt politiska arbete

– socialdemokratin är anhängare av marknadsekonomi, om än i uppblandad form.

Socialismen innebär däremot att marknadsförhållanden, konkurrens och profitmaximering uttraderas, för att ersättas med en central planering styrd av en demokratisk beslutsprocess.

– socialdemokratin saknar varje tillstymmelse till teori om den borgerliga statens karaktär.

Mot socialdemokratin 'starka samhälle', deras tendens att förstärka den borgerliga statens auktoritära och byråkratiska drag, måste kommunistpartierna sätta ett 'krossande' av de borgerliga kårerna, en i grunden demokratiserad centralmakt baserad på en omfattande och djupgående lokal självförvaltning;. Detta är den kanske mest grundläggande skillnaden visavi den revolutionära kärnan i en ny kommunistisk strategi.

– socialdemokratin har sedan länge övergivit marxismen. För kommunistpartierna utför den emellertid grundvalen för deras analyser och perspektiv.

Vi menar att dessa med flera skillnader ger kommunistpartierna en fullt tillräcklig och hållbar plattform visavi socialdemokratin

Avslutning

Två teser i vår första artikel (*Zenit* nr 50) var av särskild vikt: dels att man inte kan tala om socialism om inte den politiska styrelseformen är demokratisk, dels att övergången till socialism i Väst Europa måste ske på demokratisk väg.

Vad våra kritiker tyvärr inte begripit är sambandet mellan dessa båda teser som kortfattat kan uttryckas på följande sätt: *förutom att demokratin är djupt rotad i massornas medvetande är den också strategiskt och historiskt nödvändig eftersom socialistiska produktionsförhållanden aldrig kan förverkligas utan politisk demokrati.* Istället intar de en hållning av förakt, förkastande och opportunist som traditionellt kännetecknar den lite mer ortodoxa kommunistiska ståndpunkten i demokratifrågan, förakt därför att man menar att demokratin är en borgerlig företeelse, förkastande därför att man menar att den socialistiska demokratin måste vara väsensskild från denna borgerliga sump, opportunist därför att man samtidigt inser att denna ståndpunkt kan man inte gå ut med till offentligheten – då kommer varken proletariatet eller mellanskikten att ställa upp på revolutionen, och då kommer de borgerliga massmedia att kritisera partiet. Därför understryker man alltid ivrigt vikten av demokrati.

Denna typ av dubbelt bokhålleri är sällan svår att genomskåda. Dessvärre karakteriserar den inte enbart våra kritiker utan också Vänsterpartiet kommunisterna. Jämfört med senare delen av 1960-talet har VPK i växande grad – återigen – kommit att omfatta denna eländiga dubbelmoral.

I samband med VPK-kongressen i januari i år sa partiordföranden Lars Werner i 'Rapport' den 4/1 att Apk (den tidigare gruppen kring *Norrskensflamman*) 'förepräder en linje som

skadar vår trovärdighet hos de svenska arbetarna'. Vad var det då i Flammangruppens hållning som skadade partiets trovärdighet? Inte var det väl formella ting som stadgebrott eller bristande respekt för kongressbeslut, eller att gruppen intog en något mer samarbetsvänlig hållning visavi socialdemokratin? Nej, alla vet vad saken gällde: Flammangruppen intog *öppet* en mer Sovjetvänlig ståndpunkt än vad som ansågs lämpligt, och Flammangruppen förespråkade en ortodox syn på demokratin under socialismen och den politiska styrelseformen i Östeuropa. Denna typ av ståndpunkter, vilka ju i flera avseenden omfattas av våra kritiker, skadar enligt Lars Werner socialismens trovärdighet hos den svenska arbetarklassen. Detta tycker vi är en korrekt bedömning.

Men samme Lars Werner sitter ordförande i en partistyreelse som just i dessa frågor söker minimera skillnaden mellan sitt parti och Apk. Partiledningen tonar ner sin kritik av förtrycket i Östeuropa. Även om man inte accepterar ockupationen av Tjeckoslovakien avstår man numera från att kritisera den. Varje form av stöd till den socialistiska oppositionen i Östeuropa inte bara avvisas, utan motverkas också aktivt inom partiet.

Denna utveckling inom VPK är så mycket mer beklaglig, därför att partiet under 60-talet hörde till de första att distansera sig från Sovjet/Östeuropa och därmed skapa en ny öppenhet för diskussion och påverkan. Medan de partier som idag brukar kallas 'eurokommunistiska' fortfarande vegeterade i ortodoxins traditionalism och dess beroende av Sovjet, banade VPK ny väg i svensk vänsterpolitik genom sin öppenhet. Resultatet av den politiken kan idag avläsas i att partiet lyckats kanalisera den övervägande delen av 60-talets uppsving. Att den utvecklingen inte var någon nödvändig automatik framgår redan av en jämförelse med våra skandinaviska grannländer, Danmark och Norge, där de kommunistiska partierna genom sin ortodoxa politik har befäst klyftan på vänsterkanten och därmed allvarligt decimerat vänsterns slagkraft.

Men situationen för VPK är idag en helt annan. Man har inte bara misslyckats att gå vidare på den väg som man började bana under 60-talet, utan också låtit den växa igen. Den rättframma och nödvändiga kritik av förhållandena i Sovjet/Östeuropa som nu framförs av de stora europeiska kommunistpartierna har ingen hemvist inom VPK. Det visades inte minst vid den senaste partikongressen. Det är idag omöjligt att blunda för den prosovjetiska stämning som gör sig bred inom partiets kader och då inte minst bland delar av de yngre medlemmarna. Det finns en tendentiell strömning bland dessa som förväxlar beslutsamhet och kampvilja med försvaret av sovjetdogmatismen och som betraktar korrigerande av felaktigheter och reell självkritik som svaghetstecken. Det är en tendens som ofta varit synlig i den nyväckta entusiasmens politiska engagemang och som kommer till uttryck i Svante Nordins artikel, med dess koketterande omkring 'bittra val' och osentimental klarsyn'. Men det är dessvärre inte ett fenomen som kan överslätas även om det har sin grund i otillräckliga och ensidiga erfarenheter. Det är en hållning som måste bekämpas om den skall förändras. Om den får stå oemotsagd, och om den stryks medhårs leder den osvikligt till den inåtvända och fruktlösa sekterism som så ofta plågat vänstern och förhindrat den att åskådligt och levande formulera sin politikens egentliga mål och kärna.

I samtliga våra artiklar har vi understrukit att Sovjet och Östeuropa har drivits in i en återvändsgränd. Samhälleligt upplever de en stagnation, politiskt befinner sig de arbetande massorna i ett vanmaktstillstånd och socialt präglas de av konservatism och alienering. Ytterst sett är denna situation framkallad av socialismens utveckling i Sovjetunionen. Dess militära, ekonomiska och politiska dominans i Östeuropa har hindrat de positiva utvecklingstendenser som där har framvuxit.

Under en tid fram till Pragvåren 1968 var det möjligt att hoppas på att kommunistpartierna i Öst själva skulle kunna reformera sig genom inneboende krafter och att en sådan tendens

också skulle kunna rycka med sig Sovjetunionen. Vi tror inte längre på den möjligheten. Sovjets grepp över dessa länder har vid alla tillfällen visat sig vara starkt och skrupulöst nog för att kväva varje reformrörelse i dess linda. Det är därför politiskt illusionsmakeri att fortsätta den linje som tror att det räcker att förhålla sig taktiskt stödjande till den östeuropeiska kommunismen för att åstadkomma dess frigörelse.

Enligt vår mening är det i dagsläget nödvändigt att sätta politiken framför taktiken, inte minst därför att det taktiska förhållningssättet har haft och har katastrofala konsekvenser för den västeuropeiska vänsterns egna utvecklingsbetingelser. Det innebär bl.a. att ett politiskt ställningstagande mot de förtryckarregimer som härskar i Sovjet och Östeuropa är nödvändigt, liksom att ge ett solidariskt stöd till den framväxande socialistiska oppositionen i dessa länder. Det är vidare en ofrånkomlig uppgift att ingående analysera de mekanismer som drivit fram och upprätthåller utvecklingen i denna del av världen, och att sluta upp med att särbehandla den bara därför att dess regimer kan åberopa sig på ett progressivt förflutet.

Mot denna bakgrund är naturligtvis en omprövning nödvändig, vilken syftar till att skapa klarhet om sambanden mellan socialism och demokrati, mellan den borgerliga demokratin och villkoren för en socialistisk förändring i Västeuropa, mellan socialism och förhållandena i Östeuropa, kort sagt en självkritik som syftar till att återupprätta socialismen som ett positivt och demokratiskt alternativ till den avancerade kapitalismen.

*Håkan Arvidsson
Lennart Berntson*